

Buji Ferenc: Poeta sacer Hungaricus. Hamvas Béla arcai (esszé) 4

Várhegyi Miklós: Hamvas Béla ismeretlen írásai elé 24

Hamvas Béla: A gyanakvó porkoláb (1928) 32

H[amvas]. B[éla].: Szavak születése (1929) 36

H[amvas]. B[éla].: A kéztudomány (1930) 39

Dukay Barnabás: a pillanat / nincs kívül belül (vers) 48

Karl Wolfskehl: Az igazi szó. Pünkösdi elmélkedés

(Palkovics Tibor fordítása) 52

Monostori Imre: „Nos, Hamvas Béla: gondolkozó”. Németh László

és Hamvas Béla szellemi kapcsolata (tanulmány) 56

Stamler Ábel: „Poétikus temperamentum”. Hamvas Béla

és Takáts Gyula kapcsolódásai (tanulmány) 63

Darabos Pál: Útikalauz Hamvas Béla világegyeteméhez (részletek) 73

Darabos Pál: „...ezzel szemben a valóság az, hogy...”

Kérdező: Kovács Boldizsár (interjú) 95

Kelényi Béla: Mindennapi apokalipszis. A tiszapalkonyai tanítvány
és a semmi (esszé) 111

Jász Attila: Részlet helyett. Költőnek lenni, vagy... (esszé) 122

Tárnok Attila: Hamvas Béla, az ember (kritika) 128

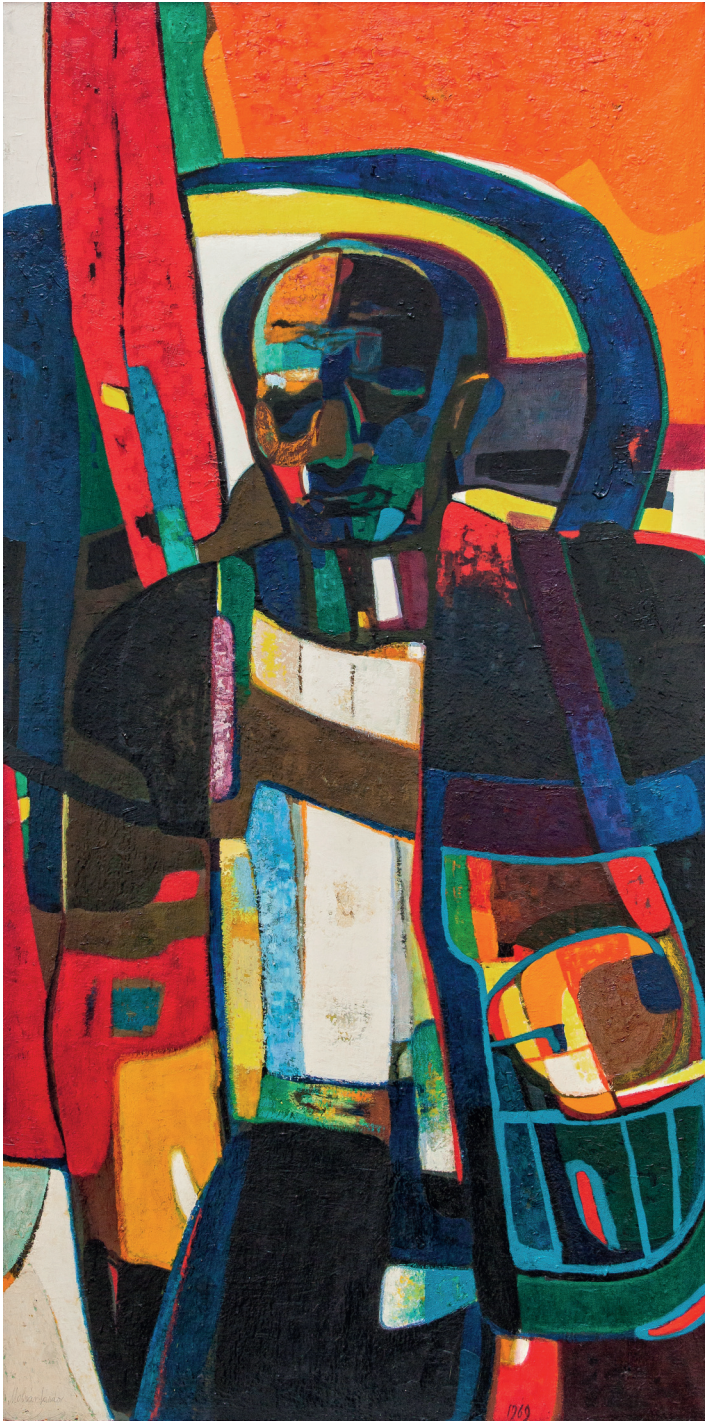
A borítón és a 3. oldalon Molnár Sándor festménye (Molnár Sándor: H. B. portréja, 1969, olaj, vászon, 120x60 cm), a lapzárókon Hollán Sándor grafikái

Vendégszerkesztő: Várhegyi Miklós

Köszönjük Molnár Eszter és ifjabb Darabos Pál segítségét.

E számunk szerzői:

Buji Ferenc filozófus (Nyíregyháza), Darabos Pál könyvtáros, irodalomtörténész (1931–2012), Dukay Barnabás zeneszerző (Budapest), Hamvas Béla író, filozófus (1897–1968), Jász Attila szerkesztő (Gerecse), Kelényi Béla költő, tibetológus (Bp.), Kovács Boldizsár újságíró (Bp.), Monostori Imre irodalomtörténész (Tatabánya), Palkovics Tibor, szerkesztő, a Hamvas Béla-hagyaték gondozója (Szentendre), Stamler Ábel vallástudós (Kaposvár), Tárnok Attila irodalomtörténész, fordító (Esztergom), Várhegyi Miklós, szerkesztő, a Hamvas Béla-hagyaték gondozója (Pécs), Wolfskehl, Karl költő (1869–1948)

Annak, amit én tettem, nem lesz folytatása. Éppen úgy nem lesz, mint ahogy nem tud róla senki. És ha tudnának is róla, mit értenének belőle? (Hamvas Béla)

4 Buji Ferenc

POETA SACER HUNGARICUS

Hamvas Béla arcai

„Az értelemmel felruházott lényeknek három fajtája létezik: az istenek, az emberek és a Püthagorasz-félék” – mondja Iamblik-hosz.¹ Püthagorasz-féle azonban nemcsak Püthagorasz volt; bizonyos fokig ilyen volt Empedoklész is,

mint ahogy Hamvas Béla mondja, „nagy őseink közül az utolsó, kiben az emberi lét minden kérdése még egyszer teljes egészében felragyog. Utána már nincs más, csak töredék, rész megoldás és egyéniség, csak filozófia és filozófus, egyre szűkebb távlatban, a szofisták, Szókratész, Platón, Arisztotelész.”² Bármennyire is tagadása a modernitás ennek a fajta beállítottságnak, ez a szemléletmód a modern időkben sem volt ismeretlen. Egyik krizeológiai tanulmányát Hamvas Béla Julius (Giulio) Evola jellemzésével kezdi: „Giulio Evola legújabb könyve nem alkalom, egyenes felszólítás arra, hogy az ember átgondolja azt, amit az utóbbi években világkrízisnek szoktak nevezni. Komolysága kétségbe nem vonható; alaposságát nem annyira jegyzetei bizonyítják, mint a belőlük levont tanulság; jelentősége az, ami Franciaországban Valéryé, Spanyolországban Ortegaé, Németországban Keyserlingé: új gondolkozó típusa, akit régebbi, egy kicsit leereszkedő kifejezéssel »életfilozófusnak« is hívtak, de akire ez a megfogalmazás helytelen. Régebbi világban ilyen gondolkozó számára nem volt hely. Bizonyos tekintetben archaikus filozófus, annyiban, hogy univerzalisztikus és naiv. Evola nem úgynevezett szakember: nem pszichológus, nem szociológus, nem történetíró, nem foglalkozik ismeretelmélettel, nincsenek biológiai, esztétikai, politikai, morális, filológiai főszerpontjai. Gondolkozásának tárgya: az »egész«. Nemcsak a kultúra, az ember is; nemcsak a természet, a természetfölötti is; nemcsak a lélek, a szellem is; nemcsak az élet, hanem az is, ami az életen túl van. És nem mindez külön egyenkint, hanem mindez együtt. Ez az, ami ebben a modern gondolkozótípusban a naiv. Az egésztest együtt nézi. Nem ismer szakkérdést, differenciálódást. Olyan, mint Hérakleitosz vagy Empedoklész gondolkozása: archaikus. Evola könyvének tárgya az egész, és pedig az »egész« a krízisben.”³ Az élethez való hozzáállásnak ez a fajtája éppen ellentéte a polihisztoréknak, e jellegzetesen modern, mára mégis elavult típusnak, aki megvalósítja azt a „csodát”, hogy egyszerre több (tudomány)területen is képes kiemelkedőt alkotni. A polihisztor éppen ezért a „sok” jegyében áll,

és befejezett tényként fogadja el, hogy „minden Egész eltörött” (Ady Endre). A polihisztor tehát, akárcsak a szaktudós, a maga sajátos „multilaterális” módján konfirmálja a tudás széttöredezettségének tényét. Az az embertípus azonban, amelyről Hamvas Béla ír, valami teljesen mást képvisel: a dolgok és jelenségek lényegét, végső princípiumait kívánja megragadni, és részletismeretekre csak azért van szüksége, hogy meghaladja őket. Nem sokoldalú, hanem egyetemes, és az egyetemesség elválaszthatatlan a centralitástól, a végső lényeg iránti érzékenységtől: „Egyszerre az egész az és ott, ahol minden összefut és minden egy.”⁴ És amikor Hamvas Béla Julius Evoláról ír, voltaképpen magáról ír.

Nem mondhatni, hogy a magyar szellemi élet bővelkedne egyedi, teljesen önálló utat járó, komolyabb kapcsolódási pontok nélküli személyiségekben. Valószínűleg egy kézen meg lehetne ezeket számlálni,⁵ és aligha vitatható, hogy e kevesek között is kiemelt hely illeti meg Hamvas Bélát. Maga is tisztában volt ezzel az „egyedülállóságával”: „Semmiféle ma fennálló közösséget nem vállalok. Se nép, se nemzet, se kaszt, sem osztály, se faj, se vallás, se világnézet.”⁶ Hamvas teljesen egyedül áll, társak nélkül, magányosan, „társadalmon kívül”, akárcsak egy világítótorony. Aligha kétséges, hogy a magyar irodalmi élet legkülönlegesebb, legkomplexebb, egyetlen kategóriába sem besorolható, legszokatlanabb jelensége – s mindez úgy, hogy egyébként semmiféle eredetiségre nem tartott igényt. Éppen ellenkezőleg! És mégis, életművében valami merőben mást valósított meg, mint mindenki más. Vannak íróink, költőink, tudósaink, művészeink – és *van Hamvas Bélánk*. Az a kategória, amelyben Hamvas Béla elhelyezhető, azt a nevet viseli: „Hamvas Béla”. Elég csak arra gondolni, hogy szellemi társai, Kerényi Károly, Szabó Lajos vagy Tábor Béla mennyire más gondolkozói-írói személyiségek voltak, mennyire más típusú életművet hagytak az utókorra – hogy életművük szellemi súlyát ne is említsük. Ugyanez vonatkozik azokra is, akikkel párhuzamba szokás állítani: Várkonyi Nándorra és Kodolányi Jánosra. Hamvas azonban nemcsak a magyar irodalom és gondolkodás történetében teljesen egyedülálló jelenség, de még nemzetközi vonatkozásokban is. Kik is lehetnének párhuzamai? Mircea Eliade? Simone Weil? René Guénon? Friedrich Nietzsche? Jorge Luis Borges? John Cooper Powys? Valamelyik orosz vallásfilozófus? Bármilyen rokon szellemmel is vetjük össze, nagyon jól látszik, hogy mekkora különbség van Hamvas és öközöttük, s hogy mennyire egyedi, önmagában álló, párhuzamok nélküli jelenség Hamvas Béla. Persze Hamvas bizonyos arcainak léteznek kapcsolódási pontjai – hiszen vannak esszéisták, tradicionális gondolkodók, regényírók, filozófusok –, de Hamvast még sok személyből sem lehetne „összegyúrni”, mert hiányozna az a centrális pont, amely ezt a sok

aspektust egységbe rendezné. Mert az egész nem a részek összege. Ugyanakkor bárkit is olvasott, bárkiről is írt, annak lényege már ott volt benne nemcsak egyszerűen összefoglalva, hanem egyúttal magasabb szintre is emelve, olyannyira, hogy az adott szerző olvasását gyakorlatilag fölöslegessé tette. Ha az ember egy-egy ilyen bemutatás után mégis lelkesen kézbe veszi az adott szerzőt, gyakran csalódva tapasztalja, hogy mindaz, amit ír, sokkal jelentéktelenebb annál, mint amit Hamvas Béla tolmácsolásában megismert belőle.

Hamvas Béla tehát abszolút szellemi hungaricum, de nemcsak magyar, hanem világviszonylatban is unikális személyiség. És úgy gondolom, nem kell feltétlenül értékelni – nagyra értékelni – Hamvast ahhoz, hogy ez láthatóvá váljon; de ismerni, azt feltétlenül kell hozzá.

Hogy miért éppen a magyar kultúra „termelt ki” magából egy ilyen személyiséget – az a magyar kultúra, amelytől fokozottan távol állt mindaz, amit Hamvas Béla képviselt –, nem tudni. Lehet, hogy éppen azért, mert a magyar kultúrából mindig is kiváltképpen hiányzott a szakrális szemléletmód, s ahol a legnagyobb a szükség, ott a legközelebb a segítség? Nem tudhatjuk. Ha a magyarság valakit adhatott volna a világnak, akkor az Hamvas Béla lehetett volna. De a magyarság mégsem tudta adni Hamvas Bélát a világnak, mert voltaképpen még maga sem fedezte fel. Hogy ez nem történt meg, amiatt nem hibáztatható az a szocialista kultúrpolitika, amelyben Hamvas gyakorlatilag mindvégig a „tiltott” kategóriába tartozott.⁷ De a rendszerváltás utáni Hamvas-recepció is csak részben hibáztatható. A „főbűnös” kétségtelenül maga Hamvas, aki olyan életművet hozott létre, amely nem integrálható olyan módon a nemzeti kultúrába, mint például Arany vagy Ady, Kodály vagy Bartók életműve. Éspedig nemcsak azért, mert egy efféle integráció előfeltétele az volna, hogy az adott személy összhangban legyen korával, vagy előzze meg korát – vagyis testesítse meg a kor progresszív tendenciáit. Hamvas mindent megtett annak érdekében, hogy ez a vád ne érhesse: tudatosan szembe fordult nemcsak a jelen progresszív tendenciáival, de azzal a jövővel is, amely felé ezek mutattak. Őt csak azon az áron lehetne a nemzeti kultúra részévé tenni, ha megfosztanák legfontosabb és egyedi kvalitásaitól.

Hamvas Béla integrálhatatlanságának fő oka azonban nem ez, hanem az, hogy Hamvast nem lehet kulturálisan „institucionalizálni”. Hamvas nem fektethető a magyar nemzeti kultúra – és egyáltalán semmilyen nemzeti kultúra – Prokrusztész-ágyába. Hiába kapott Kossuth-díjat, hiába neveznek el róla intézményeket, utcákat, hiába fog készülni róla szobor, mindezek pusztán formalitások, és valójában kívül maradnak azon a lényegiségen, amit Hamvas Béla képvisel. Inkább az integrálhatatlanságát erősítik meg. Ugyan része a magyar kultúrának, hiszen alkotásai magyarul születtek, de nem integráns része. Bár viszonylag alaposan foglalkozott a magyar sorskérdésekkel, és

szeretete a magyar föld iránt vitathatatlan, szellemi értelemben mégsem volt magyar kötődésű. Túlzottan értékcentrikus volt ahhoz, hogy bármivel kapcsolatban is megjelenjen számára az a szempont, hogy „magyar”. Hamvas világpolgár volt, persze nem a szó mai liberális, globalista és nivellatív értelmében, hanem inkább ókori – például sztoikus – értelemben. 7 Integrációját nehezíti az is, hogy explicit és implicit politikai megnyilatkozásai alapján nincsen olyan politikai erő Magyarországon, amely nyugodt lélekkel magáénak vallhatná. Mivel a nacionalizmusnak, s ezen belül a kulturális nacionalizmusnak az írmagja is hiányzott belőle, a liberális és kozmopolita oldal szimpatizál vele, mégis inkább a konzervatív és nemzeti oldal vallja a magáénak, olyannyira, hogy az a folyóirat, amely egyik legkiválóbb művének a címét viseli (*A magyar Hyperion*), a magyar parlament legradikálisabban jobboldali pártjának égisze alatt jött létre, s miközben maga a párt eltolódott balra, a folyóirat megőrizte eredeti jobboldaliságát. Hamvas Béla tehát mindenütt jelen van és sehol sincsen.

Hamvas Béla úgy volt minden, hogy közben semmi nem volt. Vannak, akik bálványozzák, anélkül, hogy képesek lennének felmérni gondolatainak mélységét és súlyát, mások – különösen a különböző szakterületek képviselői – lenézik, mert olyasmit várnak el tőle, amit nem adott, és nem is akart adni. Amit ugyanis ő megfogalmaz, az nem kultúra, hanem valami, ami a kultúránál, filozófiánál, vallásnál elementárisabb és gyökeresebb. Posztumusz sorsát jól mutatja életműkiadása. A kiadást egy nemzeti elkötelezettségű vidéki folyóirat vállalta fel, utána gyakorlatilag magánkiadásként folytatódott a sorozat, tele azokkal a tipikus, sőt még annál is rosszabb könyvészeti gyarlóságokkal, amelyeket a szerkesztői hozzá nem értés szül. Csak az utóbbi időkből került méltó, hozzáértő kezekbe a Hamvas-életműkiadás.

Hamvas Béla mint tradicionalista

A tradicionális szemlélet annak a szemléletnek a 20. századi újraélesztése, amely egykoron, még a modernitás megjelenése és egyeduralgódóvá válása előtt teljesen általános volt szinte az egész földkerekségen. Ahogy a modernitásnak ezeregy formája van, amelyek akár homlokegyenest szemben is állhatnak egymással, ám mindegyik osztozik a modernitás bizonyos fundamentális alapelveiben, éppúgy a tradicionalitásnak is létezett egy ilyen fundamentális rétege, amelyre ráépült a legkülönfélébb jelenségek szuperstruktúrája. A tradicionális szemlélet embere, bárhol is élt, a prekolumbiánus Amerikában, a középkori Európában vagy a 19. századi Tibetben, *homo religiosus* volt. Azonban nemcsak ez az univerzális szubstruktúra kötötte össze

ezeket a kultúrákat, hanem a legmagasabb metafizikai és spirituális tanítások is, és itt elegendő csak az advaita védántára (Sankara), a *deutsche Mystikre* (Eckhart) vagy a szúfi wudzsúdi iskolára (Ibn 'Arabí) gondolni. Nem feledkezve meg arról, hogy az emberre csak az lehet nagy hatással, ami a benne lévő potencialitások kibontakozását szolgálja, Hamvas Béla az 1930-as évek közepén ismerkedett meg a tradicionális szemlélet két pionír képviselőjének, René Guénonnak és Julius Evolának a munkáival, s ezek az irodalmi találkozások egész életére meghatározó erejűnek bizonyultak. Hamvas munkáinak nagy része a tradicionális szemlélet számos premodern megnyilvánulását mutatja be (pl. *Az ősök nagy csarnoka*), vagy éppen a tradicionális szemlélet perspektívájából vizsgálja a legkülönbébb modern jelenségeket (pl. *Patmosz*). Ő azonban nemcsak egyszerűen képviselője, hanem *világviszonylatban is kiemelkedő képviselője* lett a tradicionális szemléletnek, még ha ez részint a nyelvi korlátok, részint pedig a bolsevik kultúrpolitika miatt nem is vált nyilvánvalóvá. Nem kétséges, hogy a hamvasi életműnek ott a helye a tradicionalista avagy perennialista iskola legkiválóbbjai (Guénon, Evola, Coomaraswamy, Nasr) között. Még akkor is elmondható ez, ha Hamvas nem minden területen volt következetes „univerzalista” és „perennialista”, hiszen hasonló észrevételek René Guénonnal és Julius Evolával kapcsolatban is tehetők.

Mindezt azért fontos tudatosítani, mert a tradicionális szemlélet figyelmen kívül hagyásával egészen egyszerűen nem érthető meg Hamvas Béla. A tradicionalitás a hamvasi életmű szíve, s ugyanakkor váza. Ez az, ami az életmű rendkívül szerteágazó darabjait és a hamvasi szemlélet egyes elemeit összefűzi és egyetlen koherens egésszé gyúrja. Ennek tudatosítása nélkül a hamvasi életmű egy heterogén konglomerátumnak tűnhet, melynek egyes részeit csak az fűzi össze, hogy alkotójuk egyazon személy. És az életműnek pontosan ez az a lényegi komponense, amely megakadályozza kulturális integrációját, tekintve hogy az aktuális kulturális környezet és a hamvasi szemlélet között csaknem totális oppozíció van, és ez az ellentét az idő múlásával csak fokozódik. Hamvas Béla esetében azonban a „tradicionális szemlélet” nem jelenti azt, hogy ő egyszerűen a tradicionalizmusra volna redukálható, vagy egy iskola, irányzat pusztá képviselője lenne. Erről messze nincs szó, de ugyanez elmondható a tradicionális szemlélet legjelentősebb képviselőiről is.

Hamvas Béla mint filozófus

Hogy Hamvas Béla filozófusnak tekinthető-e, teljes mértékben attól függ, hogy hogyan definiáljuk a filozófiát. Ha a szó klasszikus értelmében fogjuk fel, nevezetesen mint a bölcsesség szeretetét, illetve a gondolkodásnak azt a formáját, amely a bölcsesség szeretetének jegyében áll, akkor Hamvas

mindenképpen filozófus volt, sőt, azon kevesek egyike, akik valóban filozófusnak tekinthetők. Ha azonban a kifejezés modern akadémikus értelmében fogjuk fel a filozófiát, akkor némileg módosul a helyzet. Hamvas Béla sem a végzettsége, sem a foglalkozása szerint nem volt filozófus. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy például sem Kierkegaard, sem Nietzsche nem rendelkezett filozófiai diplomával, és nem is tanítottak filozófiát. Márpedig ha Kierkegaard vagy Nietzsche még a legmodernebb kritériumok szerint is filozófusnak számít, akkor Hamvas Béla is az volt. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Hamvasnak több írása is megjelent a Magyar Filozófiai Társaság folyóiratában, az *Athenaeumban*, a Társaság által rendezett viták rendszeres résztvevője volt, hozzászólásait az *Athenaeum* publikálta, és a Társaság által készített első teljes Platón-kiadásban (1943) Platón három munkája az ő fordításában jelent meg. Mindezen felül számos írása látott napvilágot különböző filozófusokról (pl. Platón, Descartes, Nietzsche). Karl Jasperst egy nagyívű tanulmányban elsőként mutatta be a magyar olvasóközönségnek. Hamvas tehát minden elképzelhető kritérium szerint filozófus volt. Ami miatt a mai katedrafilozófusok szemében mégsem számít filozófusnak, az az, hogy olyan nézeteket tett magáévá, amelyek számukra elfogadhatatlanok. Ha történetesen ezekkel ellentétes nézeteket képviselt volna, akkor ma híres filozófusnak számítana. Hamvas Béla tehát sokkal inkább tekinthető filozófusnak a szó legeredetibb és legmodernebb értelmében is, mint azok, akik számára a filozófia kritériuma a szakirányú végzettség, illetve a múlt különböző filozófusainak az értelmezése – vagyis akiknél a filozófia nem integrálódik saját alanyi mi-voltukba, hanem megmarad pusztá tárgyának. Mint ahogy Hamvas éppen *Jaspers nyomán* megfogalmazta: „A filozófia a szabad teremtő szellem belső aktivitása és sohasem lehet ismeret. És ha a filozófia megteszi ezt a felismerést, hogy nem dologismeret, akkor ellenfelét a par excellence dologismeretben, vagyis a tudományban kell látnia.”⁸ Nos, pontosan ebben a vonatkozásban tekinthető Hamvas Béla leginkább és mindenekelőtt filozófusnak.

Hamvas Béla mint író

Hamvas Bélának egészen különös írói tehetsége volt, de ez csak viszonylag későn bontakozott ki. Írói tehetségének kibontakozásával párhuzamosan egy meglehetősen sajátos, egyedül csak rá jellemző stílust alakított ki, sajátos szórenddel, amelyet intenzitása miatt alkalmasnak talált arra, hogy gondolatai közvetítője legyen. Ez a különös stílus nem egy olvasót tántorított már el Hamvas Bélától. Aki azonban megbarátkozik vele, az könnyen megszereti, és ha elég sokat olvassa Hamvas műveit, könnyen kialakul benne egyfajta

„stiliztikai függőség”. Aki hozzászólt a hamvasi stílus irodalmi és egzisztenciális *magasfeszültségéhez*, az a mégoly kiváló szerzőket is fénytelennek, íztelennek fogja találni utána. Hamvas Béla tudott valamit, amit senki más nem tudott, és pedig nemcsak Magyarországon, hanem sehol másutt; 10 olyan hangot ütött meg, amellyel senki másnál nem találkozhatott az ember. És e kijelentésben nincsen semmi túlzás. A legátfogóbb értelemben vett hamvasi stílus (és a stílus maga az ember) teljesen egyedülálló. Hamvas képes volt felemelni az olvasóját egy másik világba, egy olyan világba, amelybe sem magától nem tudott felemelkedni, sem senki más által. Különösen azokban az esszéiben érhető tetten ez a stílus, amelyekben a közlés tartalmi elemeinek a rovására intenzíven jelenik meg a szerző személyes érintettsége. A korai művek közül ilyen *A magyar Hyperion*, a későbbiek közül például a *Silentium*: magáról írva is az olvasóit szólította meg, lelkük legmélyéig hatolva. Ezzel szemben a *Patmosz* esszéinek nagyobbik részében a gondolat dominál. Kétségtelen, hogy Hamvasnak világviszonylatban is a legnagyobb esszéisták között a helye, ami annál is inkább figyelemreméltó, mert az esszé műfajában a magyar irodalom végképp nem mondható erősnek. Hamvas Béla a magyar esszéirodalmat egyedül is világszínvonalúvá tette. Írói kvalitása azonban értekező prózájában éppúgy megjelenik, mint regényeiben, amelyek úgyszintén sok tekintetben irodalmi unikumnak tekinthetők. Hamvas Béla valódi irodalmi értékelése azonban még hazai viszonylatban is elmaradt, ám ennek oka meglehetősen kézenfekvő: az irodalom nem szokott hozzá ahhoz a nagyon markáns gondolatisághoz, amely Hamvas írásaiban megjelenik; de még ha önmagában e tényen túl is tudta volna magát tenni, akkor is ott vannak e gondolatiság tartalmi elemei, amelyek a mai gondolkozásmód számára minősítetten elfogadhatatlanok. Hamvas Béla egészen egyszerűen azért nem lehet a magyar irodalom kiemelkedő személyisége, mert művei nem engedik magukat irodalomként – „szemszedetett irodalomként” – olvasni. Ambivalens fogadtatását a rendszerváltás időszakának liberális irodalmi elitje részéről semmit sem mutatja jobban, mint az a feltúrozott mellébeszélés, amellyel egyes sztárirók – mint például Esterházy Péter – a Hamvas Béla előtti „tisztelgés” ürügyén egyszerűen saját egzisztenciális kisebbrendűségi érzésük kompenzációját szolgálták.

Élete utolsó évtizedében erős belső késztetése volt Hamvas Bélának arra, hogy felhagyjon az írással („nem írni több, mint írni”), és életét teljesen a realizációra „szerelje át”, ám erre nem volt képes. Mint ahogy egyik barátjának mondta, azt a magas hőfokot, azt a tisztánlátást és lényeglátást, amit írás közben meg tudott valósítani, az íráson kívül hiába kereste.

Hamvas Béla mint társadalombölcselelő

Mielőtt még szorosabb értelemben „tradicionalista” lett volna, Hamvas Béla már „krizeológus” volt, vagyis saját világát úgy fogta fel – s úgy is foglalkozott

vele –, mint ami a krízis állapotában van. E kettő, vagyis a tradicionális attitűd és a krizeológiai látásmód nála természetes módon fonódott egymásba, mert minden tradicionalista valamilyen fokon krizeológus is, noha fordítva ugyanez már nem mondható el. Hamvas nagyívű krizeológiai munkát nem írt, csak kisebb tanulmányokat, esszéket, ám ezekben párját ritkító lényeglátással fejtette ki a maga társadalomkritikai álláspontját, miközben figyelme nem korlátozódott a modern időkre, hanem kritikáját történelemfilozófiai perspektívába állította. Eleinte, a harmincas években született írásaiban ugyan még öntudatlanul, később azonban nagyon is tudatosan kapcsolta egybe azt, ami időbe vetett azzal, ami örök, hogy aztán az előbbi mértékévé az utóbbit tegye. Azt, ami örök, vagyis a *status absolutus*, illetve annak jól beazonosítható nyomait a szakrális-spirituális hagyomány különféle formáiban találta meg, s így krizeológiája nem merült ki üres kritikákban. Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy Hamvasban semmiféle nosztalgia nem élt a múlt iránt: a múltat nem önmagáért szerette, hanem a benne testet öltő örök miatt, és a jelenkor krízisének legfőbb okát éppen abban látta, hogy az, ami örök és időtlen – vagyis a szó tradicionális és filozófiai értelmében vett *metafizika* –, egyre kevésbé jelenik meg benne.

Új Forrás 2021/4 – Bujti Ferenc: Poeta sacer Hungaricus
Hamvas Béla arcai

Hamvas Béla mint spirituális mester

Hamvas Béla nagyon sokat írt olyan kérdésekről, amelyek a spiritualitás területéhez tartoznak. Mi a spiritualitás? A spiritualitás nem egyéb, mint az ember végső beteljesedéséhez vezető ösvény. Magától értetődik, hogy emiatt sokan tekintenek úgy Hamvasra, mint aki adekvát útmutatást tud adni, vagyis legalább irodalmi értelemben spirituális mester (*guru*) lehet. Már élete során is megfogalmazódott ez az elvárás vele szemben, és ennek kívánt eleget tenni a *Mágia szutra* című munkájával. Mindazonáltal Hamvas sosem utalt úgy magára, mintha rendelkezne egy mester kvalitásaival, és bár élete utolsó harmadában többször is megemlítette, hogy mennyire szeretne tanítványokat, valójában nem olyan tanítványokra gondolt, akiket egy spirituális mester kívánhatna. Hogy a konkrét spirituális útmutatással mennyire ambivalens volt a kapcsolata Hamvasnak, azt éppen az említett könyve, a *Mágia szutra* mutatja. Maga a könyv már formai értelemben is azzal a szándékkal készült, hogy útmutatást adjon a spirituális törekvőknek. Elegendő ezzel kapcsolatban csupán Patandzsali jóga-szútráira gondolni. Hamvas szútráiban is megjelenik ugyanez az útmutatási szándék, de itt valami egészen más valósult meg, mint bármelyik spirituális „bédekkerben”. Valójában egy gyakorlati értelemben aligha alkalmazható, a Hamvastól megszokottnál szerényebb irodalmi színvonalú mű született, az életmű egyik leggyengébb darabja, és nemigen van spirituális törekvő, akinek

a könyv olvastán „aha”-élménye lett volna: „Megtaláltam a megfelelő spirituális útmutatást.” A *Mágia szutra* sikerületlenségének egyik oka talán éppen az, hogy Hamvas kifejezetten a kor embere számára való útmutatást kívánt adni, de úgy, hogy eközben semmilyen konkrétumot nem nyújtott.

12 A másik ok talán az lehetett, hogy szerzője semmilyen konkrét spirituális úton nem járt, hanem inkább egyfajta „életjógát” gyakorolt, amely tulajdonképpen a személyiség folyamatos érlelését, érését jelenti. Aki e tekintetben a legtöbbet tanulta tőle, rávetítve a hamvasi életjógát a művészet területére, az Molnár Sándor volt.⁹ Szoros összefüggésben van az életjógával az, amit Hamvas Béla másik tanítványa, László András fogalmazott meg: Hamvas nem alkalmas arra, hogy világosan kijelöljön egy spirituális utat, ellenben nagyon is alkalmas arra, hogy megteremtse az emberben egy olyan spirituális hangoltságot, amely viszont elkerülhetetlen „környezeti feltétele” magának a spirituális praxisnak. Ennek ellenére Hamvas Béla tanulmányai, esszéi, messze túl a *Mágia szutra* útmutatásán, telis-tele vannak olyan megfogalmazásokkal, amelyek nyugodtan tekinthetők a lehető legkonkrétabb spirituális útmutatásoknak. Sőt Hamvas különlegessége, hogy nagyon is „lélekbevágó” módon volt képes ezeket megfogalmazni, felébrésztve az emberben rejlő spirituális potencialitásokat – anélkül azonban, hogy e sporadikus, de annál gyakrabban előforduló útmutatások összeálltak volna egy egységes és szisztematikus útmutatássá.

Hamvas Béla mint művészettörténész

Hamvas Béla írásait kezdettől fogva intenzív művészi érzékenység jellemezte, legyen szó zenéről, irodalomról, festészeztől vagy bármilyen más művészeztől, és írásai jelentékeny részében művészezi kérdésekkel foglalkozott. Művészettörténeti esszéi művészezi értelemben is kiemelkedők, méltó párjai azoknak az alkotásoknak, amelyekről szólnak. Hamvas természetesen nem volt művészettörténész, és klasszikus értelemben vett művészettörténeti írásai sincsenek, már amennyiben egyáltalán létezik valamiféle klasszikus művészettörténeti kánon. Művészezi tárgyú íásaival nem egy-egy műalkotást akart bemutatni, hanem a lét gazdagságának egy-egy momentumát kívánta kibontani az adott műalkotáson keresztül. Vagy talán még helyesebb lenne azt állítani, hogy saját belső gazdagságát kívánta a műalkotásokon keresztül irodalmilag artikulálni. S minthogy nemcsak rendkívül gazdag, hanem nagyon karakteres belső világgal is rendelkezett, hajlamos volt „felülírni” az alkotói szándékot, vagy nagyon egyéni perspektívából rátekinteni a műalkotásra. Az egyes művészezi megnyilvánulásokban azt a *szellemet* kereste, amelynek az adott műalkotás csupán a *teste*. Számára minden alkotás egy-egy szellem megtestesülése volt. Különös érzéke volt arra, hogy egy-egy archaikusabb műből egy egész világot bontson ki. A modern művészet alkotásait

mindenekelőtt úgy értelmezi, mint amelyek elsősorban a modernitás elleni lázadás dokumentumai, gyakran figyelmen kívül hagyva, hogy egyúttal ugyanennek a megnyilvánulásai is. Hamvas Béla művészettörténeti megközelítésében a műalkotások nem egy elvont akadémikus szférában lebegnek, hanem megőrzik szoros kapcsolatukat az emberi lét alapkérdéseivel. 13

Hamvas Béla mint keresztény

Hamvas Bélát evangélikusnak keresztelték, édesapja evangélikus lelkész volt – ám egyik egyház irányában sem volt elkötelezett. Viszonylag jó kapcsolatokat ápolt azonban a Katolikus Egyházzal, nagyra értékelte a kor egyik legnevesebb teológusát, Schütz Antalt, és jelentek meg írásai a *Katholikus Szemlében* is. Családi hagyományaival ellentétben viszont nem szimpatizált a protestantizmussal. Hamvas Béla esetében azonban mindez csak másodlagos. Ami viszont elsődleges, hogy a negyvenes évektől kezdve, megőrizve tradicionális univerzalizmusát („univerzális orientáció”), önmagát egyre határozottabban kereszténynek tekintette. Felfogásában egyre inkább előtérbe került egyfajta ideális, minden történetiséget nélkülöző Egyház képe, amelyet az evangéliumi kereszténységgel azonosított. Ennek megfelelően nagyjából egyetértett Kierkegaard-ral, aki szerint a kereszténység a 4. században, vagyis az állami establishmentbe való integrációját követően olyannyira elveszítette önazonosságát, hogy attól fogva gyakorlatilag megszűntnek tekinthető. Bár Hamvas viszonylag jól ismerte a történelmi kereszténység kiemelkedő műveit (a *Krisztus követése* például rendszeres olvasmánya volt), de az említett általános hozzáállása és a szentekkel kapcsolatos ellenszenv megakadályozta abban, hogy a történelmi kereszténység értékeit felismerje. Nemcsak a történelmi valóságtól, hanem saját tradicionális történelemszemléletétől is idegen módon a modern „felvilágosodott” – szabadkőműves-forradalmi – propagandával egyetértésben pusztá klerikalizmussá, a farizeizmus keresztény megfelelőjévé és a modern antikrisztusi apparátus pusztá előzményévé redukálta a történelmi kereszténységet. Ideális, elvont Egyház-felfogása nemcsak történetiségéből szakította ki a kereszténységet, hanem – bizonyos értelemben ennek következtében – belső doktrinális-morális-spirituális tartalmától is megfosztotta azt. Miközben ugyanis a kereszténységet – a szóban forgó ideális Egyházat – a tradíció betetőzéseként értelmezte, ennek az Egyháznak a belső tartalmát a szeretetre és a kegyelemre redukálta.¹⁰ Purista kereszténységértelmezése szerint a tradíció többi formájával ellentétben a kereszténységben doktrínára és spirituális praxisra nincs szükség. E nézete révén azonban éppen az általa elutasított protestáns egyházfelfogáshoz közeledett, és ugyanakkor

nagyon is modern gondolatot fogalmazott meg: a „Jézus igen, az egyház nem” egyik variánsát. Hamvas tradicionális szemlélete tehát éppen a kereszténységgel szemben szenvedett csorbát, mert csak úgy tudta elfogadni, hogy megfosztotta minden belső tartalmától, s ebben a kiüresített formájában tekintette a tradíciók betetőződésének. Keresztény elkötelezettsége tehát vitathatatlan (akár pozitívan értékeljük ezt, akár negatívan), s valóban komoly pietás hatotta át, de az a kereszténység, amely irányában elkötelezte magát, inkább a saját elképzeléseit, semmint a kereszténység tényleges morális, spirituális, doktrinális és történelmi tartalmát tükrözte.

Hamvas Béla mint neognosztikus

Hamvas Bélát különösen egyházi oldalról hajlamosak neognosztikus szerzőnek minősíteni, mint akit a modern idők „ezoterikus” hulláma emelt a magasba, s aki ilyen módon a New Age egyik képviselője. Ez azonban nemcsak vádként fogalmazódik meg, hanem *igényként* is, méghozzá a New Age különböző irányzatainak oldaláról. Egyházi részről tehát éppen azért méregetik Hamvas Bélát mindig gyanakodva, ami miatt a New Age „ezoterikusai” lelkesen ölelik magukhoz, e hozzáállásukkal is igazolva az egyházi gyanút. Ebből is látható, hogy itt *egyazon értékítélet két oldaláról* van szó. Ennek az értékítéletnek azonban mindkét oldala hamis. Ami az egyházi értékítéletet illeti, mindazt, ami túl van az egyszerű és konvencionális vallásos hiten – vagy az annak megfelelő teológiai spektrumon –, de a vallásosság bizonyos jegyeit hordozza, hajlamosak leönteni a New Age generálszószával. Különösen így van ez, ha az adott jelenségben hangsúlyosan jelennek meg a keleti vallások tanításai, vagy legalábbis a rájuk jellemző terminológia (az esetek döntő többségében csak ez utóbbiról van szó) – mintha csak a távol-keleti vallások megjelenése európai kultúrkörnyezetben minden további nélkül azonosítható lenne a New Age-dzsel.

A Hamvas-jelenség *szélességét, magasságát és mélységét* a maga korlátozott látásmódja miatt mind a kiüresedett egyházi formalizmus, mind a bántóan lapos és szubintellektuális „ezoterizmus” képtelen meglátni, mert mindkettő mögött egy hasonló redukcionista látásmód – vagy inkább „vakság-mód” – húzódik meg, amely a Hamvas-jelenségben csak ugyanazt a szűk spektrumot észleli, és még azt is torz módon. A hamvasi életmű mindkét látásmód radikális kritikáját és elutasítását implikálja egy olyan lényegiség nevében, amely mindkettőnek a rég elfelejtett és megtagadott gyökerét képviseli.

Hamvas Béla mint *homo politicus*

Hamvas Béla túlzottan jelentős szerző ahhoz, hogy a különböző politikai erők ne akarnák a maguk táborában tudni. Ezek az egyébként intenzívnek nem mondható kísérletek azonban rendre megtörnek a szerző életén és életművén.

Bár mind a nemzeti konzervatívok, mind a liberális kozmopoliták, mind pedig a jobboldali radikálisok megtalálhatják Hamvas Bélában azokat a vonásokat, amelyek összhangban vannak politikai nézeteikkel, de még több olyan elemre bukkanhatnak, amelyek viszont ellentmondásban vannak azokkal. Politikai szempontból Hamvas Béla meglehetősen ellentmondásos személyiség, akit egészen egyszerűen nem lehet egyetlen kategóriába szorítani. Bár 1945-ben minden jel szerint belépett a kommunista pártba,¹¹ de 1948-tól ő volt az egyetlen jelentékeny szerző, aki nem volt hajlandó kompromisszumot kötni a kommunista rendszerrel. A bolsevizmus legkorábbi és legélesebb bírálói közé tartozott,¹² de ezzel párhuzamosan a liberális demokráciáról is éles szatírárt írt. Miközben tradicionális szempontból a monarchiát tartotta az ideális politikai formának,¹³ nem volt sem monarchista, sem royalista, sem legitimista. Maga a politika volt az, amit elutasított, a létező politikai gyakorlatok, legyenek azok jobb- vagy baloldaliak, liberálisak vagy nacionalisták, kommunisták vagy nemzetiszocialisták. Mindezt azonban egy elvi tradicionális politikai felfogás talajáról. Konkrét politikai felfogásában enyhén balra húzott, miközben elvi felfogásában nemcsak egyszerűen konzervatív, hanem egyenesen „reakciós” volt.¹⁴ Ami viszont hangsúlyosan jelenik meg életművében, az az egyenlőség, demokrácia és – kimondatlanul is – a liberalizmus tradicionális megalapozottságú kritikája. Ilyen módon el lehet mondani róla, hogy életműve tele van olyan elemekkel, amelyek aligha férnének bele a mai „politikai korrektség” határai közé.

Hamvas Béla mint mester

Hamvas Béláról mint spirituális mesterről már volt szó. Amiről ezúttal szó lesz, az a mester–tanítvány viszony *általában*. Hamvas különösen idősebb korában szerette volna továbbadni tudását tanítványoknak. Ez azonban nem adatott meg neki, legalábbis ő maga úgy ítélte meg, hogy a tanítványokat megtagadta tőle a sors. Egy olyan rendkívül komplex – és komplexitásának minden vonatkozásában kiemelkedő – személyiség, mint Hamvas Béla, nehezen talál tanítványokra, és a tanítvány legfeljebb csak egyetlen hamvasi aspektus vonatkozásában nevezhető tanítványnak. Hiába volt már élete során is rendkívüli hatással számos emberre, halálát, főként pedig műveinek publikációját követően pedig még nagyobb hatással olvasóira, túlzottan egyedi és megismételhetetlen személyiség volt ahhoz, hogy abban az értelemben adhassa át a tudását, ahogyan a mester átadja tanítványainak. Olyan emberek, akik képesek lettek volna kreatív módon abszorbeálni tudását, nem voltak. Nem tudott „iskolát” alapítani. Weöres Sándor kétségtelenül sokat tanult tőle, de kapcsolatuk – és Hamvas Weöresre gyakorolt hatása – nem volt igazán hosszú életű. Ellenben komoly hatást gyakorolt arra a Molnár

Sándorra, aki az 1960-as években szoros kapcsolatot ápolt Hamvassal. Molnár Sándor képes volt Hamvas Béla tanítását saját művészeti felfogásába kreatív módon integrálni, ilyen módon pedig kialakítani egy „festőjógát”, amely aztán nemcsak önnön progresszív festészeti programjává vált, hanem

16 egy olyan belső úttá is, amelynek stációi művekben manifesztálódtak. László András a hamvasi tradicionalitást vitte tovább, noha – kialakítva egy egyéni színezetű tradicionális metafizikát – sok tekintetben másként értelmezte a tradíciót, mint Hamvas.¹⁵ Kettejükön kívül valódi tanítványokról nemigen beszélhetünk. Természetesen sokan tartják Hamvaszt mesterüknek, s hatása jelenleg is szinte felmérhetetlen, de ez a hatás sokkal inkább széles, mint mély. Más dolog ugyanis, hogy valakinek tetszik Hamvas Béla, sőt akár nagy hatással is van rá, és megint más dolog, hogy képes-e kreatív módon magáévá tenni a gondolatait.

Hamvas Béla mint magyar

A hamvasi paradoxonok egyik klasszikus területe Hamvas Béla magyarsághoz fűződő viszonya. Egyrészt magyar író volt, sőt nemcsak egyszerűen magyar író, hanem a magyar nyelv különleges mestere, egy újfajta irodalmi nyelv megteremtője. Még a legsötétebb történelmi időkben, a teljes publikációs reménytelenség közepette sem fordított hátat hazájának (mint például egyik barátja, Szabó Lajos). Ebben minden bizonnyal szerepe volt annak is, hogy úgy érezte, küldetése van a magyarság számára. Külön „hungarológiai” munkákat írt, és számos tanulmányt szentelt a magyar irodalmi és szellemi élet jelentékeny képviselőinek. És mégis, lényének bizonyos preferenciái miatt a magyarsághoz való viszonya meglehetősen laza volt. Mindenekelőtt radikális *értékcentrikussága és lényeglátása* nem engedte, hogy a nemzeti hovatartozás partikuláris szempontjai szerepet játsszanak gondolkozásában. Az érték érdekelte, teljesen függetlenül attól, hogy az magyar vagy sem; a lényeg, teljesen függetlenül attól, hogy az megmarad-e a magyar kontextuson belül, vagy túlmutat rajta. E preferenciákból fakadt Hamvasnak az az univerzalizmusa („univerzális orientáció”), amelyben a nemzeti partikularizmusnak, a kulturális nacionalizmus semmilyen formájának nem volt helye. Nem utolsó sorban pedig szakrális-metafizikai-spirituális beállítottsága nem engedte Hamvas Bélát szorosabban kötödni a magyarsághoz, hiszen a magyarság éppen ezekben a vonatkozásokban nem mondhatni, hogy különösebben előkelő helyet foglalna el a nemzetek között, még európai vonatkozásban sem. Hamvas szerette nemzetét, de szeretete nem homályosította el látását. Értékeit nem önmagában nézte, hanem egy univerzális kontextuson belül, és ha bárhol is bukkant magasabb értékekre, nem habozott azok felé fordulni. Mélymagyar perspektívából nézve ez magától értetődően felháborodást kelt. És ebből a szempontból nem segített Hamvas Bélán legfőbb „hungarológiai”

munkája, *Az öt géniusz* sem, amely bár tele van egészen kiváló részletekkel, alapkoncepcióját illetően azonban meglehetősen problematikus, különösen egy olyan szemszögből, amely a magyarságot autochton és integrális módon fogja föl.

17

Hamvas Béla mint barát

Hamvas Béla számára a barátság túlbecsülhetetlen jelentőségű volt: szabályosan szomjazott a barátokra, vagyis olyan szellemi társakra, akikkel gondolatokat cserélhet. A barátság lényege az egyenrangúság. Ahol ez hiányzik, ott nem alakulhat ki igazi barátság. Ha egy baráti viszonyban csak az egyik fél néz fel a másikra, akkor ott nem is lehet szó valódi barátságról. Félreértés ne essék: Hamvas nem arra vágyott, hogy a barátja ugyanúgy gondolkozzék, mint ő, hanem arra, hogy ugyanolyan szinten gondolkozzék, mint ő. Olyan elvárás volt ez, amelynek nemhogy magyar, de még világviszonylatban is csak nagyon kevés ember feleltethetett volna meg. Hamvas barátságai ezért kudarc sorozatok. Mivel nem talált – nem találhatott – magával többé-kevésbé egyenértékű személyiségekre, ezért kreált magának ilyeneket: olyan tulajdonságokat és képességeket vetített bele bizonyos emberekbe, amelyekkel azok nem rendelkeztek. Mindezt csak és kizárólag azért, hogy alkalmasak legyenek számára baráttá válni. Így aztán szükségképpen volt, hogy ezekben a barátokban egy idő múlva csalódnia kellett. Valójában azonban nem magukban az emberekben csalódott, hanem a reájuk vetített képében. E kép hamissága lepleződött le egy idő múlva. Legelső nagy barátsága Kerényi Károlyhoz fűzte, akivel együtt megalakította a Stemma-kört, de Kerényi számára a tudományos reputáció nemcsak a barátságnál volt fontosabb, hanem az értékcentrikusságnál is.¹⁶ Bár Kerényi korántsem volt beszorítható az akadémikus tudományosság szűkös keretei közé, mégis csak olyan mértékben volt képes meghaladni a klasszikus tudós-képet, amely a hamvasi „egzisztenciális univerzalizmus” szempontjából nagyon kevés. A negyvenes évek első felében Hamvas Béla Gulyás Pálban találta meg azt az embert, akit önmagán belül fel tudott emelni arra a szintre, amelyet ő egy baráttól elvárt. Magától értetődik azonban, hogy ez az idealizálás nem működhett sokáig, és a realitások előbb-utóbb kiütözköztek.

Hamvas Béla utolsó baráti kísérlete Szabó Lajos és Tábor Béla évtizedes baráti kettőséhez való érintőleges kapcsolódása volt, amely a „csüörtöki beszélgetésekben” csúcsosodott ki. Bár a közeg szellemi intenzitása nagyon is megfelelt volna Hamvasnak, beszélgetőtársai alapvetően más háttérrel és indíttatással rendelkeztek, mint ő. Így aztán semmi meglepő nincs abban, hogy Hamvas mint kívülről érkező harmadik igazából sosem tudott integrálódni ehhez a kettőshöz, nem tudott egyenértékű partner lenni a szemükben:

ők Hamvas Bélát csupán *befogadták* és *elfogadták*, ennek ára viszont Hamvas részéről egy egyirányú alkalmazkodás volt. Ráadásul e körön belül Szabó Lajos még inkább középponti szerepre tartott igényt, mint korábban a Stemma-körben Kerényi. Valódi barátságról így szó sem lehetett. Itt tehát bizonyos értelemben az ellenkezője történt annak, ami korábban: egy barátság, helyesebben szellemi közösség érdekében önmagát korlátozva Hamvas maga alkalmazkodott olyan emberekhez, akik szellemi és irodalmi értelemben korántsem voltak egyenértékűek vele.¹⁷ Magától értedődik, hogy hosszú ideig ezt sem lehetett fenntartani, bár Tábor Bélával élete végéig megmaradt laza baráti kapcsolata.

Hamvas Béla mint férj

Nemigen volt még a magyar irodalomnak olyan alakja, akiben olyan affinitás élt volna a női nem iránt, s aki olyan mélységében tudta volna megragadni a nőiséget, mint Hamvas Béla. Alig van olyan munkája, ahol a nőiség kérdése valamilyen formában fel ne merült volna. Viszont vaknak kell lennie annak, aki nem látja, hogy Hamvas nőképe évei előrehaladtával egyre sötétebb színeket öltött magára. Ebben oroslánrésze volt két – nagyon különböző okból – sikertelen házasságának. Házassága első feleségével, Angyal Ilonával igazi szerelmi házasságnak indult, de hamar kiderült, hogy a két embernek szellemileg nincs sok köze egymáshoz. Egy olyan ember számára, aki a szellemi síkot értékeli a legmagasabbra, a szellemi harmónia hiánya könnyen megbontja az egyébként meglévő testi és lelki harmóniát is. Ez történt az ő esetükben is, még ha Angyal Ilona élete végéig Hamvas Béla feleségének is tekintette magát, és emiatt nem is ment újra férjhez. Hamvas kapcsolata második feleségével, Kemény Katalinnal éppen fordítottja volt ennek: csak szellemi síkon volt meg a harmónia a két ember között. Kemény Katalin egy „intellektuális Xanthippé” volt, akit Hamvas fogcsikorgatva próbált szeretni élete végéig, de ezt is csak úgy tudta megtenni, hogy minden alkalmat megragadott arra, hogy távol legyen az otthonuktól (Szentendre, szocialista nagyépítkezések, „korcsma”). A két felesége közötti különbséget Hamvas egy szójátékkal érzékeltette barátainak: „Ilona – angyal; Katalin – kemény.” És mégis, soha senki nem tudott Hamvas Béláról olyan érzékenységgel írni, annyira jól megragadni Hamvas lényegi mivoltát, mint éppen Kemény Katalin. Hamvas Béláról írva Kemény Katalin fel tudott nőni a férjéhez, míg saját jogán írt művei gyakran az értékelhetetlenség határát súrolják – ami világosan mutatja, hogy Kemény Katalin elsődrendű sorsbeli élethivatása férje szellemi szolgálata volt, illetve lett volna. Hamvas tehát megtalálta második feleségében a maga igazi szellemi társát, de ezért más vonatkozásokban súlyos árat kellett fizetnie; és ennek az árnak a markáns lenyomata meg is jelenik életművében: regényei – különösen házassági és általában férfi-nő

vonatkozásokban – telis-tele vannak személyes, sőt életrajzi áthallásokkal. Bármily érzékenységgel is rendelkezett Hamvas Béla mind a barátság, mind a szerelem terén, bármilyen éhség is élt benne igazi barátokra és egy igazi társra, a sors úgy hozta, hogy a szerelem területén talán még kevésbé teljesülhettek a vágyai, mint a barátság területén.

19

Hamvas Béla mint ember

Hamvas Béla a számára fontos szempontokat többféleképpen is megfogalmazta, de ezek közül is kiemelkedő jelentőségű volt egy fogalompár: transzparens egzisztencia és univerzális orientáció. Az univerzális orientáció elsősorban intellektuális és szemléleti kérdés: tájékozottság nemcsak a legkülönbébb diszciplínák vonatkozásában, vagyis a mai ember aktuális tudásában, hanem tájékozódás a tudás régi és mai formáinak irányában is. Ami viszont a transzparens egzisztenciát illeti, az Hamvas Béla számára a realizáció, a megvalósítás alapját jelentette. A megvalósítás nem egyéb, mint összhangban élni még a mindennapok világában is azzal a lényegi tudással, amivel az ember rendelkezik. A megvalósítás alapja tehát a transzparens egzisztencia. Hamvas egész életében nagy hangsúlyt fektetett erre, és közvetve vagy közvetlenül, de valamiképpen mindegyik műve önmaga „átvilágítása” is. Az egzisztencia átvilágításának *par excellence* műve azonban „önéletrajzi” esszéje, az „Apokaliptikus monológ”. Bár csak egy esszéről van szó, nyugodtan mondhatjuk, hogy ezzel a munkájával Hamvas Béla az „önéletrajz” műfajában valami olyasmit teremtett, ami addig ismeretlen volt, s így mindenkinél magasabbra tette a léceket. Különös képessége volt arra, hogy ne essen fogságba az önbecsapások szövevényes hálójában. Hamvas Béla maradéktalanul tisztában volt egyrészt saját képességeivel, másrészt azzal, hogy képességei révén mit sikerült elérnie. Tisztában volt mindezekkel, pró és kontra. Tisztában volt saját egyedülálló voltával, de ez egy pillanatig sem tette önteltté, ha másért nem, hát azért, mert tisztában volt saját egzisztenciális mulasztásaival is, éspedig pontosan a megvalósítás vonatkozásában. Hamvas számára azonban a megvalósítás nem a tradíció világából ismert metafizikai megvalósítást jelentette, ami egyenlő a buddhista *nibbánával*, a hindu *móksával* vagy a szúfi *fanával*; amit ő szeretett volna, az a mindennapok átszellemítése (*sacra dies*), hogy egyetlen olyan mozzanata se legyen életének, ami nincsen alávetve a benne élő magas princípiumoknak. Hamvast a barátai többnyire ilyennek is látták, önmaga előtt azonban másképp jelent meg, mert egészen más volt a mércéje, mint a kívülállóknak. Ezért élete nagy kudarcának éppen a megvalósításban való sikertelenségét tartotta, a mű és az alkotó közötti összhang hiányát, aminek fő okát abban látta, hogy képtelen elszakadni az írástól, a „papíron való realizálástól”.

Új Forrás 2021/4 – Bujti Ferenc: Poeta sacer Hungaricus
Hamvas Béla arcai

Ki volt Hamvas Béla?

Ha arra keressük a választ, hogy ki is volt Hamvas Béla, akkor egyik korai munkájához kell fordulnunk: „Amit én itt komlóval és repkénnyel koszorúzott életemben meg tudtam valósítani, talán nekem, talán egyetlenegy-
20 szer sikerült. Magamból asszonyt, barátot, közösséget, valóságos népet éltem, vidámságból, egyszerűségből. Én őrzöm őket, igen, az isteneket, én hoztam őket ide, s én telepítettem őket ide erre a földre. Az isteneket gondolkozók és költők és próféták és királyok hozzák, a Magasság fiai, akik maguk is istenek. Hogy ez a nép milyen életet él, abból látszik, hogy milyen prófétái voltak, kik voltak szemében a nagyok, a legnagyobbak. A legnagyobb? Nálunk váltót, bankot, lóversenyt és kaszinót hozott istenek helyett. De annak, amit én tettem, nem lesz folytatása. Éppen úgy nem lesz, mint ahogy nem tud róla senki. És ha tudnának is róla, mit értenének belőle? Magányos bolond vagyok itt, a hegyek között, sajtóságos nagyzási hóbortom tüzén égek.”¹⁸ Félelmetes és egyedülállóan merész szavak ezek! Maga Hamvas is tisztában volt ezzel, és *A magyar Hyperion* megjelenése kapcsán így írt Várkonyi Nándornak: „Kedves Nándor, azt mondom neked, ha ez a mű nem jelenik meg minél előbb, akkor én egy utolsó tékozló vagyok, aki a rám bízott királyi kincseket elvesztegetem, vétkezek az evangéliumi bűnben, hogy nem szerzek érvényt azoknak az erőknek, amelyeket a Magas erők rám bízta.”¹⁹ De vajon nem túlzás-e kijelenteni ilyeneket? Vajon nincsen-e igaza Kerényi Károlynak, aki azért bírálta ezt a művet, mert úgy találta, hogy rendkívül „énes (én... én... én...) és éppen ezért (az *eldugott*, s mégis ordító én miatt) mennyire hamis”?²⁰ Éppen ez az: Hamvas egyáltalán nem dugta el az ént. Ha rosszul ítélte volna meg önmagát, akkor ez a kritika jogos volna. De vajon rosszul ítélte-e meg önmagát? Széchenyiről legnagyobb ellenfele, Kossuth mondta azt, hogy „a legnagyobb magyar”. Hamvas a *Hyperionban* nem említi név szerint Széchenyit, de *Az ősök útja és az istenek útja* című munkájában igen, és összekapcsolja a *sense of prosperity*, a haszon iránti érzék eszméjével, melyet egyfajta *proton pseudosznak* tart a magyar „szellemtörténetben”. Bank, lóverseny, kaszinó – és persze *Hitel*: a „legnagyobb magyar” hozadéka.

Az isteneket Hamvas Béla telepítette meg itt, e magyar földön. Ő volt az, aki a kulturális lét egészét szakrális perspektívába tudta állítani, és pedig a legmagasabb szinten: olyan szinten, amely ismeretlen a világirodalomban. A hamvasi szemléletben semmi sem maradt kívül ezen a körön; még a nő és a bor sem. S mindezt úgy tudta megtenni, hogy nem kötelezte el magát semmiféle párt, szekta, irányzat, egyház, vallás mellett. Távol minden dogmatikától és didaktikától. Szakrális személyiség volt, *poeta sacer*, próféta, de Hamvas szakralitása mindenekelőtt „irodalmi szakralitás”. Nem a személyé, hanem az életműé. A személy, ha nem is volt képes „felzárkózni” az életműhöz, de legalább nem akadályozta azt. Hozzá kell tennem, hogy nem volt ez

másképpen az ószövetségi próféták esetében sem. A próféta nem szent, hanem az az ember, aki egy speciális funkciót tölt be egy közösség vonatkozásában, méghozzá a leglényegesebb funkciót. S ahogy nem attól lesz valaki próféta, hogy szent életet él, éppúgy nem is attól, hogy előre látja és előre mondja a jövőt. A próféta lényege az iránymutatás. A próféta az Ég hírnöke, akinek tanításai világítótoronyként szolgálnak a nép számára. A „legnagyobb magyar” valóban nagyon sokat tett a magyarságért, a magyarság prosperitásáért (*sense of prosperity*), és még többet tudott volna tenni érte, ha az, akitől ezt az *epitheton ornans*-t kapja, nem homlokegyenest ellentétes politikát követett volna, mint az ő „legnagyobb magyarja”. De itt valóban csak gazdaságról van szó, prosperitásról, akár anyagi, akár kulturális értelemben, míg Hamvasnál valami egészen másról, valami sokkal magasabbról. Ezért kritizálja Szabó Dezsőt, Ady Endrét és Németh Lászlót, mert érzi, hogy őket is próféta hevület feszíti – de csak „középkolász fokon”, vagy még annál is lejjebb. Amit Hamvas fel tud mutatni, az nem efemer, nem egy szorosan időhöz kötött kor-szenvedély, nem valamiféle történelemben vetett esetlegesség, nem valamiféle nemzeti partikularizmus, hanem univerzális és időtlen. Ez az időtlenség azonban a legszorosabb kapcsolatban van magával a történelmi – történeti – idővel. Hamvas e kettőt egymásra vetíti: számára nincs történelem öröklét nélkül és öröklét történelem nélkül. Amit ő képvisel, az a *sophia perennis* – az a *sophia perennis*, amely messze fölött van a filozófiáknak, amelyek a maguk sokszerűségében mintha csak a cél elvételének kimeríthetetlen gazdagságát demonstrálnák. A *perennis* vagy *perennitas* pedig – László András megvilágító szavai szerint – az „időfölötti időtlen örökkévalóság megnyilatkozása, az *aeternitas* felfénylése az időben, a romolhatatlanság megnyilvánulása a romlandóság világában. A *perennitas* örökérvényűség: a mulandóság világában megjelenő és fennálló, az abszolút örökkévalót reprezentáló *örökérvényűség*.”²¹ És ez az, amit az istenek letelepítése jelent e földön. A „normális” nem egyéb, mint az örök isteni norma vetülete az emberi világban. Isten árnyéka a földön. Mutatja a formáját, de csak a földön megjelenő árnyékként. Ezt jelenti „léte alapítani”, ezt jelenti idehozni az isteneket erre a szellemben szegény földre, még az utolsó pillanatban, mielőtt az még elmerülne a globalizáció minden tradicionális értéket feloldó zavaros áradatában.

¹ Idézi Jacob Neusner (ed.): *Christianity, Judaism and Other Greco-Roman Cults. Studies for Morton Smith at Sixty I–II*. Eugene, 2004, Wipf and Stock Publishers. I. 31. A püthagoreus testvériség e titkos hagyományát Arisztotelész közvetítésével Iamblikhosz mentette át az utókorra.

² Hamvas Béla: *Az ősök nagy csarnoka I–IV*. [Budapest, 2003–2013] Medio Kiadó. III. 347. („Empedoklész”)

³ Hamvas Béla: *A világválság*. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó, 9.

⁴ Hamvas Béla: *Scientia Sacra* I–III. [Budapest] 2006, Medio Kiadó. III. 82. (Az Evangélium és a levelek, 11.)

⁵ Ilyen volt például Csontváry Kosztká Tivadar vagy Pezenhoffer Antal. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a magyarság azon kiemelkedő alakjainak, akik itthon vagy idegenben a legismertebbek (Bartók Béla, Lukács György, Teller Ede), mind megvan a magyar vagy nemzetközi szellemi rokonságuk – *s éppen ezért lehettek nagy hatásúak*.

22

⁶ Hamvas Béla: *Patmosz* I–II. [Budapest] 2015, Medio Kiadó. II. 252. (Kiengesztelődés)

⁷ Hamvas Béla egyedisége már itt is megmutatkozott: az ő kivételével a magyar kultúra minden neves képviselője megkötötte a maga kisebb-nagyobb kompromisszumát a rendszerrel – vagy éppen az emigrációt választotta (gyakran a zsidó- vagy a magyarülözések miatt).

⁸ Hamvas Béla: *Közös életrend*. [Budapest] 2019, Medio Kiadó, 123. (Szellem és egzisztencia)

⁹ Molnár Sándor: *A festészet útja*. Budapest, 2003. Irály Kiadó.

¹⁰ Ne feledkezzünk meg arról, hogy a kereszténységen kívüli vallási világnak bőségesen vannak olyan történelmi megnyilvánulásai, amelyekben a szeretet vagy a kegyelem legalább olyan erővel jelenik meg, mint a kereszténységben.

¹¹ Hozzá kell tennem, hogy Hamvas Béla kommunista párttagságát csak annak fényében lehet megítélni, hogy az MKP-vel párhuzamosan több pártba is belépett.

¹² Ha a hatalom tudomást szerzett volna nézeteiről és írásairól, jó esetben munkatábor vagy börtön, rossz esetben kivégzés várt volna rá.

¹³ Lásd *Scientia Sacra*. *Az őskori emberiség szellemi hagyománya*. Budapest, 1988, Magvető Könyvkiadó, 461–545. („A király és a nép” című nagyfejezet)

¹⁴ A szó dávilai értelmében (lásd Nicolás Gómez Dávila: *További széjlegyzetek egy rejtett szöveghez*. Budapest, 2014, Qadmon Kiadó), s nem pedig abban az értelemben, ahogyan Hamvas Béla kommunista apósa, a neves elméleti pedagógus, Kemény Gábor megfogalmazta („nagyon reakciós gondolkodású ember, és pedig saját sorsa és saját érdekei ellenére is”).

¹⁵ És László Andrásnak, Hamvas Bélával ellentétben, sikerült is iskolát teremtenie.

¹⁶ Kerényi később Svájcba emigrálva világhírnévre jutott, nem utolsósorban a Carl Gustav Junggal való szellemi kapcsolata – és közös munkái – révén.

¹⁷ Míg a kör – később Budapesti Dialogikus Iskola – meghatározó személyisége, Szabó Lajos tipikus esete volt a sporadikus gondolati invenciókban kimerülő „elvetélt zseninek”, addig Tábor Béla a maga erőltetetten „ezoterizáló” írásmódjával, obskúrus nyelvezetével és gondolatmeneteivel tulajdonképpen a posztmodern stílus előfutára volt.

¹⁸ Hamvas Béla: *A magyar Hüperion és más magyar vonatkozású esszék* I–II. [Budapest] 2007, Medio Kiadó. I. 74. (Huszonnegyedik levél)

¹⁹ Hamvas Béla: *Levelek*. [Budapest] 2011, Medio Kiadó, 147.

²⁰ „Adj Ideákat az időknek!” Kerényi Károly és Gulyás Pál levelezése. Budapest, 1989, Kráter Kiadó, 59. Kerényi véleménye kapcsán azonban ne feledkezzünk meg róla, hogy *A magyar Hyperion*, bár név nélkül, de élesen kritizálja Kerényit.

²¹ László András: *Solum Ipsum. Metafizikai aforizmák*. Nyíregyháza, 2000, Kötet Kiadó, 129. (763. aforizma)

24 Várhegyi Miklós

HAMVAS BÉLA

ISMERETLEN

ÍRÁSAI ELÉ

Ebben a Hamvas Béla emlékének szentelt számunkban közöljük Hamvas Béla egy-egy ismeretlen írását

1928-ból, 1929-ből és 1930-ból, valamint – szorosan ehhez kapcsolódóan – Darabos Pál befejezetlen Hamvas-szótárának kéziratban lévő részletét, és egy Darabos Pállal 2002-ben készült, eddig meg nem jelent interjút.

DARABOS PÁL ÉS HAMVAS BÉLA

A szigorú értelemben vett Hamvas-szakirodalom néhány olyan fontos műre szűkíthető, melyeket Darabos Pál (1931–2012) írt, saját invenciói és kutatásai alapján. Ezek egyike sem nélkülözhető a Hamvas-életmű megismerésében, mindenki használja is ezeket – akár említi, akár nem, vagy éppen kritizálja –, ha és amennyiben komolyan foglalkozik Hamvassal; tagadhatatlan hibáik és hiányosságaik ellenére máig sem születtek hasonló, teljességre törekvő művek a Hamvas-irodalomban. Ez utóbbi kifejezés különösen fontos, hiszen tudjuk, tanúi voltunk és vagyunk folyamatosan, hogy Hamvas szinte bármihez és az ellenkezőjéhez is kiindulópontul szolgálhat: ezt a szűk szempontot (ti. *használni* Hamvast bármire: elmélethez, intézményhez, tekintélyhez, öngazoláshoz, érdekeltséghez stb.) egyedül a „rálátás a *teljes* Hamvas-életműre” tudja kitágítani. Sok (nagy sikert aratott, közismert) Hamvassal kapcsolatos elmélet nem is születhetett volna meg ennek ismeretében, ezzel a problémával őszintén szembenézve, és ilyen módon nem lenne ma annyi megtévesztett és becsapott Hamvas-olvasó.

Mivel azonban Darabos Pál állandó ellenszélben és nem szűnő, kicsinyes támadások közepette dolgozott, műve a Hamvas-kutatás terén – bár az így elérhető legjobb eredményt nyújtotta – nem lehetett tökéletes, ezért folytatásra várt. Erre a feladatra azonban senki nem jelentkezett. Így vált a mai Hamvas-kép végzetesen féloldalassá.

A BIBLIOGRÁFIA

Vegyük sorra tehát az imént említett Darabos-műveket, röviden bemutatva helyüket a Hamvas-recepcióban:

25

Darabos Pál: Bibliográfia

= *Hamvas Béla: Közös életrend. Válogatás esszéiből és életművének teljes bibliográfiája. Szerk. Báthory János. A bevezetőt írta és a bibliográfiát összeállította Darabos Pál. Előszó Kiss Jenő. Budapest, 1988. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 205–260.*

Hamvas Béla nyomtatásban megjelent műveinek teljes bibliográfiája, mellette a posztumusz és második kiadások, valamint a Hamvas Béláról szóló irodalom felsorolása 1987-ig.

Darabos Pál bibliográfiája rövidebb formában és a szerző megjelölése nélkül először ebben a kiadványban jelent meg: *Hamvas Béla: Az öt génusz. Balla Bálint bevezetőjével, Mattheusz János és Hanák Tibor tanulmányával. Szerk. Balla Bálint és Molnár József. Bern, 1985. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 183–201.*

Mindkét kötet – a teljes Hamvas-életmű ismeretében született koncepciójokkal – méltó Hamvas Béla szelleméhez. A későbbiekben, a Hamvas-életműkiadás megindulásával és a Hamvas-értelmezések szaporodása során mégsem ez a komoly és megalapozott irány került előtérbe: ez elsősorban a Hamvas örökségét maguknak érzők és a valódi örökösök emberi konfliktusainak köszönhető. Elsősorban – mondtuk, de gyorsan fűzzük hozzá: más körülmények mellett. Ne feledjük – ezúttal csak a példa kedvéért – az akkortájt kezdődő életműkiadás szerkesztőjének szavait egy interjúból: „Hamvas Béla kéziratai tele vannak rossz mondatokkal”; ezt az állítást e sorok írója a kéziratok ismeretében természetesen könnyedén cáfolja, rosszhiszeműségét pedig határozottan visszautasítja. „Engedd el legalább az egyik átfogót!” – így könyörögtek Pythagorasnak, Szathmári Sándor szerint, kritikusai. Kijelenthetjük, hogy Hamvas Béla nemesebb tanítványokat és kritikusokat érdemel.

Bognár József a bibliográfia bizonytalanságaira és esetleges tévedéseire reflektál konkrét példák alapján egy rövid olvasói levélben (Ki az aláíró? = *Élet és Irodalom*, XXXIV. évfolyam, 1990., 17. szám, ápr. 27., 2.), amelyre Darabos korrekten válaszol (Hamvas-bibliográfia = Uo., 28. szám, júl. 13., 2.). A hatalmas anyag összegyűjtésének hiányosságai azonban bonyolult és szerteágazó okokra vezethetők vissza: az, hogy ez egyetlen ember teherbírását meghaladó feladat, csak a legkisebb ezek közül. Mindenesetre a kimaradt tételek problémája már ezen a ponton felmerül, és ez

majd a nagymonográfiában válik – az életmű korszakolása, az alapkonceptió bizonytalanságai, a stílus egyenetlenségei és egyebek mellett – igazán hangsúlyos kérdéssé.

26 *Darabos Pál – Lám Edit: Hamvas Béla bibliográfiája*
= *Gyémántnál keményebb. 100 éve született Hamvas Béla. Szerk. Szathmári Botond. Budapest, 1997. Mont Humán Menedzser Iroda. 201–246.*

Az előző bibliográfia Lám Edittel közösen készített, átdolgozott kiadása, mely a tételeket már 1996-ig követi. Az elsőnél kevésbé használható, elsősorban a nyomdahibák és a kimaradt tételek miatt.

A MONOGRÁFIA

Darabos Pál: Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája. Szerk. Csapó Mária. Budapest, 2002. Hamvas Intézet. I-III. kötet

Darabos Pál nagymonográfiája Hamvas Béláról, melynek 1997-ben, a Farkas Lőrinc Imre könyvkiadónál megindult első kiadása a második részkötetnél megszakadt.

A *Kortárs* című folyóirat 2003/2. száma 20 oldalt szán a monográfia – sok helyen alaptalan, néhol bántóan sértő – kritikájának (Kemény Katalin és Dúl Antal interjúja és Szántó F. István recenziója), aminek állításait a kívülálló részéről egészen méltatlan és felesleges is lenne cáfolni. Az mindenesetre feltűnő, hogy Darabost kritizálva a két interjúalany és a recenzens a legtöbb esetben magát Hamvast, a hamvasi tiszta szándékot és szellemet kritizálják. Az ilyenkor szokásos íratlan szabályokat nem betartva, a folyóirat nem ad válaszlehetőséget a megtámadottnak, a monográfia szerzőjének.

Darabos Pál Hamvas-bibliográfiájának és monográfiájának hibáiról és hiányosságairól beszélünk: ezek oka nem minden esetben azonosítható, de többféle lehet: 1. a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek kutatási nehézségei, egyéni logisztikai problémák; 2. Hamvas féltése, védeése; ezért tények, eredmények visszatartása; megfelelés a közhangulatnak; 3. elfogultság, egyoldalúság – saját elmélet kialakítása miatt; 4. megfelelési kényszer problémája az örökös felé; az örökös „személyes érdekeltsége”.

Elsősorban ez utóbbi vezetett a monográfia megtámadtatásához (2003). És – ami még sajnálatosabb – vezetett olyan helyzethez, hogy bizonyos tudás, adatok, összefüggések Darabos Pál halálával végleg elvesztek. Levelében említ három olyan problematikus időszakot Hamvas életében,

amire csak utalhatott, de a személyes érzékenységek miatt nem fejthette ki: 1. 1938–39; 2. a '40-es évek vége; 3. a nyugdíj utáni évek. Ezek az időszakok olyan összetett problémákat rejtenek, amik nemcsak 2003-ban, hanem még ma is – Hamvas halála után több mint ötven évvel –, teljes egészükben és bonyolultságukban szinte megközelíthetetlenek.

27

AZ ÍRÓI SZÓTÁR

*Darabos Pál: Útikalauz Hamvas Béla világegyeteméhez
= Életünk, XLIX. évfolyam, 2011., 11–12. szám, 88–106.*

Darabos Pál a 21. század első évtizedében újabb, régóta érlelődő vállalkozásba kezd: részlet egy készülő, nagyigényű írói szótárból, amely a szerző váratlan halála miatt végül befejezetlen maradt.

A szótárnak ebben a befejezetlen állapotában mindenesetre – a teljes vállalkozás lenyűgöző és magával ragadó koncepciója mellett – jó néhány tisztázatlan és ellentmondásos pont van, ami talán felvetheti azt a kérdést is, hogy mi az az adekvát műfaj, stílus, felfogás, amivel Hamvas Béla gondolkodása és írásművészete egyáltalán megközelíthető. Mindenfajta reflektálatlan, Hamvasról szóló írásról itt kiderül, hogy egy pontban végérvényesen különböznek a hamvasi szellemtől, és emiatt nem képesek interpretációikkal még csak megközelíteni sem azt, ez pedig: a *nyelvszínvonal* (Hamvas kifejezése). Ez az, ami miatt minden, Hamvasról szóló írást olvasva hiányérzetünk támad, radikálisabban szólva, feltesszük a kérdést: szükséges-e egyáltalán Hamvasról írni és gondolkodni ilyen módon, Hamvast magyarázni, elemezni egy hétköznapi (vagy akár irodalmi, filozófiai, vallási szakterminusoktól hemzsegő stb.) nyelven? Tulajdonképpen mit is akar elérni az, aki – egy analógiával élve ezúttal – elmondja a Bibliát a saját szavaival?

Folyóiratunk e számában közreadunk egy másik elkészült és eddig meg nem jelent részletet ebből a műből.

Mindezen művek mellett fontos még az *In memoriam Hamvas Béla. Visszaemlékezések Hamvas Bélára* című kötet (Az interjúkat készítette Bosnyák Sándor. Szerk. Darabos Pál és Molnár Márton. Budapest, 2002. *Hamvas Intézet*), amely tartalmazza Molnár Sándor, Darabos Pál kérésére, 1971-ben írt *Mester és tanítvány* című visszaemlékezését is.

„KOCSIS, VÁNDORLEGÉNY, PÉKINAS ÉS HÁZISZOLGA”

Hamvas Béla írói életműve korszakainak megállapítása, azonosítása, elkülönítése (ami a teljes életmű áttekintése, felmérése során – mindenfajta 28 értelmezés alapjául szolgálva – elengedhetetlen) csak látszólag egyszerű feladat. Ezen nem segít az sem, ha alapos kritika nélkül át vesszük Hamvas életművének – egyes műveiben – maga által művészi formált korszakolását. Egy ilyen sokszólamú, korszakhatárokon átívelő, egybecsengő és egymásnak ellentmondó elemeket is tartalmazó életmű esetében életének legkisebb eseményeit is ismernünk kellene ehhez, a nagyobb vonulatokat, összefüggéseket (amik, bármilyen furcsán hangzik, könnyen rejtve maradhatnak előttünk), és – horribile dictu – ismernünk kellene minden egyes írását, előadását stb. is.

Bár Hamvas Béla első írói korszakánál szeretnénk maradni e rövid bevezetés során, de hogy ez az előbbi probléma mennyire releváns, hozunk egy példát a későbbi korszakból: ez a példa pedig legyen Hamvas Béla rádióban tartott felolvasásai és előadásai. Az életműnek ez a része Darabos monográfiájából teljesen és egészében hiányzik, holott nem jelentéktelen mozzanat Hamvas életében, sok írása csak a rádióban hangzott el, azonban a hangfelvétel nem maradt fenn és a kézirat is elveszett. A rádióelőadások jelentősége abban az időben különösen fontos volt az írók – és így Hamvas – életében (a vonatkozó irodalomtörténeti szakirodalomban ez pontosan nyomon követhető). Hamvas Béla tíz rádióelőadást tartott az évek során, 1934-től 1946-ig (saját kutatásaim szerint). Ezek:

1934. december 31.: *A modern angol regény*

1935. február 24.: *Új angol líra*

1936. január 23.: *Az angol irodalom szelleme*

1937. december 14.: *Aenona, a halott város*

1938. június 12.: *Ardzseluza*

1939. április 25.: *Kemenesalja*

1941. május 5.: *Csillagjósolás 1941. május 7-re*

1943. november 3.: *Nagy kortársaink. Hamvas Béla beszél Jungról, a lélektan megújítójáról.*

1944. január 15.: *Nagy kortársaink. Röpke Wilhelmről beszél Hamvas Béla.*

1946. december 7.: *A művész és kora. Keszi Imre és Hamvas Béla rádióvitája.*

Ha Darabos Pál ismerhetett volna minden egyes apró részletet Hamvas Bélával kapcsolatban, az adott korszakból – ezen a ponton jelentkező döntő súllyal ismét a fentebb említett, Darabost akadályozó tényezők –, akkor talán

máshová is kerülhettek volna az életmű hangsúlyai a monográfiában, adott esetben akár radikálisan megváltoztatva a csomópontokat a hamvasi életműben. Említsünk – a példa kedvéért, mivel többre e helyen nincs módunk –, visszatérve Hamvas fiatal korához, három olyan kis tényre a '20-as évek végi Hamvas Béla életéből, ami Darabos Pál monográfiájában nem szerepel: 29

1. *a Budapesti Hírlap szerkesztőségi közleménye – miután Hamvas Béla kilépett 1925-ben – arról, hogy: „Érdeklődőknek. D. I. betűk alatt Dobay István, –vas jel alatt Hamvas József, lapunk munkatársai írnak.” – Ez a közlés Darabos Pál bibliográfiájában Hamvas írásai sorában 50-nél több tételt érintene adott esetben, újságírói korszakának egy jelentős részét, amiről tehát kiderülhetne, hogy nem Hamvas Béla, hanem édesapja, Hamvas József írta.*

2. *Hamvas Béla sajtópere 1926-ban, melyben két társával együtt, rágalmazás és hitelrontás vádjával állítják bíróság elé.*

3. *1930-ban megjelenés előtt állt Hamvas Béla „Bizonyos tekintetben” című regénye. (Ez a regény, ezzel a címmel, 1960-61-ben született – Darabosnál és utána az egész Hamvas-irodalomban így szerepel –, korábbi változatáról senki nem tud.) Egy korabeli újságcikk, amely a megjelenés előtt álló könyvekről tudósított, így írt: „Hamvas Béla, fiatal magyar író, volt újságíró, a Fővárosi Könyvtár könyvtárnoka, »Bizonyos tekintetben« címmel regényt írt, amelynek témája egy politikai szélhámos karrierje és ennek keretében a magyar közélet szatírája.”*

E három – futólag kiragadott – mozaikdarab, és az ehhez hasonlóak a későbbi életszakaszból, ismét, akár gyökeresen más hangsúlyokat is eredményezhettek volna a monográfiában az adott korszakkal kapcsolatban, de legalábbis ezek mindegyike mindenképpen szükséges lett volna ahhoz, hogy – Darabos Pál módszerét használva – teljes biztonsággal mozoghasunk ezen a, teljességében máig feltáratlan területen.

Természetesen még több példát is hozhatnánk, tovább árnyalva ezt a kérdést. Maradjunk azonban a fiatalkori írásoknál, ebben az esetben Hamvas első „korszakánál”, ami Darabos koncepciójában 1930-ig tartott.

Darabos Pál Hamvas-monográfiájának II. kötete első fejezetének tárgya az 1920-as évek vége az életműben, mint „a felkészülés éve”, amikor Hamvas – elsősorban 1928-ról és 1929-ről beszélünk – „sehol nem jelentetett meg semmit” (II, 11.).

A monográfia – nagyjából Csaplár Benedek: Révai Miklós élete (I-IV. kötet, 1881-1889.) és Szkladányi Mária: Pauler Ákos életművészete (1938.) című könyveinek szellemében, azok módszereinek legjobb eredményeit ötvözve – ezen a ponton szinte teljesen nélkülözi a finom árnyalatokat.

30 Elég csak a Babits Mihállyal, Sárközi Györggyel és Németh Antallal folytatott Hamvas-levelezést végigolvasnunk ahhoz, hogy – bármennyire is a felkészülés jegyében zajlottak volna Hamvas 1930 előtti évei – a folyóiratoknak Hamvas életében, életművének alakulásában ekkoriban játszott szerepe és helye pontosan és világosan álljon előttünk. Rövidre fogva: 1930-ban és az azt követő években a megjelenés érdekében a szerkesztőknek előre felvázolt, sok konkrét Hamvas-írás – a szerkesztők ellenállásán, vagy akár csak közönyösségén megbukva – nem születhetett meg. Ebben a helyzetben – amely a kezdeti évek állandó visszautasításai után csak lassan oldódik – majd csak 1933-ban a Dénes Béla szerkesztette *Független Szemle* jelent változást rövid időre, és ez végre elhozza Hamvas számára a folyamatos, immár komoly és saját hangú írás, a szabad gondolkodás és fejlődés lehetőségét.

Az alább közölt Hamvas-írások Darabos Pál bibliográfiájában nem szerepelnek, a Hamvas-hagyatékban sincs nyomuk, kettőt közülük azokban az években publikált, amelyekben Darabos monográfiája szerint Hamvas Bélától nem jelent meg semmi. Az alább közölteken kívül még egy írása jelent meg ugyanabban a *Budapesti Hírlap* (mely újságnál két és fél évet töltött 1923-tól 1925 legelejéig) kiadta kalendáriumában. Az írások a Hamvas Béla-életműkiadás keretében – az életmű teljes kontextusában elhelyezve, amivel talán lehetővé válik egy szélesebb szempontú megközelítés – a nem túl távoli jövőben kerülnek kiadásra. (Itteni közlésük a jogtulajdonos engedélyével történik.)

A gyanakvó porkoláb című satirikus elbeszélés. Megjelent: *Kincses Kalendárium*. A gyakorlati élet általános útmutatója. Szerk.: Leidenfrost Gyula. XXXIII, Budapest, 1929. Budapesti Hírlap Részvénytársaság kiadása. 262-264. (Megjelent 1928 decemberében.) Hamvas Béla fiatalkori, jellegzetes műfajának egyik tökéletesre csiszolt darabja.

A Szavak születése című írás azon kevés helyek egyike, ahol Hamvas Béla a magyar nyelvvél foglalkozik. (Uo. XXXIV, 1930. 204-205. Megjelent 1929 decemberében.)

A kéztudomány című írása (Uo. XXXV, 1931. 273-278. Megjelent 1930 decemberében) azt a Hamvast mutatja, akiről Dénes Béla, a *Független Szemle* főszerkesztője azt írja önéletrajzi kötetében: „[...] szembejött régi barátunk,

Hamvas Béla, az író és könyvtáros – aki többek között arról is híres volt Budapesten, hogy kiváló amatőr asztrológus és tenyérjós volt. [...]” Ezen az írásán kívül kimondottan ezzel a témával Hamvas Béla csak Majthényi György könyve (*A kéz beszél*) recenziójában (*Napkelet*, 1940.) foglalkozik.

31

Az e számunkban közölt írásokon kívül még egy – nem kevésbé fontos – írása jelent meg a Kincses Kalendáriomban: *A modern Amerika regénye* (Uo., XXXVI, 1932. 235–239. Megjelent 1931 decemberében). Ezt az írását később átdolgozta, valószínűleg a közben kezébe került mű (Ludwig Lewisohn: *Expression in America*, London, Butterworth [1931.]) hatására, amely hatást kisebb írásain és a *Szigetben* megjelent írásain át a *Világválság-bibliográfiáig* és tovább is nyomon követhetjük. Az átdolgozott írás 1934-ben a *Protestáns Szemlében*, azonos címen megjelent.

Az első és az utolsó írás (*A gyanakvó porkoláb*, *A modern Amerika regénye*) teljes nevével jelent meg, a két középső írás (*Szavak élete*, *A kéztudomány*) pedig neve kezdőbetűivel (*H. B.*).

Darabos Pálnak köszönhetően maradt fenn a nehéz időkben Hamvas Béla hagyatékának nem elhanyagolható része, ő őrizte meg egész életén át, és rekonstruálta – amennyire tőle a legjobb akaratral teltet – a hamvasi szellemet. Az ő meg nem alkuvó törekvése és tiszta szándéka következetes.

Egy Hamvasra jellemző anekdota szerint a '60-as években Hamvas Béla, meghívásra, előadást tartott fiatal művészeknek, és azok egy ízben az előadás hallgatása helyett – mintegy önmaguk fontosságát hangsúlyozandó –, a mester színe előtt nagyhangú, üres vitakozásba kezdtek. Mire Hamvas Béla, cigarettát sodorva és rágyújtva, némi türelmes várakozás után észrevétlenül távozott.

Ha és amíg a Hamvasról szóló írásokban csakis az íróikról tudunk meg egyébként érdektelen dolgokat, olvasni pedig azokat csakis a bennük szereplő Hamvas-idézetek miatt érdemes; amíg a sokadik kampány indul Hamvas népszerűsítésére, figyelmen kívül hagyva azt a tény, hogy Hamvas – saját szavaival – „nem mindenkinek való”; amíg a Hamvasról szóló előadásokon és konferenciákon nem történik több, mint: „hívókból álló közösség gyűlik össze áhítat céljából”, addig mindig is jelentőségteljesnek fogjuk tartani Hamvas Bélának ezt az emlékezetes gesztusát.

Páris városában élt egyszer egy ember, aki porkoláb volt. Ez az ember hihetetlenül és példátlanul gyanakvó természetű volt, egész nap a fogház folyosóit járta, a börtönök kémelő ablakain figyelte a foglyokat, aztán a szobájába

32 Hamvas Béla

A GYANAKVÓ PORKOLÁB

(1928)

ment és úgy hallgatódzott, nem szövik-e meg valaki. A börtönőr neve Cachot volt, ami tulajdonképpen börtönt jelent és ez így pompásan meg is egyezett.

Cachot-nak volt egy vidám és csínytevő

barátja, aki egész nap az utcákon, korcsmákban és műhelyekben járkált, nem törődött semmivel, csak egyik kópéságot a másikra halmozta. Cachot barátjának Gaillard volt a neve, ami tulajdonképpen vidám fickót jelent és az így pompásan meg is egyezett.

Cachot-nak volt egy másik barátja is, akit reggel, délelőtt, délben, délután, este és éjszaka mindig csak bormérésekben lehetett megtalálni, annyira szerette a bort és annyira szeretett mulatni. Ennek az embernek Rieur volt a neve, ami tulajdonképpen nevetőt jelent és ez így pompásan meg is egyezett.

Egyszer Gaillard és Rieur elmentek Cachot-hoz és azt mondták neki:

– Gyere már ki ebből a sötét és búskomor házból a vidám utcára, majd betérünk a korcsmába, lehajtunk egy pohár champagne-it, meglátod, mindjárt más lesz a világ!

Cachot a fejét csóválta és így felelt:

– Nem megyek, a rabokra kell vigyáznom, hogy meg ne szökjének.

Máskor Gaillard és Rieur megint elmentek barátjukhoz és azt mondták:

– Gyere már ki ebből a sötét és búskomor házból a vidám utcára, majd betérünk a korcsmába, lehajtunk egy pohár burgundit. Meglátod, mindjárt más lesz a világ!

Cachot tiltakozva intett és így felelt:

– Nem megyek, a rabokra kell vigyáznom, hogy ki ne törjenek.

Ismét máskor Gaillard és Rieur megint elmentek barátjukhoz és azt mondták:

– Gyere már ki ebből a sötét és búskomor házból a vidám utcára, majd betérünk a korcsmába, lehajtunk egy pohár bordeaux-it, meglátod, mindjárt más lesz a világ!

Cachot megrázta a fejét, intett és aztán így szólt:

– Nem megyek, a rabokra kell vigyáznom, hogy meg ne lépjenek.

A porkoláb csak folyton bent volt a fogházban, egész nap a folyosókat járta, a börtönök kémlő ablakán figyelte a foglyokat, aztán szobájába ment és úgy hallgatódzott, nem szokik-e meg valaki. Cachot gyanakodott reggel, délelőtt, délután, este és éjszaka és gyanakodott a rabokra, örökre, látogatókra, tisztekre, végül már annyira jutott, hogy önmagára is gyanakodott. Egy napon azon vette észre magát, hogy önmagát is őrzi, mert gyanakodott és félt, hogy meg fog szökni saját magától.

Mikor ezt Gaillard meghallotta, azt mondta Rieurnek:

– Láttál már ilyen bolondot?! Annyira ment már gyanakvásában, hogy önmagát is őrzi, mert attól fél, hogy meg fog szökni magától!

– Szerencsétlen barátunk – felelte Rieur – bizony megjárta rossz tulajdonságával. Ilyen állapotban bizony már közel áll a megbolonduláshoz.

– Közel? – kiáltott Gaillard –, miért mondod, hogy közel? Hiszen ez maga a bolondság, maga a legtisztább hóbort!

– Nem kellene tenni érte valamit? – kérdezte akkor Rieur –, mert elvégre barátunk és nekem jól esne, ha sikerülne őrültségéből meggyógyítani.

Gaillard gondolkozni kezdett, aztán hirtelen homlokára ütött és azt mondta:

– Kitűnő gondolatom támadt – szólt nevetve –, olyan kitűnő, hogy azt hiszem, meggyógyítjuk barátunkat, ha még nem bolondult meg teljesen.

A két cimora betért egy korcsmába, rendelt egy kupa anjou-i bort és amíg a kupát kiitták, kifőzték a tervet Cachot meggyógyítására. Gaillard adta a gondolatot, Rieur tökéletesítette, Gaillard gyúrta át a használat számára, Rieur kikerekítette. Gaillard tulajdonképpen vidám fickót jelent, Rieur pedig nevetőt és ez így pompásan meg is egyezett.

Másnap Gaillard korán reggel, amikor még Cachot aludt, besietett a fogházba és dörömbölni kezdett a porkoláb ajtaján.

– Ki az? – kérdezte Cachot.

– Én vagyok – felelte Gaillard ijedt hangot tettetve –, én vagyok, Gaillard. Gyorsan öltözz fel, indulj, siess a keresésére.

– Kinek a keresésére? – kérdezte Cachot.

– Kinek? – kérdezte Gaillard. – Hát te még nem tudod?

– Szent Isten! – válaszolt Cachot. – Megszökött valaki?

– De meg ám! – felelte Gaillard. – Mégpedig Cachot porkoláb szökött meg!

A börtönőrben elállt a lélekzet.

– Hogyan? – kérdezte –, valóban ő szökött meg?

– Igen, igen! – felelte Gaillard. – Cachot már régen gyanakodott sajátmagára, hogy egy napon megszökik. Ma éjszaka aztán végre valóban meg is szökött. Siess, öltözz fel, indulj a keresésére, talán még sikerül elcsípned.

34 Cachot gyorsan magára kapta ruháját, kardot kötött, tíz fogházórt vett maga mellé és felkutatta az egész börtönt, de a szökevényt bizony sehol sem találta meg. Mikor már a tömlőc legutolsó zugát is felforgatta, kiment a városba, végigjárta az utcákat, lépten-nyomon kérdezősködött, a kapuőröket is faggatta, nem látták-e azt, akit keres. Elment a házakba, műhelyekbe, fogadókba és ott is mindenütt kérdezősködött, de a szökevényt sem az utcán, sem a kapunál, sem a fogadókban, sem a házakban nem találta meg.

Éppen hazafelé tartott már és azon gondolkozott, hogy milyen úton folytassa kutatását, amikor egyszerre találkozott Rieurrel.

– Kit keresel? Kit kutatsz olyan nagy hévvel? – kérdezte Rieur.

– Nagy baj esett meg velem – válaszolta a porkoláb –, már régen gyanakodtam magamra, hogy egy napon meg fogok szökni és gondosan őrztem magam. Ma éjszaka azonban, úgy látszik, mélyebben aludtam, mint rendszeren és sikerült megszöknöm. De, esküszöm, hogy kézre fogom keríteni a szökevényt.

– Ne mondd! – kiáltott Rieur. – Te Cachot-t keresed? Hát akkor te ki vagy?

– Cachot porkoláb vagyok – felelte az.

– Hogyan? – válaszolt elképedve Rieur –, te Cachot vagy és Cachot-t keresed? Hogyan lehetséges ez?

A porkoláb erre a gondolatra maga is meghökkent.

– Nem tudom – felelt aztán tűnődve –, nem tudom, hogyan történhetett

– Gyere csak be ebbe a korcsmába! – szólt akkor Rieur. – Igyunk meg egy pohárral és beszéljük meg a dolgot!

Cachot egy pillanatig arra gondolt, hogy tovább kell keresnie a megszökött porkolábot, de aztán eszébe jutott, hogy mégis sajátságos helyzetben van, amikor ő, a porkoláb, önmagát, a szökevényt keresi. Nem fog ártani, ha meggondolja a dolgot, – határozta el magában és engedett barátjának. Kísérőit hazaküldte, ő maga pedig betért Rieurrel a korcsmába.

Gaillard már várt rájuk egy kupa champagne-i borral, megittak egy pohárral, megittak kettővel, hárommal, ott maradtak délig, délután, este és éjszaka. Cachot-nak ízlett a bor, érezte, hogy igazuk volt azoknak. Lám, csakugyan másképpen látja így a világot. Amikor Gaillard elmesélte csínyjeit Rieurrel, nagyot nevetett.

Gaillard után Rieur még egy kupa burgundit rendelt, Cachot még vidámabb lett, megfeledkezett a rabokról, börtönről és dicsérte az áldott francia földet, amely ilyen bort terem.

Rieur után Cachot még egy kupa bort rendelt a legerősebb bordeaux-iból, ott maradtak éjfélig, éjfél utánig, hajnalig, mulatoztak, énekeltek és akkorra már Cachot megfeledkezett a megszökött porkolábról is.

Hajnalban aztán Gaillard és Rieur hazakísérték barátjukat a tömlőcig. Elbúcsúztak tőle és azt mondták:

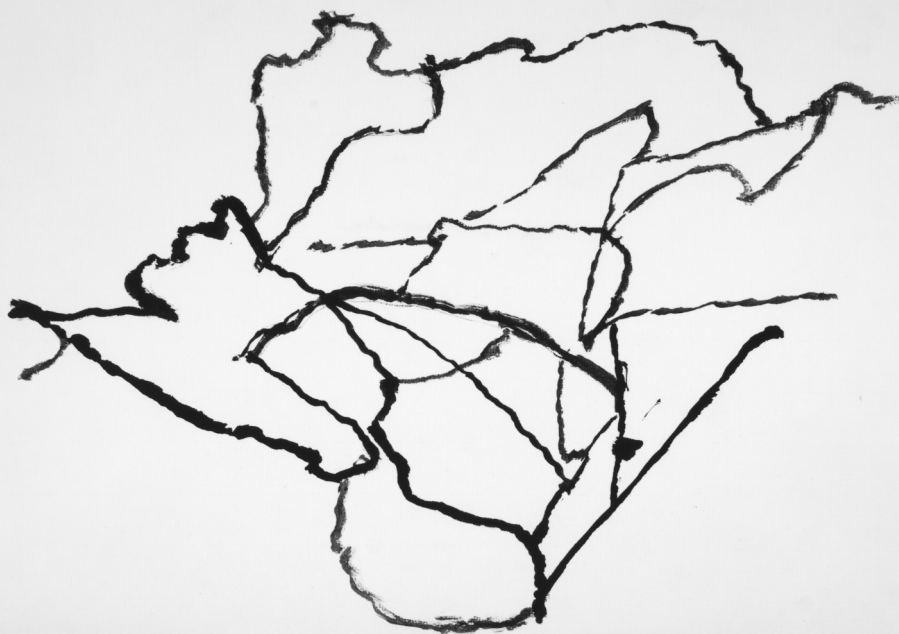
35

– Gyere el este a korcsmába egy pohár anjou-i borra, meglátod, másképpen látod a világot.

– Igazatok van – felelte Cachot –, így másképpen látom a világot. El is jövök este és megiszunk a korcsmában egy pohár anjou-i bort.

Ettől a naptól kezdve Cachot nem gyanakodott többé, nevét Drôle-ra változtatta, ami huncutot jelent és ez így most már pompásan meg is egyezett.

Új Forrás 2021/4 – Hamvas Béla:
A Gyanakvó porkoláb

Amíg a nyelv él, addig befejezetlen és örökké változik. Egy tudós a nyelvet élő fához hasonlította, amely mindig újabb és újabb ágakat hajt és az ágakat mindig új levelek és virágok borítják. Csak a holt nyelv nem változik. A latin,

36 H[amvas]. B[éla].

SZAVAK

SZÜLETÉSE

(1929)

az ó-görög, a szanszkrit nyelvekben, amelyeket ma már nem beszélnek, változatlanul áll a szó-kincs, a nyelvtan, szavak már nem nyernek új jelentéseket, ragok már nem változnak, nem születnek új képzők, egyszó-

val ezek a nyelvek megmerevedtek, holt nyelvekké váltak.

A magyar nyelv élő nyelv. Fájának állandóan nőnek ágai, nincs év, sőt nincs hónap, amelyben ne születnék új szó. Csak a legutóbbi tíz-tizenöt év alatt is egész csomó új szó támadt a modern élet új fogalmainak kifejezésére. Még a század elején senki sem sejtette, hogy 1930-ban mit fog jelenteni például a „mozi”, „sport”, „repülőgép” stb., olyan szavak, amelyek ma már a magyar nyelv eleven szavai lettek.

Nem érdemtelen egyes szavak eredetét kutatni. Különös eredményekre jut a nyelvész, amikor ma általában elfogadott szavak születését keresi. A „kocsi” szó pl. a Komárom megyei Kócs községből veszi eredetét. Ebben a községben élt az a szekeres, aki először készített modern értelemben vett „kocsit”. Munkáját széles Magyarországon eleinte „kócsi szekér”-nek hívták, később egyszerűen kócsinak, végül pedig kocsinak.

AMIKOR MÉG CSEMEGÉT JELENTETT A TRÁGYA

Különös eredete van a „trágya” szónak is. Minden XVII. századbéli szakácskönyvben ilyen címetek lehet találni: „mandolás trágya”, vagy pedig „almás trágya”. Félreértésről szó sem lehet. Csakhogy a trágya szó azóta éppen az ellenkező jelentést vette fel, mert 300 évvel ezelőtt *csemeget* értettek alatta. A trágyát ma legfeljebb a galacsinhajtó bogár tekinti csemegeének.

Az új szó rendesen a költők, gondolkozók, íróemberek, szónokok agyában születik meg. Így például Széchenyi teremtette meg ezeket a szavakat: „közvélemény”, „részvény”, „osztalék”. A legnagyobb magyarnak mai nyelvünk több mint harminc igen kitűnő szót köszönhet. Kossuth Lajos szintén sok szép magyar szót alkotott. Ilyenek: „tény”, „utalvány”, „vezércikk”, „te-kintély” stb.

Széchenyi és Kossuth már a végén éltek annak a korszaknak, amelyet a nyelvújítás korának neveznek. 1810-től, de még azelőtt is, elhanyagolt magyar nyelvünkben alig volt szó a megváltozott kor fogalmainak kifejezésére. Tömegével gyártottak szavakat, különösen elvont fogalmakra, vagy egyáltalában olyan fogalmakra, amelyeket az egyszerű földműves parasztnép nem ismerhetett. A XVIII. században a főurak franciául, a polgárok németül, a nemesség latinul beszélt. Csak a pórok használták a magyar nyelvet. Így aztán minden finomabb és nemesebb, mélyebb és elvontabb színét elvesztette. Alig volt gyűjtőfogalmunk, elvont szavunk egyáltalában nem. Hiszen Bugátnak ilyen szavakat kellett alkotnia: „bonctan”, „gyógyszer”, „tudor”, „hajlam” stb. Bugát egyike volt a legfanatikusabb újítóknak. Rengeteg csúnya és rossz szót csinált (például: „parti iram” (= ló), „szörbencs” (osztiga), „véneny”, „iblany”, „haméleg” stb.), de rendkívül sok szava azóta átment a közhasználatba és bár sok közötté a nyelvtanilag helytelen képzésű szó, kiirt-hatatlaná vált.

Faludi igen sok szép és használható szót alkotott. A XVIII. századnak ez a kiváló prózaírója teremtette meg a következő szavakat: „búcsúszó”, „hajpor”, „vélemény”, „napirend”. Ő csinálta a „sajnos” szót is, sőt igét is alkotott, a „javasol” igét a „helyesel” mintájára. Verseghynek köszönhetjük a következő, bár nem kifogástalanul képzett, de pótolhatatlan szavakat: „gyönyör”, „téboly”, „mosoly”, „magány”, „viszony”, „gúny” stb. Gyöngyösi István nemes ízlésével különösen csiszolta a nehézkes és gördülő versei számára alkalmatlan szavakat. Így alkotta meg a „győzedelem” szóból a „győzelem”, a bizodalomból a „bizalom” szót. Megcsinálta a szép „balsors” kifejezést és az ilyen szavakat: „tanulmány”, „hangzat” stb. A legnagyobb nyelvújító Kazinczy Ferenc volt. Igen sok szép és hasznos szavunknak ő a szerzője. Ezek közül a legtöbb szinte napok alatt átment a köztudatba és a nyelv eleven része lett.

A XIX. század közepén a magyar nyelv, hála a nyelvújítóknak, nagy költőinknek, íróinknak és szónokainknak, már csak annyiban állott a többi nyugat-európai nyelv mögött, hogy nélkülözötte a filozófiai hajlékonyságot. A magyar nyelvnek ez a fogyatékosága a legújabb korig megvolt, csak a XX. században sikerült a magyar nyelvet ebből a szempontból is a nyugat-európai nyelvekkel egy színvonalra emelni. Szókincsünk azonban már Petőfi, Arany és Jókai korában képes volt arra, hogy világirodalmi remekműveket alkossanak vele. Arany szókincse szépségben és gazdagságban vetekszik Shakespeare-ével, Jókai semmiben sem marad Scott, Petőfi pedig Byron vagy Béranger mögött.

A SZÉLHÁMOS ÉS A RIPACS

Ennek a kornak már csak a folyton megjelenő új fogalmakat kellett pótolnia.

38 Így csinálta Vörösmarty 1837-ben a dohányhenger fogalmára a „szivar” szót. Kisfaludy Károlynak köszönhetjük a szép „honvéd” szót. Tóth Béla alkotta meg a német „Schwindler”-fogalom magyar párhuzamát és csinálta a „szélhámos”-t. Mindezek már nem a nyelv legközvetlenebb élet-szükségleti cikkei. Ilyen szavak nélkül bármelyik nyelv megélhet. Ezek már a nyelv szépségét, gazdagságát és költészetre való alkalmasságát emelik. Olyan színek egy nyelvben, amelyek nem szükségesek, hanem amelyek már szépek és művésziek. Az ilyen szavakban vannak aztán azok a nyelvi tartalmak és formák, amelyek egy-egy nyelvet utánozhatatlanná és egészen sajátos jellegűvé tesznek.

A „ripacs” szót hiába kísérelnénk meg németre vagy franciára fordítani. Egészen sajátosan magyar szó ez. Szigethy József csinálta. A „Csókon szerzett vőlegény” című darabjában egy rongyos és züllött vándorszínészt nevezett el Ripacsnak.

FURCSASÁGOK

Befejezésül legyen szó néhány furcsaságról. A „svihák” szó születési dátuma 1874. Kecskeméthy Aurél (írói nevén Kákai Aranyos) alkotta meg. A „huszár” bármilyen magyar hangzású szó, nem magyar eredetű. Az olasz corsaro-ból származik.

Érdekes származása van a „bitang”-nak. A Dunántúlon a XVIII. században, Mária Terézia német telepítésének idejében sok szegény sváb járkált házról-házra, alamizsnát kéregetve. Idegen beszédükből a jó magyar paraszt csak a *bitte* és a *danke* szót hámozta ki. Mikor aztán valamilyen kóbor és megbízhatatlan emberről volt szó, csak annyit mondtak: ez amolyan *bitte-danke* ember. A „bittedanke” addig változott, míg megszületett a mai „bitang”.

A „pecsovics” szó az 1830-as években született. Ebben az időben élt Festetich Rudolf gróf tiszttartója, Pecsovics úr, akinél a kormánypártnak akkoriban egyáltalában nem kedvelt képviselői szoktak dőzsölni. A tiszttartóról ragadt aztán a pecsovics név rájuk.

A karakter-tudományok példátlan fellendülésével mindinkább tért nyerne-
nek olyan melléktudományágak is, amelyek még néhány esztendővel ezelőtt az
okkultizmus homályos és gyanús birodalmába tartoztak. Ma, sok komoly és
megbízható tudós mun-
kája következtében ezek-
nek a tudományágaknak
egy része, mint például a
grafológia, asztrológia és
kéztudomány, mind élén-
kebb és mélyrehatóbb
megbeszélés és vita tár-
gya, és ami a legérdeke-
sebb, ezeknek a születő tudományoknak segítségével mindig több és
érdekesebb eredményt produkálnak a jellemfejtés területén.

H[amvas]. B[éla]. 39

A KÉZTUDOMÁNY

(1930)

A kéztudomány majdnem egyidős a legrégebb karakter-tudománnyal,
az asztrológiával. A tudomány történetíróinak az a véleményük, hogy a régi
Keleten a beavatottak és jósok rendszeresen tanulták és használták. Még a
középkorban is voltak ismerői e titkos tudománynak s különösen Hartlieb,
Savonarola, Albertus Magnus, Paracelsus, Hieronymus Cardanus és Nettes-
heimi Agrippa voltak művelői.

A természettudományok fellendülése háttérbe szorította a kéztudo-
mányt is, mint általában minden nem közvetlen hasznú ismeretet, azonban
a folytonosság nem szakadt meg a régiek és az újak között. A tizenkilencedik
század legnagyobb karakterológusa, Karl Gustav Carus, a Goethe által is be-
csült és nagyra tartott tudós, nagyobbára elutasító álláspontot foglalt el a
kéztudománnyal szemben és csak bizonyos nagy általánosságokat ismert el.
A huszadik század eleje óta a középkori babona és az ókeleti mágia tudomá-
nyosabb színezetet nyert. Egész sor elismert orvos, lélekbúvár, tudós veszi
ellenőrzés alá a kézjósítás eredményeit és meglepő eredményre bukkannak:
a kéz megerősíti azt, sőt sok új szemponttal és színnel gazdagítja, amit a ka-
rakterológia egyéb ágain tapasztalnak akár elemzés, akár megfigyelés segít-
ségével.

HÉT TÍPUS

Az emberi kéznek hét főtípusa van és minden egyes típus pontos meghatá-
rozása a chirológus legelemibb feladata. A hibás típusból való kiindulás a
legfinomabb belső vonalelemzést is tönkretelheti, mert más világításba he-
lyezi a vonalak értelmét. Ez a hét főtípus a következő:

1. Az *elemi kéz*. Ez a kéz nagy, durva, esetlen, kemény és formátlan.
Tévedés azt hinni, hogy csak nehéz fizikai munkával foglalkozó embereknek

van ilyen kezük. Nem ritka a szellemi foglalkozású embereknél sem, csak nehezebb felismerni, mert a bőr rendszeren puhább és fehérebb. A természetes kéz tulajdonosa lelkileg közel áll az állathoz: minden belső megnyilatkozása elemi, faragatlan, nehezen művelődik, nem lehet meggyőzni, szűk látókörű, vakon önző, brutális és mindennemű magasabb szellemiségre képtelen.

2. *A lelki kéz.* A természetes kéz ellenkezője. Formája hosszúkás, keskeny, ujjai felül hegyesek, puha, sem kicsiny, sem nagy, arányos és elfinomult. Ezzel a kézzel érzékenység, alkalmazkodás, ízlés, nemesség, művészetszeretet, idealizmus, de önállótlanág és az ellenállás hiánya járnak együtt.

3. *A lapátkéz.* Ez a forma egyike a leggyakoribbaknak és variálva a csomós kézzel, vagy a természetes kézzel, átlag hatvan százalékban szerepel az összes egyéb kezek statisztikájában. Főjelleme az a szögletesség, különösen az ujjak végén, inkább nagy, mint kicsiny, lapos, gyakran az ujjtöveknél csomós. Ez a munkás ember keze, a kitartó, akaraterős, célját tűzön-vízen keresztülvivő emberé, aki szívósan, makacsul kitart munkája mellett. A lapátkéz a hétköznapi ember keze.

4. *A szögletes kéz.* Abban különbözik az előbbtől, hogy minden hajlása derékszögű. Olyan ez a kéz, mint egy geometriai ábra. Ez a feltalálók, mechanikusok, technikusok, hasznos emberek keze.

Lelki tulajdonságok: organizálás, osztályozás, sematizálás, rendezés, új alkalmazások kitalálása, rendszeretet. Az érzés második helyen, sőt harmadik helyen van a munka és az anyagi ügyek mögött. Ez az Edison, Marconi keze.

5. *A csomós, vagy filozófus kéz.* Olyan, mint lapátkéz, de az ujjgyökereknél és az ízületeknél vastag csomók képződnek. Az alsó csomók általában anyagi rendet, a felső csomók szellemi rendet jelentenek. A filozófus kéz tulajdonosa soha sincs összefüggésben a valósággal. Mindig a magasból szemléli a dolgokat és az összefüggéseket, az értelmet keresi, nem a gyakorlati érvényesülést.

Ez a tipikus férfikéz és az egyedüli kéz, amely nőnél sohasem fordul elő. Beállítása teljesen szellemi és elméleti. Hogy van-e benne érzés, azt egyéb körülmények döntenek el. Szabály szerint a csomós kéz tulajdonosa érzelmileg hideg és érzéketlen, mert csak szellemi dolgok érdeklik.

6. *Művészi kéz.* Az elnevezés tulajdonképpen nem egészen jó, mert ez a kéz az, ami a filozófus kéznek a női nemnél megfelel.

A legmagasabb rendű férfi keze csomós, a legmagasabb rendű nőé művészkéz. Sima, hajlékony ujjak, vékony tagok, csomótlan, kicsiny kézfelület és enyhén görbülő ujjak a kisujj felé. Lelki tulajdonságok: impulzivitás, szeszély, érzelmesség, rajongás, nagy érzékenység minden külső benyomásra és élénken reaktív természet.

7. *Vegyes kéz.* Természetes, hogy a tiszta kéztípusok nagyon ritkán találhatók meg. Többnyire az az eset, hogy a kézfelület más típushoz, egy-két ujj más típushoz és a többi ujj, nem számítva a hüvelykujjat, szintén más típushoz tartozik. Ilyenkor pontosan meg kell állapítani a részek egymáshoz való viszonyát és az esetleges túltengő rész uralmát a többi fölöött. Nagyon gyakori a természetes kéz lapátujjakkal, vagy egyes ujjak lapát-formája, egyes ujjak lelki, vagy csomós formája. Ritka a szögletes kéz és a tiszta lelki kéz. A művészek aránylag gyakoriak, de a művészujjakhoz rendszeren lapát, vagy lelki, vagy természetes kézfelület tartozik. Ilyenkor természetesen a lelki tulajdonságok is bonyolulnak.

Új Forrás 2021/4 – H[amvas] B[éla] : A kéztudomány (1930)

A KÖRÖM, A HAJZAT [*szőrzet – A szerk.*], A KEMÉNYSÉG

Az általános elv az, hogy minél hosszabb és keskenyebb a köröm, a lelki tulajdonságok annál halványabbak, az ember annál hajlamosabb a betegsége, annál kevésbé ellenállóképes. A nagyon hosszú és keskeny köröm jelent könnyen befolyásolhatóságot, félénkséget, türelmet, tehetetlenséget. A nagyon rövid köröm jelent logikát, kritikát, könnyen feltűzelhető, haragos, agresszív, akadémikus természetet. Ha a köröm széles és rövid és az egész ujjvéget benövi: melankólia. Az óraüvegszerűen meggörbült, nagy, átnőtt köröm (úgynevezett Hipokratés-köröm) idegbajt, tüdőbajt, asztmára való hajlamot jelent. Ha a köröm alsó felén a holdak láthatók, ez egészséges szívre és meleg érzésre mutat. Ha a holdak nem láthatók, a vele járó lelki tulajdonság: nagyfokú idegesség, ingerlékenység, hipochondria.

A hajzat, hogyha minden ujjtagon van és sűrű: ingerlékenység (különösen fekete kezeken). Sűrű hajbenövés: állhatatlan, bizonytalan, szélsőséges. Ha a hajzat csak a tőizeken van: meleg szív. Ha férfikézen kevés a hajzat: óvatosság, okosság. Ha nőkézen sűrű a hajzat: gonoszság, kemény szív, érzéketlenség.

A kemény kéz általában energiát, önálló gondolkozást, becsvágyat és kitartást jelent. A puha kéz alattomoság, önállótlanág, túlérzékenység. Különösen kell figyelni a tenyér egyes helyein jelentkező kemény és puha helyekre, amelyek minden ponton mást és mást jelentenek.

A TENYÉR

42 A kéztudomány legnehezebb és legkényesebb része a szorosan vett tenyérfejtés, vagy tenyérjósítás. A modern karakterológiai kéztudomány ugyan elutasítja a „tenyérjósítás” kifejezést, de mégis ez a rész áll legközelebb az ókor és középkor misztikus tudományához.

A tenyér beosztása teljesen asztrológiai, vagyis a tenyér egyes helyeit a zodiakusz jegyeivel látják el és ezeken a helyeken egyes bolygók uralkodnak. Így például a mutatóujj neve: Jupiter, a középső ujj neve: Szaturnusz, a gyűrűsujj neve: Nap, a kisujj neve: Merkúr. A hüvelykujj gyökere a Vénusz-domb, a kisujj alatt elterülő hely felső részén a Mars uralkodik, az alsó részén a Hold. Aszerint, hogy melyik tenyérrész fejlődött ki erősebben, megkülönböztethető: Hold-ember, aki flegmatikus, Vénusz-ember, aki szeszélyes, Mars-ember, aki kolerikus, Merkúr-ember, aki ingerült, Jupiter-ember, aki szangvinikus, Szaturnusz-ember, aki melankólikus és Nap-ember, aki derült.

A VONALAK

A dombokat és mezőket ráncok, illetve vonalak választják el egymástól és ezeknek a vonaloknak nagysága, mélysége, hossza, formája és a vonalakon és azok mellett található jelek a jellemfejtés leghathatósabb eszközei. A tenyéren kilenc fővonal van:

1. *Az életvonal.* A legfontosabb vonal. Ha szép tiszta, ágak nélkül való, töréstelen, mély és hosszú, akkor egészséget, hosszú életet és jó körülményeket jelent. Ha nagyon mély és vörös, gyakran brutális és durva lelkületet. Az életvonal a karperecvonalnál kezdődik és egészen körülzárja a hüvelykujj ívét. Ha ez a vonal valahol megszakad, mindig zavart és változást jelent, többször betegséget, hivatást, vagy helyváltozást.

2. *Fejvonal.* Kétféle fejvonal van: az egyik, amelyik kezdeténél az életvonnallal egyesül: ez önállótlanyságot jelent és olyan emberek kezén található, akik sokáig voltak a család, vagy más zárt kör védelme alatt és aránylag későn léptek ki az életbe, de sohasem rendelkeznek nagy feltaláló képességgel és kevés bennük a gyakorlati szellem. Ha ez lelki, vagy csomós kézen jelentkezik, akkor az illető ember teljesen ki van szolgáltatva környezetének és semmi gyakorlati érzéke nincs, érvényesülni nem tud, ha mégoly tehetséges és szorgalmas is.

Ha a fejvonal nem egyesül az életvonnallal, mindig józanságot, függetlenséget jelent, önálló gondolkozást és hajlamot arra, hogy az illető életét önmaga irányítsa. Ha a fejvonal nagyon távol van az életvonnaltól, vakmerő, kalandor, sőt arcátlan és szemérmetlen jellemre vall.

Sok függ a fejvonal hosszúságától is. A rövid fejvonal általában a szellemi képességek korlátozottságát jelenti. A mély vonal egyoldalú, de teljesen egyenes szellemi fejlődést, a hosszú fejvonal, amely a Holdhegyig leér, misztikus hajlamokat jelent. A médiumok és spiritiszták kezén mindig megtalálták a Holdhegyig érő hosszú fejvonalat, amely még ágakra szakad szét és olyan, mint a gyökér, amely a Holdhegyről veszi életerejét. A fejvonal megszakadása lényeges gondolatbeli változást, világszemléleti fordulópontot jelent. A vonal hirtelen megszakadása majdnem mindig elmebajt, vagy a szellemi fejlődés megakadását jelenti.

3. *Szív vonal.* A Vénuszhegyen található vonalak, magának a Vénuszhegynek nagysága, vastagsága és keménysége az érzéki, szerelmi hajlamokat jelenti. A szív vonal ezzel szemben a magasabb szeretetet, a házastársi hűséget, szülők és barátok iránt való vonzódást, ember szeretetet, szóval a magasabb Eroszt. A szép, egyenes és hosszú, egészen a mutatóujjig futó, sziget nélkül való és megszakítás nélküli szív vonal az ideálisan melegszívű, önzetlen ember kezén található, ez azonban igen ritka. A vonal rendszeren szigetes és kisebb-nagyobb ágak futnak ki belőle, amelyek mind zavart és a harmónia megbomlását jelentik. A gyenge és rövid szív vonal tulajdonosa önző, kíméletlen, hideg és részvétlen ember. Ha nagyon mély és átszalad az egész kézen, durva, állati, gonosz tulajdonságokra mutat. Ha láncszerű és fonott, hajlam a flörtre és a könnyűvérűségre. Ha a gyűrűsujj alatt megszünik, szellemi és érzésgyengeség. Érzelmileg teljesen kiszolgáltatva a véletlen körülményeknek. Ha a középső ujj alatt szakad meg, mindig valamely érzelmi körülményből kifolyólag szerencsétlenség.

4. *Sors vonal.* Ha az életvonal hiányos, szakgatott, rosszul képzett, a sorsvonal teljessége és fejlettsége egyensúlyban tartja a jó és rossz tulajdonságokat. Ha azonban a sorsvonal a rossz, keresztezett, tépett vagy szigetes, akkor csak az összes egyéb vonalak harmóniája és szépsége tudja a rossz tulajdonságokat és a nehéz életkörülményeket ellensúlyozni. Szabály szerint ennek a vonalnak rögtön a karperecvonalak fölött kellene kezdődnie és teljesen egyenesen, töretlenül, irányt nem változtatva kellene a középső ujj tövéig haladni. Fontos, hogy ne fusson bele a középső ujjba, mert ha belefut, ez régi megfigyelések szerint (és ha egyéb jelek is megerősítik) erőszakos halált jelent. A valóságban egyáltalán nincsen szabályos sorsvonal, mint ahogy a valóságban nincsen szabályos sors sem. A legtöbb megszakított, ingadozó irányú, hol a Naphegy felé veszi útját, hol pedig a Jupiterhegy felé. Az első esetben művészhajlamokat jelent, a második esetben az ember életcélja a meggazdagodás és gazdasági érvényesülés. Ha a vonal a Holdhegyen kezdődik, a vonal tulajdonosa vallásos, sőt misztikumokra hajló lény. Ha az életvonalon kezdődik, ez szabály szerint szerencse

jele, többnyire az illetőnek sikerül az, amihez hozzáfog, de figyelni kell a vonal irányát és azt is, hogy nem törik-e meg és nincsenek rajta szigetek, vagy keresztvonalak. Ezek mindig akadályt és visszaesést jelentenek.

44 5. *Napvonal.* Ez az igazi szerencsevonal. Nem kell feltétlenül meglenni minden kézen, de ahol megvan, ott mindig magasabb szellemi képességek jele, intelligenciáé, békés hajlamé, emberszerető és meleg kedélyé. A szépen kifejtett Napvonal egyensúlyozza az egyébként rossz kezét is, mert az ilyen vonal tulajdonosa mindig megtalálja a magasabb vigasztalást a szellemi szférákban.

6. *Merkurvonal.* Ez a vonal részben a gyakorlati érvényesülést, részben az egészségi állapotot jelenti. A régiek Májvonalnak hívták és csak az egészségre következtettek belőle. A Merkurvonal hiánya általában robusztusan egészséges embereknél gyakori és ez általában jó jel. De ha a vonal hiányzik, az illető sohasem gazdagszik meg a maga erejéből és nem örvendhet jólétnek. A töredezett és hiányos, szigetes, kereszttekkel ellátott Merkurvonal gyakori betegséget, gyenge fizikumot jelent. Az erős, mély és egyenes vonal, amely felér a Merkurhegyre, gazdasági karrier jele.

7. *Marsvonal.* Az életvonallal párhuzamos és ritkán követi végig az életvonal futását. Ahol jelen van, ott mindig életküzdelmeket jelent. Az az ember, akinek a kezén megvan, nem egykönnyen jut előre, minden fillérért meg kell harcolnia és minden talpalatnyi földért, amit elhódít az életben, sokáig kell várnia. Így tehát sokkal jobb, ha ez a vonal nincs meg, vagy ha megvan, nem hosszú és nem erős.

8. *Vénuszgyűrű.* A középső és gyűrűsujj alatt levő félköralakú vonalat hívják Vénuszgyűrűnek. Ha megvan és ha rossz szívvonallal és erősen kifejtett Vénuszdombbal található, akkor mindig szeszélyt, szerelmi ügyekben megbízhatatlanságot, csapodárságot, hűtlenséget stb. jelent. Ha a gyűrű töredezett és szakgatott, akkor ez a hisztéria jele.

9. *Házasságvonal.* Ez a vonal egyedül, vagy kettősen a kisujj alatt fekszik. Vannak kézfejtők, akik ezekből a vonalakból olvassák ki a házasságokat, azok szerencsés vagy szerencsétlen voltát. Újabban inkább a kisujj alatt levő vízszintes vonalakat a monogám hajlamokra, a függőleges vonalakat a poligám hajlamokra tartják jellemzőknek.

JELEK

A kéz különböző területein és vonalain a következő jelek találhatóak:

1. *Sziget:* általában akadály és az erők megoszlása, de átmeneti jellegű és csak múló baj. Az életvonalon betegség, a szívvonalon viszonzatlan szerelem, a sorsvonalon múló szerencsétlen életperiódus.

2. *Pálma*: általában jó, különösen, ha a szívvonala, napvonala, vagy sorsvonal szerencsés helyen végződik pálmával, nagyon jó jel. A célok elérését és a vágyak teljesülését jelenti. Nagyon ritka jel.

3. *Töredezés*: mindig a folytonosság megszakadása. Lényeges változás és pedig helyben, életkörülményekben és vagyoni helyzetben. 45

4. *Kereszt*: csaknem mindig rossz jel. Ha a sorsvonalon vagy életvonalon van és ha egyéb jelek is megerősítik, tragikus fordulatot jelent az életben vagy a sorsban.

5. *Csillag*: legtöbbször rossz jel, mint a kereszt; csak a Naphegyen, vagy a Jupiterhegyen jelent jót és pedig hírnevet.

6. *Karika*, vagy *pont*: a legrosszabb jelek közé tartozik. Bárhol van, mindenütt súlyos bajt jelent. Ha a fejevonalon, a szellemi képességek teljes megszűnését (elmebajt), ha a szívvonalon, tragikus szerelmet, ha az élet, vagy sorsvonalon, tragikus összeomlást.

7. *Megszakadás*: változást jelent. Hogy ez a változás kedvező, vagy kedvezőtlen, az a környező jelektől és egyéb vonatkozásoktól függ. Ha a sorsvonal a fejevonalnál szakad meg, hibás számítás, de ha jó jelek között folytatódik, ugrásszerűen hirtelen szerencsét jelent. Ugyanígy a szív- és élet-, vagy napvonalnál is.

8. *Szögek*: kifelé, azaz a vonaltól elfelé a vonal erejének gyengülését jelenti. Ha befelé fordul a szög, általában a vonal ereje külső körülmény folytán növekszik.

9. *Fonat*: a fonat nem egyéb, mint több apró sziget. Mindig akadály és az erők megoszlását jelenti.

10. *Háromszög*: általában jót jelent és pedig a szerint a hely szerint, ahol található, más és más tekintetben. A Jupiterhegyen hírnevet, a Naphegyen művészi sikert, ha a Merkurehegyen, gazdagságot, ha a Vénuszhegyen, boldog szerelmet, ha a Holdhegyen, látnoki hajlamot és jóstehetséget.

11. *Négyszög*: szintén jó jel. Zártságot jelent. Arra az emberre, akinek kezén négyszög van, a külső világ bajai nem hatnak erősen. Magasabb világnézet és sokszor mély vallásosság jele a négyszög.

12. *Rostély*: a kézen található legrosszabb jel. Mindenütt egyformán bajt, zavart és veszedelmet, sikertelenséget és bánatot hoz.

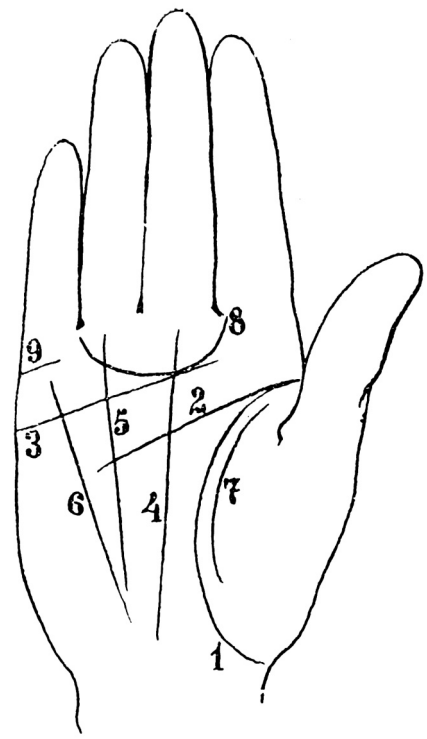
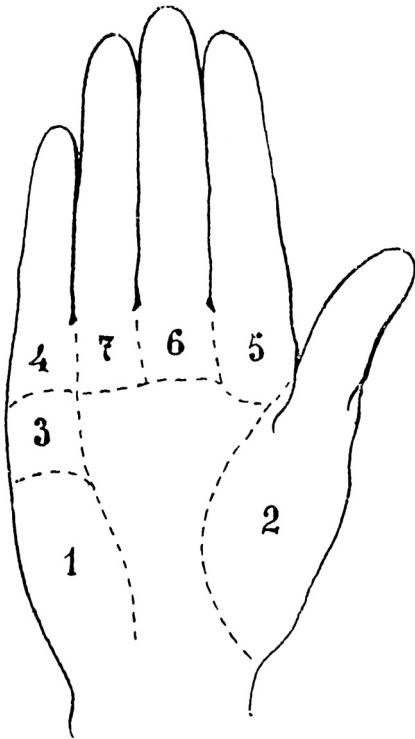
*

A tényérből sohasem lehet végleges és teljes karakterelemzést készíteni. Ahhoz, hogy valaki befejezett munkát készítsen, mindig és minden körülmények között a teljes kéz alapos és hosszas vizsgálatára van szükség. Percek alatt senki sem érhet el eredményt, még nagyon gyakorlott chirologusok sem,

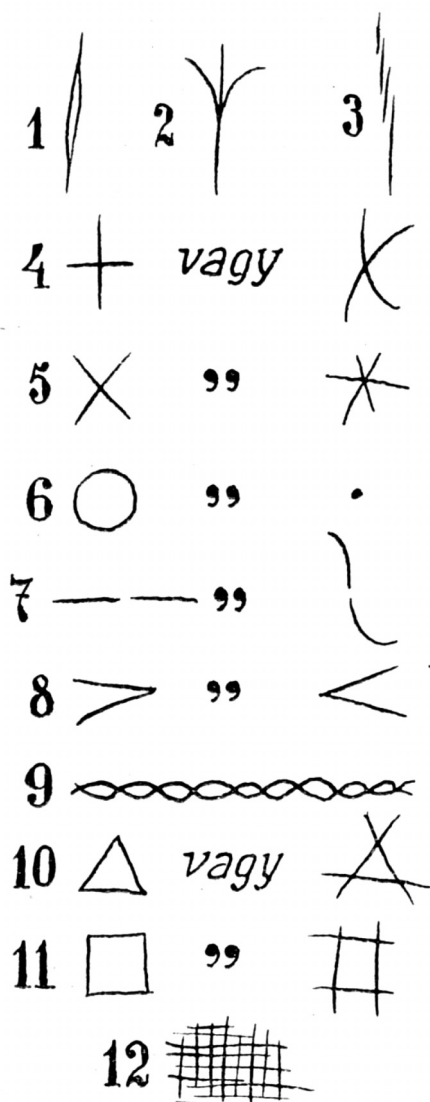
akik több ezer kezet vizsgáltak már meg. Nagyon fontos egy alapos és kimerítő kézikönyv megtanulása. Ilyen könyvvel ma már sokkal rendelkezünk. A legjobbak: Desbarolles: „Les mystères de la main”, Karma: „The Hand and its Mysteries”, Lomer: „Die Sprache der Hand”, Planas-Ketty: „Die Hand”. Ezek mindegyikében egyéb munkákat is találni, amelyek behatóan foglalkoznak a kézfejtéssel és eredményeivel.

Befejezésül megemlíthetjük Mme Thèbes francia kézfejtőnő eredményeit. A kézfejtőnőt meghívta iskolájába Binet hírneves francia pedagógus és lélekbúvár, akinek gyermektanulmányi művei a világ minden nyelvén megjelentek. A tanár felszólította a jósnőt, hogy készítsen elemzést iskolája növendékeiről. A gyermekeket elfüggönyözött szobarészbe vezették és a jósnő csak a kezeket láthatta. Néhány hét alatt háromszáz elemzést készített és Binet saját bevallása szerint ezek a jellemrajzok *olyan tökéletesek voltak, amelyeket semmiféle más lélektani módszerrel nem lehetett volna elérni.*

1. Holdhegy. 2. Vénuszdomb. 3. Marshegy. 4. Merkuregy. 5. Jupiterhegy. 6. Szaturnuszhegy. 7. Naphegy

1. Életvonal. 2. Fejvonal. 3. Szívonal. 4. Sorsvonal. 5. Napvonal. 6. Merkurevonal. 7. Marsvonal. 8. Vénuszgyűrű. 9. Házasságvonal

A kéz jelei:

1. Sziget. 2. Pálma. 3. Töredezés. 4. Kereszt. 5. Csillag. 6. Karika. 7. Megszakadás. 8. Szögek. 9. Fonat. 10. Háromszög. 11. Négyzet. 12. Rostélu

a pillanat
nincs kívül-belül

A múltba hullt a most.

Kifestett arca össietörve

- haját véres kezével pödörve -

ott ragyog.

S róla iker-ókor eszünkbe jut az ókori Róma,

mit saját barbársága döntött romba így is - úgy is.

Elfajzott, otromba világ

csak másként, mint ezer évnnyire onnét

második Montezuma Mexikója.

Történelem, tört én -

a Víz elöntötte,

a Tűz fölégette,

a Szél szaggatta, tépte,

a Föld rengette, rázta.

Parancsuk öld-ként érthető csak?

Minden változott és minden maradt a régi ben.

Égi s földi szerelemben fogantak milyen utakat rejtenek magukban?

¶ most fölroppend a jövőbe.

Festetlen arca

- miközben tiszta kezével fejét vakarja -

testetlen reménytől ragyog.

S ilyen okból elvesztjük eszünket hasunból a sokktól,
amit a lefejezés-fejlődés hozott.

Okost oktalanból, oktalant okosból,

faltörő kosból, háborúból,

csaknem feledhetetlen szenvedésből, anyafájdalomból.

Majd ekkor,

majd itt,

majd, ha...

majd egyszer,

csak majd nélkül.

És persze ekkor további változatok, hogy jöjjenek áldozatok,
különben nincs tele a látomás.

Minden marand a régi ben és minden változand.

pillanat magántulajdon.

S mivel mindenkinek van köztulajdon is egyben.

Többnyire nem kell senkinek hisz nagyon kicsi, mégis végtelen.

Csalódás és égtelen harag helyett magamhoz ölelem,
átkarolva benne Istenem, kit nem látnék, ha másként tapasztalom.

Utanó pára-ként enged Magához s magamhoz közel.

Dukay Barnabás

A legmélyebb kín, ahogy a legmagasabb emelkedettség is – szótan. Nemzés és fogamzás túl van a nyelven. A tett önmaga által beszél. A legmélyebb érzelem, a legerősebb meghatottság – mindezek megráznak és pusztá hangokká

52 Karl Wolfskehl*

oldódnak. De mikor lobban lángra, miként alakul, hol lesz uralkodóvá a szó?

AZ IGAZI SZÓ

(Pünkösdi elmélkedés)

Nem úgy tűnik, mintha minden valóságos elhagyta volna saját helyét, mintha önmaga helyett valamiféle eszköz vagy visszfény lenne csu-

pán, valami köztes dolog, egy árnyék, mintha a szó folyton csupán „kísérőszó” lenne? Amivé lennie nem kellene? Néma természet, a teremtmény őskiáltása, csillagos ég és ár-apály, vajon mindezek nem a végső, legteljesebb érvényű, leginkább megmásíthatatlan és legérthetőbb valóságok, a „legbeszédesebb” valóságok a maguk kiáradásában és tartalmában, s vajon az ember, aki e hatalmak gyermeke és utolsó sarja, nem csupán a csendben, a szemlélés hallgatag mélységében lesz egészen önmaga? Még egyszer: miként születik, hol jut uralomra a szó?

Gyakran a legkiválóbbak, sőt egész korszakok viselik magukon eme kérdések súlyát, kérdéseket, melyek mindig áradatként tolnak elő, mikor a szavakat a kiüresedés fenyegeti, mikor testük aszottá vagy nyálkássá lesz, mikor héjakká lesznek vagy pusztá vázzá. Ezek aztán mindig amaz idők is, amelyekben a rendek elkopnak vagy szétrepednek, amelyekben az egyén bármit megtehet és mindent magának tulajdonít és ugyanakkor – nem, nem ugyanakkor, hanem éppen eme túlburjánzó egyéniesülés kedvéért a legtökéletesebb szolgává lesz. Minden másnál inkább ezek azok az idők, mikor a szellem saját mivoltától szenvedve tébolyulttá lesz, s magába forduló bizalmatlanságában talán gyűlöli is önmagát. Túl sokáig tekintett elégűlten önmagára, ezzel pedig – titokzatos törvény! – alábukott valódi, teremtő és fénylő zenitjéről, olyanná lett, akár egy üres mechanizmus vagy vétek, véltlen, pusztá eszköz, vagy merő öntükrözés, önistenítés, vagyis – helyesen értve – árnykép és kísértet.

Az ilyen korokban elhervad a szó. Megkövül vagy darabokra hull. Pusztá hangalakként, tartalom nélküli erőtlen jelként süllyed önmaga alá, vagy a mindennapok merő szükségletévé szikkad. Az élet mintha messze, a távolba húzódna.

De nem áll-e ott a szó a dolgok és lények őскеzdetén? Nem szóként nyilatkozott-e meg a teremtés első tette? Nem így *szólt* Isten: Legyen világosság!? Ahogyan itt és az ősi tanításokban és kinyilatkoztatásokban is

gyakorta még, vagy bárhol is kerüljön gyümölcsöző közelségbe az isteni misztérium az emberhez, jelen van e tudás szó és esemény, szó és dolog benső egybeszövődéséről. Olyan, mintha a formátlan erők úgy tolnának a szavakhoz, a saját szavaikhoz, akár egy forráshoz, mintha csak a szó által mindjárt alakot is nyernének. És csupán az embernek adatott meg e szót irányítani, mozgósítani, neki adatott meg a szó által megváltani, minden teremtett közül egyedül neki. Bizonyos, hogy nem pusztá hasonlat, mikor az állatok és növények nyelvéről beszélünk, mikor megszólít bennünket az elemek háborgása vagy békéje – azonban mindegyik saját lefolyásának, saját vágyának, saját mozgásának ígézetében és körében marad, csupán önmagát képes kibontani és kifejezni, olyan marad, akár a keringő véráram lüktetése és kiáradása. Csak az embernek jut osztályrészül és csak ő tud élni azzal, hogy hatalmat gyakoroljon a szóval, hogy a szó által határokat vonva elkülönítse azt, ami az itt és az ott, az egyik és a másik, sőt, hogy szemlélje és a szó által alapozza meg önmagát. Úgy, miként a bibliai teremtéstörténet mélyértelmű felismerésében áll, hogy Isten minden teremtménynek az utolsóként teremtett által, Ádám által adott nevet, az ember által, mert az ő feladata lett vezetni őket, s általa nyerték el végleges helyüket. S valóban így maradt ez minden időben. Az ember világa a szó világa. Hogy egységes kozmoszt látunk, hogy valamely sokféleség számunkra tagolttá lesz és – rendről rendre emelkedve – együtt rezonál, az a szó kegye és adománya. És még ma is, amikor a szó őszereje kimerülni látszik, minden, egyszerűen minden, amit csak közvetlenül tenni, megragadni vagy átélni vélünk, minden hallgatagság, egészen a testi valóság némaságáig, a végső rándulásig vagy túlárado lelkesedésig, minden, ami csak felmerül bennünk, a szóból születik, még ha többé már nem is tudunk erről. Mindaz, „amire nincsenek szavak”, a kimondhatatlan maga, a szótól látszólag érintetlen, a szavak nélküli ujjongás vagy sóhaj: feloldhatatlanul tolul a szó felé vagy vonja ki magát alóla, s akár szökve előle, akár keresve azt, élénken vagy homályosan, átokkal vagy ígézetel, elkerülhetetlenül az ember nagy és végső sorsának, a szónak a hatalma alatt áll.

Korunk számára semmi sem oly hihetetlen, mint ez az ígézet, mint az igazság, hogy az ember minden tudásának, egészen a legtünékenyebb és legközvetlenebb valóságokig elhatoló világészlelésének is a szó a forrása, a szó, amelyről persze már sejtelve sincs, amely már nem szolgálja őt és többé már nem segít. Mert ami hiányzik belőle, ami számára már nem nyilvánvaló, s amit az aggodalmaskodás vagy arcátlanság leplei mögött többé már nem ismer fel, az az *igazi szó*! Vakon és feldúltan kutatunk „összavak” vagy új szavak után, mert becsaptuk magunkat az igazi szó teremtményével. Soha nem volt ősnyelv, amely egyetlen kor, egyetlen emberiség, egyetlen hely egyszeri

és messzire ható alkotó tettének eredménye lett volna. És lehetetlen nyelvet csinálni, szándékosan és önkényesen szavakat, fogalmakat, dolgokat összekaparni és egyberagasztani. Mert minden igazi teremtő mozzanathoz hasonlóan a nyelvnek sincsen sem vége, sem kezdete. A nyelv a szüntelenül megújuló, szüntelenül a maga előszőriségében megmaradó (vagyis helyesen értve: elmúlhatatlanul ősnyelvi) megtestesülése a minden földi történés javára csak és egyedül az emberben működő isteni elhivatottságnak. Persze vannak korok, amikor istenhasznóságának gőgjében az emberiség az istenközelségről megfeledkezik, éppen amikor a nyelv eltorzul és a szó élettelen lesz.

Az igazi szó azonban újra és újra kiszabadul a halott zaj és hordalék tömegéből. Ki formálja meg, ki az, aki megérzi, kinek az oldalára áll? Mikor Jean Paul valahol azt mondja, hogy egyetlen kor sem szorul rá jobban a költőre, mint amelyik a leginkább nélkülözhetőnek véli őt, akkor egészen a válasz küszöbéig vezet el bennünket. Természetesen a „költő” kifejezését nem szabad annak a foglalkozásszerűen űzött tevékenységnek a jelentésével felruházni, amellyel azt ma szokássá vált megtölteni. Nem mindenki költő, aki kedvesnek és magához illőnek tartja, hogy érzéseit szavakba öntse, vagy szavakban adjon vissza élményeket, hogy eseményeket szavakkal rögzítsen, utánozzon vagy magyarázzon. Mert a költő szavai nem életet vagy érzéseket fognak fel, nem sorsokról beszélnek vagy adnak hírt, s nem is valamiféle emelkedett, szívhez szóló nyelvként él. Bizonyos, hogy e szavak csak a legerősebb, legizibb és legbensőségesebb elevenség termőtalaján fakadhatnak, bizonyos, hogy az emberiség köre, annak teljessége, gyökereinek, anyagának és ősalapjának mélysége az, amelyből e szavak növekednek és alakulnak, a költő szavai, az igazi szavak. Azonban ebből az ősalapból táplálkozva, sőt merítve belőle, mégsem öltik fel ennek jellegét, mégsem lesznek képmásai. Az igazi szó önmagából él, olyan képződmény, amely teljességgel önmagába zárt, önhatalmú, öntörvényű, s megvan benne az az erő, amely a minden fogalmiságot megelőző megismerés, az igazi megismerés sajátja, ahogy megvan benne a lelkek fölötti hatalom is. Nem mindenki képes arra, hogy érzékelje, de aki meg tudja hallani, annak számára az igazi szó éppen a bizonyosságot adja, feltárja előtte azt, ami felé eddig homályosan űzte, megajándékozza azzal, hogy önmagává teszi, hogy egybefonja saját sorsával és megadja valódi szabadságát azáltal, hogy a bennünk és rajtunk kívül működő kötelek átélését és szeretetét hozza el neki. Mert az igazi szó mindig a maga előszőriségében és szüntelenül újként hordozza magában a világegész teremtésének legmaradandóbb rajzolatát, ahogy mindig is a szent ritmus hordozója marad. És legyen akár magányos kiáltás és jeladás, akár egyszerű mondás vagy tágasabb építmény, egy költemény – mindig az a megbonthatatlanul és bensőleg egybeszövött egész marad, ami: „a szó”! És, hogy meg

fényesebben ragyogjon vértje a kor sötétjében: az igazi szó nem csíráként rejti magában a tettet, hanem úgy, mint ami máris véghezvitetett, mint ami a megtörténtnek, következménynek, visszhangnak és tanúságnak is anyagát adja. Nem az események barbár, teljesen értelmetlen tömege teszi a világtörténetet. Az olykor összetorlódó, máskor szétforgácsolódó erők 55 kaotikus mozgásának undort vagy borzalmat kellene keltenie, ha az emberiség nagy szónokai újra és újra nem mondták volna el, hogy mivégre is ez az egész, s ha minden földinek a szelleme és ideája bennük nem szóként testesült volna meg.

Mert önmaguk által az emberek semmit sem tudnak, a rövid életűek, a vaksággal vertek, a hajszoltak: újra és újra el kell *mondani* nekik, mi az, ami történik, el kell hatolnia hozzájuk a szónak, amely nem tőlük származik. De akár kinyilvánítottként hangzik majd fel, akár új világosságként árad föléljük: újra és újra megtörténik, s valahányszor csak igazán szükség van rá. S akkor felkelnek majd, a valóban megrendültek, s mindazt hirdetik, ami kinyilvánított és a világosság lámpásaiként bennük a szó eleven hanggá lesz. És akkor az emberiség egy új köre emelkedik majd fel, egy új sors, egy új szövetsége öröklétnek és időnek.

(Fordította: Palkovics Tibor)

* Karl Wolfskehl, a George-kör egyik legjelentősebb költője, írója Darmstadtban született 1869-ben. Ifjúkori éveiben főként Ibsen, majd Nietzsche és Bachofen volt rá nagy hatással. 1892-ben ismerkedett meg Stefan George korai műveivel, nem sokkal később pedig magával a költővel is. Ez a találkozás saját bevallása szerint egyfajta második, szellemi születését jelentette, amely egész további életét és művét meghatározta. Hugo von Hoffmannsthalnak írott levelében erről így fogalmaz: „Ez az örök alapélmény az, amelyen életem építményének minden egyes köve nyugszik...” 1894-től a George által alapított *Blätter für die Kunst* főmunkatársa lett, itt jelentek meg versei és költői prózái mintegy huszonöt éven át. Zsidó származása miatt 1934-ben Olaszországba, 1938-ban pedig Új-Zélandba emigrált, itt hunyt el 1948-ban. A fordítás alapjául szolgáló írás: Karl Wolfskehl: *Das rechte Wort*. In *Bild und Gesetz*. Deutsch-Schweizerische Verlagsanstalt, Berlin/Zürich, 1930. 141-145. (A ford.)

Új Forrás 2021/4 – Karl Wolfskehl: Az igazi szó (Punkósdi elmélkedés)

A harmincas évek elején-közepén (1934-ben) kezdődött szellemi kapcsolatuk és 1946-ban már véget is ért. Bő egy évtized volt tehát, pontosan nyomon követhető kis állomásokkal, párbeszédekkel, vitákkal, érzelmi hullámzásokkal,

56 Monostori Imre

„NOS, HAMVAS BÉLA: GONDOLKOZÓ”

Németh László és Hamvas

Béla szellemi kapcsolata

illetve magányos útkeresésekkel. Nem leveleztek egymással, a Németh László-levelezéskötetekben legalábbis nincs nyoma ennek. Hamvas, valamint Németh László legjobb barátja, a debreceni Gulyás Pál viszont levelezésben állottak, de nem tudni, szót ejtettek-e Némethről.

Hamvas négy évvel volt idősebb Németh Lászlónál (1897-ben született, Németh 1901-ben), úgy is mondhatnánk tehát, hogy a két kiváló képességű gondolkodó viszonylag fiatalkori, majd kicsit későbbi szellemi kapcsolatáról van szó. Két-két írásuk foglalkozik a másik egy-egy vagy több munkájával, meglehetősen véletlenszerűen. Ez a szellemi kapcsolat Hamvas számára volt fontosabb, Németh, bár becsülte Hamvast (különösen gondolkodói bátorságát), nem sorolta a legjelentősebb magyar írók közé. Ám fölfedezett benne valamit, a legfontosabbat, amit nagyra becsült és ami megragadta: Hamvas gondolkodó!

„Természettudomány”, „mitológia”

Úgy kezdődött ez a kapcsolat, hogy Hamvas elküldte egyik tanulmányát Némethnek. Ez az írás éles kritika volt az 1933-ban Londonban megjelent tudományos munkáról, J. N. Sullivan *Limitations of science* (azaz – Hamvas értelmezésében – „A tudomány határvonala”) című könyvéről. Hamvas ebben a kritikájában azt írta meg, hogy miről *kellott volna* szólnia ebben a könyvében a szerzőnek, de az nem tette ezt meg, csak részkérdésekről beszélt, ezért könyve csonkára sikerült. Hamvas e kritikájának címe: *Természettudomány mitológia*, egy különös jelzős szerkezet: olyan mitológia, amelyik ugyanakkor tudományos is. Legalábbis annak látszik: hiszen mindenki elfogadta, a tudósok szentesítették. (A cikk a *Debreceni Szemle* című tudományos folyóirat 1934. 5. számában jelent meg. 210-219.)

Hamvas ebben az írásában azt a nagy erejű közös felismerést boncolgatja, amely szerint a több száz évig érvényben volt természettudomány mint bizonyosságot hirdető diszciplína mostanra eltűnőben van. (A nagy robbantó gondolkodók: Einstein, Eddington, Freud, Spengler, Frobenius és társaik „már nem tudósok a természettudomány klasszikus értelmében”.) Fejtegetése a következő. „A tudomány gondolkozói mindig abból indultak ki, hogy tudásuk

az élet minden kérdését alapjában és végérvényesen megoldja. A múltban ezek a megoldások a mitológiák voltak. A mitológiák megadták az élet értelmét és az élet kérdéseit megoldották. [...] A múlt mitológiai megoldása, germán, egyiptomi, keleti, görög – a legvalóságosabb valóság volt. A mítosz életet adott, fenntartott, ítelt, rajta nyugodott családi élet, politika, társadalom, gazdaság. A mitológia történelmi erő volt –, maga volt a történelem: a sors.” Hamvas azt mondja, hogy „a gyakorlat, a technika mindig a mag közeli gyakorlati szükségletei számára dolgozott és a tudomány utólag kommentárt fűzött hozzá, és pedig hamis kommentárt. [...] A technika valóság volt, a tudomány interpretáció.”

Egy következő gondolatmenetében Hamvas a tudományt mint mítoszvilágot magyarázza (nem kis iróniával): „A tudományos diszciplínák mondakörök”. Létezik fizikai mondakör, kémiai mondakör, stb. s a „természettudományos mitológia papjai a tudósok”. Közülük a specialista a főpap. Vannak ebben a gyülekezetben eretnekek is: akik a szokásoshoz képest egészen kirívó tanokat hirdetnek: Darwin, Marx, Einstein, Planck, Freud. Azonban „az eretnek tanokban nyoma sincs új mitológiának –, az eretnek csak lázad, de mindig negatív, vagyis azon csüng, amit tagad.” Ráadásul, ha az eretnek teóriája 'igazsággá' válik, akkor szentté avatják, és tanítása besorolódik az elfogadott dogmák közé. „Az exakt fizikai törvényekben való bizalom megingott: Edington, Heisenberg, Planck fejezeteket írnak arról, hogy annak, amit 'törvény'-nek hívtak, nincsen kizárólagos érvénye.”

Nos, lényegében ezeket mondja el Hamvas a szóban forgó könyv szerzőjét alaposan kioktatva.

Németh László köszönettel vette a megküldött esszét, s *Tanú* című folyóiratában rögtön válaszolt is a feladónak. (1934. X. 289-293.) Cikkének címe: *Természettudomány és mitológia. (Vita Hamvas Bélával).*

Mint írja, kettős érzelmi és gondolati impulzust váltott ki belőle Hamvas eszéje: úgy találja, hogy „igazságot fejez ki, s egészében mégsem igaz”. Képileg megfogalmazva: „Mintha eszméid mozgása elől eltávolítanád a levegőt. Akadálytalanul száguldanak előre az elsúlytalanodott történelmen, tudományon, társadalmon át.” Németh László is hangsúlyozza, hogy „a természettudomány körül nincs valami rendjén”, megrendült egykori kikezdetlennek hitt szilárdsága, abszolútumnak hitt jellege. De Hamvas végkövetkeztetéseit a természettudomány és a mitológia kapcsolatáról nem fogadja el. Arra int, hogy „legyünk könyörületesek a természettudományhoz”. S lényegre törően szól vissza Hamvasnak: „ne akard a megillető helyet is elvenni tőle”.

Németh szerint Hamvas összekeveri a mitológiát és a természettudományt: „Szerinted minden mítosz: a valóság tolmácsolása, s mivel a természettudomány is a valóság tolmácsolása, ő is csak mítosz, nem reális és nem

időfölötti.” A görög mitológia a természetet „átültette a vallás szimbólumnyelvébe”, s olyan mélyre hatolt, ahová a természettudomány el nem ért soha. De a természettudomány nem is „kifejezni akarta a természetet, hanem faggatni. Nem tolmácsa volt, hanem vallatója.” Létezett ugyan „természettudományos mitológia”, ám az igazi tudóst a vallatás izgatta.

58 Vitapontot jelentett Németh László számára Hamvas azon állítása is, amely szerint a technika nem a tudomány általi elméletekből merítette felfedezéseit, hanem csak véletlen lecsapódások sora volt. Ezzel kapcsolatban írta: „Nem véletlen lecsapódása az elméletnek a technika, s nem tákolt felépítménye a technikának az elmélet.” Számtalan kézzel fogható ellenpéldája létezett-létezik ennek. (Például a Mengyelejev-táblázat még föl nem fedezett elemeinek előre kijelölt helye, a védőoltás ellenanyag-elmélete, az inzulin feltalálása és így tovább.)

Lendületes válaszcikkét ezzel a tömör összefoglalással zárta Németh. „Az, amit természettudományos szellemnek neveztek, valóban sorvad, teret veszít, de amit te a természettudomány bomlásának nézel, ennek az új, alázatos és mohó realizmusnak a jelentkezése egy tudományban, amely inkább megújítható mint bomlóban van; vagy hogy igazat is adjak neked: ugyanakkor megújítható, amikor bomlóban.”

Aranykor és farkasfogak

Ám hogy Németh Lászlót nem hagyta nyugodni Hamvas Béla átható szelleme, bizonyítja, hogy nemsokára újabb esszét írt róla, ugyancsak a *Tanúban*. (1936. I-II. 35-41.) S ez az esszé nem részletkérdéseket érint, mint a korábbi, hanem a gondolkodó Hamvas írásainak értékelése. Történt ugyanis, hogy valaki összeszedte neki Hamvas „egy csomó” cikkét, tanulmányát, s ezeknek az ismeretében rajzolta meg a portrét. Németh első benyomása: „nagy műveltség és nagy szenvedély”. De nem talál befogadó közeget még az elit olvasók körében sem: „Hamvassal szemben kevesen jutottak túl első felháborodásukon”. Nem is szólva arról, hogy írásai „a legsötétebb zugfolyóiratokban” jelentek meg. Dühös kirohanásai egyes nagyságok ellen, mint például Dosztojevszkij, Wagner, Ady, Brueghel, Baudelaire nagy ellenszenvet váltottak ki. Németh László azonban belülről és mélyen akarja megérteni Hamvast, éppen ezért ennek a *gondolkodásnak* a természetét kívánja megfejteni, mivel számára az a döntő mozzanat ebben a jelenségben, hogy Hamvas *gondolkodó*. S ezzel a lényegével igencsak távol került a magyar szellemi élet bevett szokásaitól, normáitól. Azt tartják róla, hogy feltűnési viselkedése van, hogy felelőtlen, hogy valami „elszabadult intellektuel”. Németh László magyarázata a Hamvas-jelenségre tulajdonképpen egyszerű. „Olyan irodalomban, ahol a gondolkodó-író mindennapi jelenség: Hamvas Béla nem lenne feltűnő. Nálunk, ahol Adyn kívül szinte egyetlen gondolkodó író sem ismer

a század, s a szellemi vezetők is előbb-utóbb mint mámoros érzékelők lepleződnek le, nemcsak modorával válik el a többitől, érdeklődési körével is. A gondolat más abrakon él, mint a szemlélet: a Hamvas olvasmányköre nem azonos azzal, melyet mi többiek már népszerűsítettünk. Mi műveket, magatartásokat plántáltunk át, s egyikünk a másik számára nevelt olvasókat. Hamvas minden írásával egy olyan szellemiség felé rugaszkodik ki, amellyel sem írók, sem olvasók nincsenek beoltva még.” Alighanem Németh László itt a legfontosabb okát és jellegzetességét fogalmazta meg a Hamvas-ellenszenvnek, tömören, frappánsan és közérthetően.

Hamvas Béla – folytatja Németh – megszállottja lett Nietzsche szellemiségének s a nyomában kibontakozó európai szellemnek: a német tudománynak és az angol irodalomnak. Megszállottja az írásnak is: az írás legyen olyan fog, amely „az elveszett aranykorért harap”. (Erre a metafora-világra utalva adta Németh László ennek az esszéjének az *Aranykor és farkasfogak* címet.) Nietzsche a vallásos élet elsorvadásában kereste a válsághangulat okát. Mert az ember erkölcsiségét két forrás táplálja: a szociális lét és a vallásos érzés. Hamvas a világválság eredendő okának a vallásos gyökereitől elszakadt kultúra haszonelvű szellemét tartja. És ezt a jelenséget nevezi ő „humanizmusnak”. Amely az egyik ellenfele az aranykornak. A másik póluson az orosz filozófusok a keleti kereszténységet ajánlják gyógymoddként. Ez a keleti kereszténység azonban szembefordul az emberrel, szelleme az önemésztés. „Hamvas aranykora valóban: egy pogányszív hiányérzete. Ha a humanistákban túl kevés a divinum, őbenne túl sok. A mindenség nógatja, mámorba ejti, 'megragadja', a társadalom leveri, megalázza, felingerli. Azokért a kultúrákért lelkesedik, amelyek maguk is 'meg voltak ragadva' a kozmosztól, a közös életet közös szertartássá tudták telíteni. Elsősorban a görögért.” A modern klasszikusokban (Joyce, Lawrence, Huxley, Powys) a jelenkor megsemmisítő kritikáját találja meg. Tudományos téren Frobenius kulturmorfológiája ragadta meg. (A kulturmorfológia Németh Lászlónak is dédelgetett elmélete volt, egész tipológiát épített föl rá. Itt, ebben az esszéjében is szívesen beszél róla.) „Eszert a kultúrának, mint az embernek, növénynek külön lelke, növésterve van: az egyént ez a lélek fogja a kultúra javakorában, s ez ereszti el, amikor hervadásnak indul. Épp ezért egy kultúra ereje: nem anyagi fejlettségétől, hanem e stílusparancsoló megragadottságtól függ, mely letűnt afrikai kultúrákban erősebb lehet, mint a mai fehér civilizációkban.” Az egzisztencializmusból Hamvas egy tételt ragadott ki: az ember önnön egzisztenciáját csakis úgy ismerheti meg, hogyha „teljesen realizálja önmagát”.

Esszéjének végén Németh László tömören összefoglalja a mindennapi Hamvas-jelenséget: „Kritikusnak honatévészett s embernek honavesztett.

Ahogy kétségtelen gondolkozási bátorságában, tiszta s hontalan szenvedélyében gondolatai után nyargal: nyers vádbeszéd ő a kor ellen, mely az ilyen embert holdkórosként háztetőkön kóvályogatja, ahelyett, hogy hazát és ott-hont adna neki.”

60

Hamvas *Kisebbségben*-kritikája

A Gulyás Pálnak írott Németh László-levelek között találunk egyet (1938. máj. 9.) amelyikben Németh (pozitív összefüggésben) megemlíti Hamvas Bélát. A *Válasz* című folyóirat nehézségeiről, szerkesztési problémáiról van szó, s ezzel kapcsolatos a megjegyzés: Sárközi György, a szerkesztő építhette volna a folyóiratot: „pl. rám – Kerényi – Hamvasra, vagy kezdetben Cs. Szabóra is” (de ő inkább a Féja-vonalat támogatta). Azaz: Kerényi Károly mellett Hamvast is el tudta volna képzelni főmunkatársnak, alapembernek. Ez a megjegyzés fontos epizódja szellemi kapcsolatuk akkori állásának, jelzi, hogy Németh László a harmincas években mindvégig becsülte Hamvas Bélát.

A harmincas évek végének egyik legnagyobb visszhangot kiváltó írása (esszéfüzete) Németh László vitairata volt *Kisebbségben* címmel. 1939 tavaszán jelent meg, a háború kitörése előtt pár hónappal. (Később maga a szerző is vissza-visszatért e szellemi botrány elemzéséhez-értékeléséhez, önmagának is be kellett számolnia arról, mi is történt voltaképpen. Hol magyarázta, hol mentegette ezt az írását, megtagadni azonban még a kommunista időkben sem volt hajlandó.) A magyar szellemi élet elitje – Babits Mihálytól Szekfű Gyuláig és tovább – nagy erővel kelt ki ellene, némi túlzással azt mondhatnánk, hogy Németh Lászlót kitagadták maguk közül. (Aki ezt tették, egyébként sem szerették. Ezenkívül kérdés, hogy Németh abba a körbe tartozott-e?) Ennek a szóban forgó sodró lendületű esszének (Hamvas szerint az írója „hevesvérű”) két fő szálon futó gondolatmenete van, ám ezek össze-összeecsúsznak: az egyik a modern kori magyar irodalom kialakulása és fejlődése, a másik a magyarországi (főleg a német és zsidó) asszimiláció reménytelenül bonyolult jelensége. S amíg a magyar szellem történelmi alakulása (beleértve a „mély magyar”, „híg magyar”, „jött magyar” karaktertípusok kérdését is) vitatható, de érdekes és elgondolkodtató szakmai kérdéseket vetett föl, az asszimiláció kérdésköre olyan tudományosan megfoghatatlan képletet bolygatott, amely a második zsidótörvény megjelenése idején (és később is) komoly zavart keltett.

Hamvas Béla kritikája a *Katolikus Szemle* 1939. 11. számában jelent meg. A címe: *Híg-magyar, jött-magyar és mély-magyar*. A cikk első fele a könyvecske ismertetése, bemutatása az első, többségében elutasító friss kritikai reakciókkal együtt. A kritika második része Hamvas személyes reagálását tartalmazza.

Hamvas nem ért egyet azzal a felfogással (amit Szekfű és Babits is hangoztatott), amely a líraiságot ballasztnak, romlandó elemnek tartja, ezzel

szemben azt állítja, hogy „ítéleteinknek, ha lényegeset akarunk mondani szükségképpen szubjektíveknek is kell lenniük [...] A líra nem önkény és nem szeszély és nem torzítás, hanem az átélő ember személyes garanciájának nyoma.” A személyes átélés a hitelesség garanciája, egy mű legnagyobb értéke. Németh László könyve ilyen munka. „Éppen, mert lírai, bátran, nyugodtan, felelősen lírai és szubjektív, mert a szellem történetét átélte: tudatosan és személyesen.” A *Kisebbségben* „nem nivótlan fe- 61 csegség, hanem komoly emberek megszólítása”. S itt következik Hamvasnál a látszólagos fordulat: „És ha Németh László könyvét részleteiben és egészében elvetjük – mert a következőkben ezt tesszük –, ez is komolyságból történik. Végre olyan könyv, amit érdemes elvetni, aminek érdemes el- lentmondani.” Hamvas elemében van: már-már bántó iróniával jegyzi meg, hogy Németh említett kategorizálása olyan, mintha „a provinciák legszélén egy túrócszentmártoni ügyvéd találta volna ki”. Hiszen még azt sem lehet megmondani, megnevezni, hogy mi a magyar. Továbbá: Németh Lászlónál megbomlik a kronológia, nem stimmelnek a dátumok, a személyekhez kötött események, jelenségek.

Mégis – és ez már jellegzetesen Hamvas Béla-magaslat –: az „alapgondolatban Németh Lászlónak igaza van”. Mégpedig abban, és úgy, hogy „az értékes emberek egy idő óta kisebbségben vannak, a kisebbség minden kedvezőtlen ségével, hátrányával, úgy, ahogy ezt általában értik, ha kisebbségről van szó: elnyomva, elnémítva, elhallgatva [...]” Ez tény, de Németh László ezt nem így értelmezi. A kisebbségi lét – folytatja Hamvas – nem korjelenség és nem magyar jelenség. Minden hivatalos történelem mellett halad egy másik: az ellenzéké, a kisebbségé. Jóllehet az ellenzéknek, a kisebbségnek, sőt egy-egy osztálynak rétegnek nem lehet külön igazsága. „Igaz csak annak lehet, aki ellenzék is, meg kormányzat is, kisebbség is, meg többség is.” Márpedig a magyar szellem ezzel a feladattal története során nem tudott megbirkózni. Azért nem, mivel ez a magatartás „egyetemesen emberi magatartás”, amely nem szabdalható részekre. „Kár azt hinni, hogy egy nép, mint amilyen a magyar mély rétegeiben és legnagyobb képviselőiben ellenzéki és titáni. Ez egyszerűen nem igaz. Éppoly kevésbé, mint az, hogy opportunus, közömbös és lojális. [...] Mindkét csoport jóhiszeműségét feltételezván, haszon mindkettő a maga ereje és súlya szerint a közösségre, amelynek így mindketten értékes összetevői lehetnek.”

Ez volt tehát a *Kisebbségben* Hamvas-kritikája. Talán a legérdekesebb a korabeli sok tucat megjelent cikk közül, mindenesetre a legegységibb megközelítés.

A tanügy rendezése

1945 őszén a Nemzeti Parasztpárt kiadója, a Sarló megjelentette ezt a mindössze 32 lapos tanulmányt, melyet a Békésen, majd Hódmezővásárhelyen élő és tanító Németh László a párt (és Illyés Gyula) felkérésére készített.

62 Csekély visszhangja támadt ennek a munkájának, holott ő maga az egyik legfontosabb megszólalásának tartotta: benne a teljes magyar köz- és felsőoktatás reformját kínálta a politikának. Valóban fontos ez a munka a teljes Németh-életműben is, egyszersmind egy magváltozott lelki és szellemi magatartás alakulásáról is hírt ad: míg 1945 előtt Németh László az örök szervezői, organizátori szerepet tartotta legfőbb alkati tulajdonságának és közösségi kötelességének, a háború után a szolgáló, a nemzetnevelő attitűd kibontakozása került előtérbe.

Hamvas Béla (ezúttal fáradtnak tűnő) kritikája a Pedagógusok Szabad Szakszervezete folyóiratában, az *Embernevelés*ben jelent meg. (1946. 1-2. 62-64.) Ezúttal is széles kitekintéssel indította cikkét: a nyugati polgári társadalmak rájöttek, hogy a modern kor kihívásaira csak új ember kinevelésével tudnak válaszolni. A fő dilemma itt – Hamvas szerint – a következő: „tartsa fenn a magas szellemiség színvonalát és a tömegeket igyekezzen fölemelni – vagy: szállítsa le a színvonalat a tömeg kedvéért és szolgálja azt, amit 'kiegyenlítésnek' hívnak.” Németh László – mondja Hamvas – az utóbbit választotta, de úgy, hogy a tömegműveltségnek kell megközelítenie a régiek egyéni műveltségét. (Ennek a következtetésnek az egyik szála azonban Hamvasnál pontatlan. Németh László ugyanis nem egészen erről beszél. Hanem arról, hogy: „A tanügyi reform célja csak egy lehet: ha ez a kiegyenlítődéssé úgyis folyik, s jó is, hogy folyik, állapotdjék meg minél magasabban.” Tehát azt mondja, hogy a „kiegyenlítődéssé” fölfelé történjen s ne lefelé.)

Hamvas itteni – nehézkesen és félreérthetően fogalmazott – bírálata cikke végén található. Megjegyzi, hogy Németh jellegzetesen „magyar” író: egyetlen műve sem mentes a „tudatosan bevallott politikai irányítástól”. Másfelől pedig a szerző el van foglalva saját „lírájá”-val. „Ez az egyetlen zavaró mozzanat abban a tanulmányban, amelynek valószínűleg a hivatalosak is hasznát fogják venni.”

Nincs tovább: Hamvas nem foglalkozott többet Németh írásaival. Németh sem érdeklődött Hamvas iránt, nem írt róla, levelezésében nem említette, esszéiben csak egyszer, még korábban tett rá utalást. (*San Remo-i napló*, 1935.) Az utolsó – levélbeli – említés pedig már láttuk: 1938 májusából való volt.

„A poeta sacer feladata [...] a logosszal az emberi sorsnak az isteni léttel való kapcsolatát mindig újra és újra, önmagából, végzetesen cserbenhagyva, megteremteni.”¹

„Ki nem az Égő Szárnyra
épít,/szánandó szolgál
mind./Építsd magadba
hát az égnek/tündöklő
sarkait.”²

Stamler Ábel 63

„POÉTIKUS TEMPERAMENTUM”

A filológiai érdeklődésen
túl is érdemes lenne rész-
leteiben látnunk Hamvas
és a hamvasi életmű ha-

Hamvas Béla és Takáts Gyula

kapcsolódásai

tástörténetét. Weöres Sándorral való kapcsolata, s a weöresi életmű egy – ha nem a legkiemelkedőbb – szakaszára kifejtett hatása a leginkább átvilágított, noha az erre vonatkozó irodalom is terhelt sok szempontból. Molnár Sándorra gyakorolt hatása kiemelkedik a művészet területén, amennyiben elevennek, és tartósnak bizonyult. A komolyan vehető, jelenleg ismert értelmezések (s Molnár esetében önértelmezések) e két életműre korlátozódnak. Eltérve az irodalom és a képzőművészet témájától László Andrást és Darabos Pált kell megemlítenünk.

Félő, hogy a hatástörténetet fürkésző kutatások, s egyáltalán, Hamvas filológiai, eszmetörténeti, filozófiatörténeti, vagy bármilyen más humántudomány felől való tárgyasítása éppen a lényegről vonják el a figyelmünket. Ismeretes László András mondása arról, hogy „egyszer majd Hamvast is babrálni kezdik.” Úgy tűnik, hogy – nagy vonalakban, némileg karikírozva – három különböző stratégia létezik, ami az életmű értelmezését illeti. Az egyik egy kedélyes, néhol bárgyú aktualizálási kísérlet, melynek legrosszabb darabjait a szerzők saját pozíciójuk megerősítésére és emelésére használják, tulajdonképpen instrumentalizálva Hamvast. Ezekre általában is kár szót vesztegetni, persze tudatosítva, hogy a legsikeresebb írásoknak bizonyulnak. A valódi megismerés elől ez az értelmezési módszer kitér, rosszabb esetben nem is képes rá, s így a megismerés és az egzisztenciális értés hiányában frázisok komikus egymásra halmozásában merül ki. A mindenkori szerző a szegényember Hamvas Bélája. A második hasonló, csak szigorúan „tudományos” alapon. Itt a megismerést helyettesíti az információ, az egzisztenciális értésre pedig nincs szükség, hiszen az nem férne bele az objektív tudományoság keretébe. Nem árt ha látjuk, az elmélyült kutatói munka feltétele jelen esetben az lenne, hogy legalább a Hamvasra elementáris hatást gyakorló szerzőket, és életműveket a tudós „átrágja”, esetleg ezt követően (még írás

előtt!) megemésztí”. Gyakran csak az utóbbi szokott sikerülni, általában egy-egy művel, netán annak fülszövegével... A harmadik s egyben utolsó értelmezési kísérletet az különbözteti meg az előzőektől, hogy a feladatot pontosan

64 kijelöli, tárgyát komolyan veszi, nem instrumentalizál, az információk másodlagosak a számára, de nem tekinti őket érdektelennek, s témától függően az életművet, s egyes szakaszait és sarokpontjait mindig az alázat és az autonómia dinamikájának erőterében szemléli. Jellemzően azokról a szerzőkről van szó, akik szorosabban, vagy lazábban, de kapcsolódnak Hamvas közvetlen tanítványainak, barátainak köreibez.

A fentieket két dolog miatt kellett előre bocsátanunk. Egyrészt az alábbi írás egy olyan folyóiratszámra készült, amely a hamvasi hatástörténetnek maga is része, s ezzel reflektálunk a szélesebb recepcióra is. Másrészt a magunk számára is kijelöl egy utat, amelyen haladni szeretnénk annak érdekében, hogy a fenti buktatókat elkerüljük. Ez persze nem mindig sikerül, de nem árt, ha az ember bizonyos elveket és ideákat újra és újra számon kér saját magán.

Takáts Gyula Hamvas Bélával való személyes megismerkedése az 1940-es évek közepére tehető. Ekkor jelent meg Takáts *Se ég se föld* című kötete az Egyetemi Nyomdánál, Kenyeres Imre és főként Kulcsár Adorján jóvoltából. A kötetéről Hamvas Béla írt recenziót a *Diárium* 1947 őszi számában – melyből a fenti cím is származik –, s amelyben többek között a következőket írja: Takáts Gyula költészete „kozmosz erőkkel való intenzív együttélés (mythikus létezés) és ehhez képest a mélyen átélte és megnevelésített népi nyelv.” Egyfajta „meditációs és monológ költészet” ez. Takáts Gyula „az a költő, aki ha reggel a kis ház ajtaján kilép, a jegenyékre felnéz, az már költészet.” Valamint: „Hálás dolog lenne Takáts Gyula verseit és Egry József képeit ebből a szempontból összehasonlítani. Milyen csodálatos az, hogy élnek közöttünk emberek, akik, ha kinéznek a tóra, az már festmény és ha fölemelik a horgásbotot, az már vers. Milyen nagyszerű dolog az, hogy ez a múzsai lét, amely oly gyengéd és ritka, most itt közöttük jár. Nemhogy mesterkednie nem kell, nemcsak erőlködni nem kell. Ahhoz, amit önkéntelenül él, semmit sem kell hozzátennie, hogy abból költészet legyen. Ez a csodálatos. Ez a poétikus temperamentum titka és varázsa.”³

Az ismertetésről Kulcsár Adorján már annak megjelenése előtt írt Takátsnak: „Már itt várt Hamvas kritikája, igen szépen megírt, új szempontokban gazdag, komoly méltatás. Mihelyt lesz róla kefe, elküldöm, hogy minél hamarább olvashasd.”⁴ Takáts Egry Józseffel való összehasonlítása rendkívül találó, hiszen nyolc, Egry halála után négy évvel később a festő és a költő közös kötettel jelentkezett, mely szoros és mély barátságuk tárgyiasulása. Meglehet, hogy Hamvas tudott erről a barátságról, hiszen – noha fotók és egyéb erre vonatkozó dokumentáció nem maradt fenn – ő maga is megfordult mind Fonyódon, mind Badacsonyan ezekben az években.⁵ A részlet

életrajzi adatok sajnálatos módon több helyen hiányosak Hamvasról, s igaz ez a Hamvas-Takáts kapcsolatra is. Csak Takáts néhány megjegyzésére hivatkozhatunk, illetve néhány levélre, melyekre később még visszatérünk.

Takáts és Hamvas kapcsolatát egy további komoly tényező befolyásolja, nevezetesen Weöres és Hamvas ötvenes éveikig tartó barátsága, melyre Weöres ebben az időszakban mind levelei, mind *A teljesség felé* című művének ajánlása szerint mint mester és tanítvány kapcsolatára tekintett. Az ebből az időből származó Takátsnak írt Weöres levelek egy része sajnálatos módon elveszett, lappang, így ezekből sem tudunk meg semmilyen adatot Takáts és Hamvas kapcsolatáról. Nem kizárt ugyanakkor, hogy maga Weöres hívta fel Hamvas figyelmét Takáts fenti kötetére. A *Diárium*ban megjelent kritika hatását azonban mi sem bizonyítja jobban, mint Takáts megjegyzései, melyeket számos helyen kifejtett az ismertetésről. *Emlékek életrajza* című kötetében így ír: „Rajz és vers, ha már megtestesült, akkor arról a jelenésről, világkeresésről és üdvözletről is jelez, amellyel környezetünk és tárgyaink, egyszóval a valóság szavát és lényegét kutatja. *Helyettük szóljál* volt egyik verseskötetem címe, mert kép és vers nálam helyettük szól. Így világot teremtenek a világban, amelynek szerves valónkkal és ráérző, kereső szellemünkkel mi is részei vagyunk. Így vallanak és vallunk az Egészről, amelyben és amellyel együtt hajózzunk, és amely szólít minket. Hamvas Bélával sokszor beszéltünk erről. Ő ezt a világba bele- és ráérző állapotot, ezt a teremtő közvetlenséget Egry képeiről és *Se ég se föld* kötetemről írva »múzsai lét«-nek nevezte.”⁶

Sokszor beszéltünk. Mikor és hol? Sajnos nem ismert. Az mindenesetre bizonyos, hogy a kapcsolat fontos volt Takáts számára, ha 55 évvel később megjelenő kötetében is Hamvast idézi mint értő kritikust. Az idézett kötetben később odáig megy, hogy Hamvast kifejezetten hivatkozási alapként említi, ha költészetéről van szó: „Ilyen lehetne a pannon tavi iskola? – Hamvas Béla valami múzsai létről, az élet és művészet illetén »egészéről«, valami tavi iskolát kísértő »önkéntelen poézisről« írt már 1947-ben a *Diárium*ban. Ott valami olyan »istennőt« emleget, »aki csak azt fogadja kegyeibe, akit szerelmére méltónak talál«, még akkor is, »ha az egész föld olyan otromba, hogy még vágya sincs elérni ezt«. – És azóta?... Folytatta-e irodalomkritikánk ezt keresni, szólítani? – Pedig ilyesmire ihletőnek értette Hamvas Béla ezt az együtt és egyszerre tanító mediterrán világot. Ahol a szülő a jól kezelt bornál is tündöklőbb. Az összes érzékszervet együtt éltető és mozdító mitológiát és mai életet jelent. Él és szól, mert van. Csak látni és hallani kellene. Ehhez méltó pedig csak a jó és a szép lehet, mert ennek a létezésnek és világnak az igazsága erre nevel. Az egészben az ő szavával így sohasem utánozhat és ismételhet, csak teremthet.”⁷

A hamvasi művészetelmélet és művészetszemlélet itt találkozik a Takáts által követett antik és keleti (elsősorban a késői művekben megjelenő kínai)⁸ művészetszemlélettel. Takáts naplójában találunk még egy megjegyzést, melyben – érdekes módon – Határ Győző egy ismertetését hang-
66 neme és mondanivalója miatt Hamvashoz köti: „Érdekes, a londoni rádió előbb foglalkozott A rejtett egész-szel, mint a budapesti. Határ Győző el is küldte gépelve az ismertetését, amely verseim és költészetem lényegére tapint. Arra a világra, amelyről Hamvas Béla is többször beszélt. Erről a világról a magyar kritikusok eléggé hallgatnak. Határ Győző itt a »lényeglátásról való álmodozásról« beszél és a rettenetről. Hermes Trismegistos rejtélyes célzásairól. És arról »a rejtett kvalitásról, amit nehéz szétszálazni... Amit Rilkenél találunk« – írta.”⁹

Ismeretes, hogy Hamvas több alkalommal utazott Pécsre, s kifejezetten jó kapcsolatot ápolt Várkonyi Nándorral, Rajnai Lászlóval és Csorba Győzővel is, így Takáts és Hamvas itt is találkozhattak, s a fordulat éve előtt bizonyosan találkoztak is. Ekkor ugyanis mind Takáts, mind Hamvas a *Sorsunk* szerzője volt, előbbi mint Várkonyi Nándor tanítványa, majd barátja, utóbbi mint barátja, s a *Szíriat oszlopainak* egyik első olvasója.¹⁰ Hamvas szülei a háború után néhány évig Kaposváron éltek, Hamvas pedig, naplóbejegyzései és levelei tanúsága szerint 1945 és 1947 között többször megfordult a városban.¹¹

Hamvas elhallgattatása haláláig meggátolta abban, hogy publikáljon, akár recenziókat, újabb ismertetéseket közöljön. Ez alól tudtunkkal mindössze Muraszaki Sikibu művének fordítása, a *Gendzsi regénye*, a *Látóhatár* részére írt esszék közül „Az egzsisztencializmus után” című, valamint a *Világirodalmi Lexikon*ba írt szócikkkek jelentenek kivételt. A Hamvas életműkiadás 14. kötetének első kiadásában, a *Szarepta*¹² című kötetben megtalálhatók a *Látóhatár* részére írt esszék. A fent említett egyetlen közlés a kortársak figyelmét mindenképpen felkelthette, hiszen majd’ húsz év után jelent meg újra nyomtatásban Hamvas neve. 1965-ben Paku Imre, a *Látóhatár* szerkesztője írja Takátsnak: „Hamvas Béla ügye egészen más: fent állították le! Ki tehet arról? H. B. nem közeledett a mai követelményekhez, sőt azokkal szembehelyezkedett indirekt módon. Mi sajnáltuk őt a legjobban. Különben majd róla többet más alkalommal, részletesebben.”¹³ Milyen nyíltan jelenik meg a fenti sorokban a hatalom gúnya a korrumpálhatatlansággal szemben, ezzel ismét kényszerű hallgatásra ítélve Hamvast. A Pakunak írt Takáts-levelet nem ismerjük, de a válaszból biztosak lehetünk abban, hogy a költő a további Hamvas-közlések iránt érdeklődött. Míg Takáts helyzete mindvégig a túrt és a támogatott kategóriák között billegett, Hamvas egyértelműen a tiltott kategóriában volt, s a fenti volt az egyetlen eset, ami lehetőséget teremtett volna arra, hogy a túrtbe kerüljön át. Sorsszerű, hogy halála után bizonyos körökben éppen ez volt az oka az életműve iránti nyitottságnak.

Az utolsó apró elem M. Kemény Judit, Hamvas sógornője egy Takátsnak címzett levele,¹⁴ akinek 1965-ben nyílt közös kiállítása Martyn Ferencsel és Takáts Gyulával, az akkor Takáts Gyula igazgatósága alatt működő kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban.¹⁵ A kiállítandó szobrok és grafikák megtekintéséről írja Takátsnak a következőket: „Májusban irt levelében közölte, hogy júniusi, pesti tartózkodása alkalmával, a szeptemberben rendezendő kiállítással kapcsolatban felkeres minket, hogy munkáimat megnézze. Örömmel és szeretettel várjuk, csak arra kérjük, legyen olyan kedves bennünket előre értesíteni, hogy biztosan itthon lehessünk. /Itthon sajnos nincs telefonunk, de férjemet esetleg felhívhatja munkahelyén szombat, vasárnap kivételével /Máthé Iván György 166-440/ vagy Hamvas Bélát értesítheti telefonon, 496-943, onnan /azaz édesanyáméktól/ valahogy megtudhatnánk idejövételének idejét. Szíves üdvözlettel, M. Kemény Judit” A kiállításon valószínűleg Hamvas Béla is részt vett, erre azonban a fényképes dokumentáció hiányában szintén nincs bizonyíték. Martyn Ferenc – aki maga is jó kapcsolatot ápolt Takátsccsal – leveleinek tanúsága szerint többször is buzdította az utóbbit, hogy ismét keresse fel személyesen Hamvast, ugyanis mindannyian nagyon várják. A találkozó részleteit azonban nem ismerjük, hiszen Martyn a hozzá írt leveleket nem tartotta meg.¹⁶

Takáts könyvtárában a fentiekben ismertetett okokból csupán néhány Hamvas-kötetet találunk, a *Láthatatlan történet*, valamint az *Anthologia Humana* a kényszerű hallgatás előtt jelentek meg. Az utóbbit a már említett Kulcsár Adorján küldte el Takátsnak mintegy fél évvel a többször idézett kritika megjelenése előtt: „Hamvas antológiáját egyidejűleg elküldtem címedre.”¹⁷ Itt van azonban a Tüskés Tibor által kiadott *Szellem és egzisztencia*, valamint a *Forradalom a művészetben* című kötet, továbbá az életműkiadás egy kötete, melyben a *Bor filozófiája* című esszé található. Hamvas *Világválság* című írása 1983-ban jelent meg, s Takáts 1984-es naplóbejegyzése szerint ezt is olvasta.¹⁸ Ezen felül Takáts valószínűsíthetően tudta, hogy Csorba Győző könyvtárában megtalálható a Hamvas fő művének tekintett *Scientia sacra* egy gépelt példánya. Hogy ezt olvasta-e, nem tudjuk.

A dokumentált anyag Hamvas és Takáts kapcsolatáról mindössze ennyi. Néhány elszórt megjegyzés kötetekben és levelekben, feltételezések, sok 'ha' és 'talán'. Sem a Hamvas-, sem a Takáts-hagyatékban nem bukkantak fel eddig egymásnak írt levelek. Lappanganak, vagy egy magángyűjtemény részét képezik? Nem tudjuk. Mindazonáltal biztosak lehetünk abban, hogy Weöres és Hamvas kapcsolata ismert volt Takáts előtt is, hiszen Weöres legjobb barátja volt, még a pécsi egyetemi évektől kezdődően. Ugyanakkor kevésbé volt lo-bogó természet, s kettőjük közül Weöres bírt nagyobb vonzalommal a keleti

bölcsélet íránt, mellyel Hamvas behatóan foglalkozott. Talán Takáts kiegyensúlyozott, klasszikus latin életszemlélete volt az oka annak, hogy a Hamvas íránti rajongásban nem osztozott oly módon, mint barátja, azonban az íránta tanúsított tiszteletben mindenképpen. Számos kapcsolódási pont vet-

68 hető fel kettejük között, olyan mozaikdarabkákká, melyekből egykor talán kirajzolódik a pontos kép. Ehhez természetesen szükséges lenne feltárni más művészek és Hamvas kapcsolatát, hogy a huszadik századi magyar irodalom eddig kevésbé vizsgált mentalitás- és eszmetörténeti összefüggéseit pontosabban lássuk.

Ami a lényegesebb – mert az életnek kevésbé tárgyi oldalával foglalkozik –, az kettőjük szellemi kapcsolódása. Ez mindenekelőtt a művészetszemléletben és a művészet mint utolsó lehetőség megragadásában érhető tetten. Mind Hamvas, mind Takáts művészetszemlélete olyan archaikus felfogást jelenít meg – noha más-más hangsúlyokkal – amely a művészetet, s főként a költészetet az ember létrendi helyzetének lehetséges kitörési pontjaként ragadja meg. Amint Hamvas írja: „A költő mindig a Guénon értelmében vett hagyomány alakja volt, s feladata: az ember és a transzcendens világ között lévő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az emberiség isteni eredetének tudata, s az isten hasonlóságnak mint az emberi sors egyetlen lényeges feladatának megőrzése.”¹⁹ A hamvasi életmű egyik kulcsszava az istenképiség, amelynek helyreállítása és megőrzése valamennyi művének kulcsmomentuma is egyben. Egy bizonyos, de nem kizárólagos olvasat szerint, míg a 40-es évekig elsősorban a célról, és ezzel együtt a valóság statikus adottságairól beszél, a hangsúly a későbbi művészetelméleti írásokban a valóság dinamikus voltára helyeződik, s így a kontinuitás mellett a mindenkori diszkontinuitásra irányítja a figyelmet. A világban adott dolgok egyszerre visszfényei egy magasabb valóságnak, ugyanakkor a maguk konkrétságában egyszeri és megismételhetetlen lehetőségei az átlépésnek, a szintáttörésnek. Ezt egy dolog teszi lehetővé: „Szavak között bújkáló való/Téged kutatlak, ki vagy mindenható.”²⁰ Vagy Hamvas szavaival: „A nyelv látható és láthatatlan: látható és pillanatnyi, láthatatlan: és örök.”²¹ A valódi művészi aktus feltételezi a transzparens egzisztenciát, amely a létezés valamennyi lehetőségére nyitott, azokat mintegy *tudatosan* munkálni hagyja, átéli. Nem sodortatja magát a dolgokkal, hanem szemléli azokat, hogy a megfelelő pillanatban valódi *alakító*jukká váljon. A statikus és a dinamikus valóság közötti kapcsolatáról írja Takáts a következőket: „Így látom értelmét, és így remélem hasznát is a költészetnek a földi lét pólusai között. Mármint az arktiszi realitás és az emberiség atlantiszi álma között. Mert e kettő között mozog és munkál az emberi szellem és a képzelet... Ilyen útra nyitni a fényt!... Ilyenhez teremteni új szótárt!... Mindig az Új Lant és az Új Éden hitével élni és keresni és teremteni a hasznos szépet. Ez a líra lényege és a költői lét értelme... Megteremteni nemcsak a jelképes,

de a valóságos kertet is a talpunk alatt.”²² Az utóbbiakból az is következik, hogy a valódi művészet csak kultikus lehet, ami feltétlenül vallási, egyúttal szakrális is. Kultikus abban az értelemben, hogy a műveléssel áll szoros kapcsolatban, s ebből következően a rendezettséggel, a teremtéssel. Valóságos pedig nem a ma megszokott, szokásokhoz, polgári értékrendhez és konvencionálitáshoz kapcsolódó módon, hanem maga elementaritásában, amennyiben a vallás az élet egészét átjárja, megszenteli.²³

A valódi művészet az egységtapasztalattal áll kapcsolatban, de nem valamiféle panteizmust feltételezve, amint azt mind Hamvas, mind Takáts életművével kapcsolatban emlegetni szokás. A természet éppen az (isteni) művészen és az (isteni) művészetben kapcsolódik a természetfelettihez: „Mégsem halott: a teljes része!/A látványon túl szívnkkel/indul a mindenségbe.”²⁴

Mindeddig úgy tűnhet, mintha a művészetet a „tehetséghez” s a modern értelemben vett nagy egyéniségekhez kapcsolnánk. Szó sincs erről. Ha valami összeköti a hamvasi és a takátsi művészetszemléletet, az éppen a művészet kizárólagosságának elutasítása. Amint a szintáttörés és az istenhasonlóság valamennyi ember számára feladat, úgy a művészet sem csupán vélt, vagy valós „tehetségek” belügye. A valódi művészet Hamvas szavaival metapoéizisz. „Az emberi tevékenységet nem a létért való küzdelemben a hasznos célszerűség jellemzi, hanem az értelem. Értelem pedig annyi, hogy az ember tevékenységében valamely egyetemlegesen emberi rendet követ, amely rend itt nincs, hanem megvalósításra vár. [...] A művészet abból indul ki, hogy az emberi lénynek megfelelő teljes értékű objektum nincs. A művészet az a tevékenység, amely az emberi létnek megfelelő teljes értékű világot megteremti. Ez a metapoéizisz. A metapoétikus világ nem reális, hanem hiperreális. A metapoéizisz tartalma az emberi egzisztenciában és egzisztenciával együtt adott, mindenkiben meglévő koncepció, az emberi lét végleges alakjáról és berendezéséről. Az emberi hiperrealitás rendszer, sajátos törvényszerűségével, amely minden művészetben azonos: a stílus, a ritmus, az arány, a mérték, a létértékek ranglétrája és elrendezése.”²⁵ Rend nincs, hanem megvalósításra vár. A költészet, a poéizisz tehát nem írhatja le a valóságot, mert ezzel éppen saját célját hagyná figyelmen kívül: a valóságot átírnia kell.

A művészet által beemelni a számunkra adott világot, a természetet, közvetlen környezetünket egy magasabb valóságba, ami éppen ezáltal, a tudatos aktivitás, teremtés által nyílik meg nekünk. Amikor Takáts a *hasznos szép* (de nem a *hasznos célszerűség!*) gondolatát állítja szemléletének középpontjába, akkor éppen erre gondol, semmiképpen sem a világ instrumentálizálásáról és kizsákmányolásáról van szó. Mindez a világ felemelése:

„A hétköznapi jó életen és az okos cselekvéseken túl – szóval a vegetáláson és a praktikumon túl – olyant adni, amelyben a költészettel foglalkozó ember a teremtés sóját és mézét is megízlelheti. A vers egy kicsit a valóság fölé emelt vagy ébresztett világ. Ezt megérezni, ebben élni ugyancsak emberhez méltó. És mert a jó vers lényege a tökéletesség, így bátran beszélhetünk a gyakorlatban is munkáló hasznos szép fogalmáról és szerepéről... Ilyen értelemben szeretnék mindenkinek írni, akik megsejtik a teremtés gondolatát és az alkotás hasznát, ritmusát, színeit és örömét.”²⁶

Ennyiben mindkét szerző a „céhen kívüliekhez” szól, bizonyos köröket is sértve ezzel, ugyanakkor visszaadva a művészetnek az azt megillető helyet. A valódi művészet: művelés és képzés (*Bildung*), amely az istenképiséghez (*Gottebenbildlichkeit*) vezet bennünket. Az ember a neki adatott helyen Isten munkájának folytatója. Létezhet-e ennél nemesebb feladat? Ha egyszer és mindenkorra lehorgonyoz ebben a tudásban, ebben az átélésben, az ember onnantól valamennyi tevékenységét a fenti, isteni értelemben végzi, nincs az életnek olyan része, amelyet ne emelne be, ne szentelne meg azzal, hogy az isteni tevékenységet, a megnyilvánult világ fenntartását és felébresztését folytatja.

A hamvasi életmű nemértése részben éppen a fentiekből következik, ahogy a takátsi gondolaté is. Újra és újra ugyanazok a kibúvók és címkék: naiv, romantikus... Holott éppen az ellenkezőjéről van szó. A valóságot és az emberi létfeladatot senki sem veszi komolyabban, mint az, aki megpróbálja a maga teljességében felemelni. A nővel, a borral, a szőlővel, a tárgyi kultúrával együtt. Itt nem a gyenge emberek hedonizmusáról van szó, bár néha ez is több mint a „polgárjelöltek” langyossága. A létezésben való tudattalan sodródás nem annak felemelése, hanem éppen belemerülés abba. Meggyőződésünk, hogy részben ennek a nemértésnek tudható be Takáts késői költészetében Csü Fu, a taoista bölcs alakjának megjelenése is. Egy darabig egymás mellett él a latinitás és a kínai alak, később azonban egyre inkább az utóbbira helyeződik a hangsúly. „Li Ki, a Szertartások Könyve/e nyers sziklák alatt minek neki?/Hogyha a forráshoz lép, meghajol/és saruját a kőre leteszi...”²⁷ Az alakváltozás egyik oka egyrésztől éppen annak némileg rezignált tudomásulvétele, hogy valójában és mélységében eddigi munkáit nem, vagy csak kevesen értik. Ez az alakváltozás ismét a hivatalosak értetlenségével találkozott, hiányzott belőle a metafizikai szorongás (sic!), ami pedig tudvalevőleg a kortárs költészet egyik komoly fokmérője.²⁸ Ha a költő, a művész valamiféle végső instanciához tartja magát, az ismételten csak naiv, romantikus lehet.²⁹ A fentiekből talán az is látszik, mennyire tragikus vesztesége költészetünknek és irodalmunknak az a tény, hogy Hamvas Béla nem lehetett jelen kritikusként és iránymutatóként a múlt század 40-es éveitől a honi kulturálatlanságban. Vajon milyen irányokat vehettek volna – ne legyünk naivak

– egyes életművek, ha a folyamatos visszacsatolás és segítség lehetősége megadatott volna Hamvasnak. A Van, az Egész, a Teljes mint a takátsi költészet alapszavai csak a hamvasi szemlélet jegyében érthetőek maradéktalanul. Persze Takáts esetében sem rendszeres ez a metafizika, de rendszerűség nem is lehet a költészetben, ha az nem akar programatikussá válni. 71

Talán nincs még két olyan alakja a huszadik századi magyar irodalomnak, akikkel kapcsolatban oly sokszor hangzott volna el egy kulcsszó mint Hamvas és Takáts esetében. Ez a kulcsszó a derű. Csányi László szerint a takátsi létszemlélet alapszava éppen a *serenitas*. Hamvas életművéről és személyéről az egyik legtöbbször és legfelületesebben megidézett minőség ugyanez. Míg Csányi képes volt a maga magasrendűségében megközelíteni ezt a valóságot, addig a hamvasi értelmezéstörténet legtöbb esetben mindezzel csupán semmitmondását kendőzi el, noha ez nem ok arra, hogy ne tekintsünk rá úgy mint a hamvasi alapszavak egyikére. Tudjuk, ez semmiképpen sem olcsó kedélyeskedés, netalán valamiféle negédes mosoly. Tartsuk szem előtt, hogy a derű éppen a metafizikai bizonyosságból következik, e kettő nem elválasztható egymástól. Amikor a véges és a végtelen, a látható és a láthatatlan viszonyát kutatjuk, akkor éppen a végtelen és a láthatatlan tudatában és tudásában rejlik az a lehetőség, hogy a világot a „valóság fölé emeljük, vagy felébredszük.”

Itt térhetünk vissza az írásunk elején idézett recenzióhoz, amelyből a cím is származik. Ez lenne tehát a hamvasi és takátsi *poétikus temperamentum*, amely nem csak költők és a szó mai értelmében vett művészek sajátja, hanem az egyetemes emberi lehetőségek közül az egyik legfontosabb, melynek megvalósítása feladatként áll előttünk. Mert a valódi életet csak ennek jegyében érdemes és lehet megélni.

(A szerző a Petőfi Irodalmi Múzeum Oláh János-ösztöndíjasa)

Új Forrás 2021/4 – Stampler Ábel: „Poétikus temperamentum”
Hamvas Béla és Takáts Gyula kapcsolódásai

¹ Hamvas Béla: „Poeta sacer”, in Uő: *A láthatatlan történet. Sziget*. Medio Kiadó, h. é. n. /Hamvas Béla művei 18./ 188.

² Takáts Gyula: „Icarus a költőhöz”, in Uő: *Se ég se föld*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1947, 41.

³ Hamvas Béla: „Takáts Gyula: Se ég, se föld”, in *Diárium*. 1947, 3. (ősz) szám, 136.

⁴ Kulcsár Adorján 1947. augusztus 21-én kelt levele Takáts Gyulának. Géppel írva, boríték nélkül. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára XIV. 81. Takáts Gyula iratai. 18. doboz

⁵ A *Vízitűkör* című kötet megjelenése előtt nyolc évvel írt ismertetésre mint lehetséges inspirációs forrásra már Kabdebó Lóránt felhívta a figyelmet. Kabdebó Lóránt: „Árkádia távlatai”, in *Jelenkor*. XXXV. évf. (1992) 6. sz. 553–561. A kötet terve egyébként – Takáts Gyula visszaemlékezése szerint – 1948-ban merült fel először, tehát Hamvas recenziójának megjelenése után.

⁶ Takáts Gyula: *Emlékek életrajza. Esszék, visszaemlékezések*. Kaposvár, Berzsényi Társaság, 2002, 15.

⁷ Takáts Gyula: *Emlékek életrajza. Esszék, visszaemlékezések*. Kaposvár, Berzsényi Társaság, 2002, 21.

⁸ „A kínai filozófiával, ha nem is annyit, de költészetükkel és képzőművészetükkel sokat foglalkoztam.” Ld. Takáts Gyula: „Olvasmányaimról”, in *Uó: A harmónia keresése*. 357.

⁹ Takáts Gyula: *Öt esztendő Drangalagban. Naplójegyzetek*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2005, 252.

72

¹⁰ Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája. II.* H. n. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2002, 122–127.; Nagy Imre: „»Íme, hát nem vagyok egyedül« Várkonyi Nándor és Hamvas Béla”, in *Uó: Várkonyi Nándor. Portré és tabló*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2017, 113–128.; Tüskés Tibor: „Hamvas és Várkonyi”, in *Uó: Közéletések*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1999, 12–30.

¹¹ Ld. Hamvas Béla: *Naplók és jegyzetek I.* H. n. Medio Kiadó, 2010, /Hamvas Béla művei 23./ 337. Valamint a Várkonyi Nándornak írott leveleket. Hamvas Béla: *Levelek*. H. n. Medio Kiadó, 2011, /Hamvas Béla művei 25./ 122; 132.

¹² Hamvas Béla: *Szarepta. 64-es cikkek*. Hely és év nélkül, Medio Kiadó, /Hamvas Béla művei 14./ 285–442.

¹³ Kézírtas levél, borítékban. MNL SML XIV. 81. Takáts Gyula iratai. 21. doboz

¹⁴ Gépelt levél, borítékban. MNL SML XIV. 81. Takáts Gyula iratai. 19. doboz

¹⁵ A kiállítási dokumentáció sajnos csak Hárs Éva megnyitó beszédét tartalmazza. Vö. Hárs Éva: „Kemény Judit, Martyn Ferenc és Takáts Gyula kaposvári kiállítása”, in *Jelenkor*. VIII. évf. (1965) 11. sz. 1039–1040.

¹⁶ A kérdéssel kapcsolatban lásd a 38, 39, 40, 41, 44 számú Martyn-leveleket az alábbi kötetben: Martyn Ferenc: *Levelek Takáts Gyulának*. Szerk. Tüskés Tibor. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 1999.

¹⁷ Kulcsár Adorján 1947. február 20-i keltezésű levele Takáts Gyulának. Géppel írva, boríték nélkül. MNL SML XIV. 81. Takáts Gyula iratai. 18. doboz

¹⁸ Takáts Gyula: *Öt esztendő Drangalagban. Naplójegyzetek*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2005, 37.

¹⁹ Hamvas Béla: „Poeta sacer”, in *Uó: A láthatatlan történet. Sziget*. Medio Kiadó, h. é. n. /Hamvas Béla művei 18./ 186.

²⁰ Takáts Gyula: *Se ég se föld*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1947, 53.

²¹ Hamvas Béla: „Poetica Metaphysica”, in *Uó.: Művészeti írások II.* H.n. Medio Kiadó, 2014, /Hamvas Béla művei 27./ 332.

²² Takáts Gyula: „A költészet értelméről”, in *Uó: A harmónia keresése*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 361sk.

²³ Ennek csak látszólag mond ellent a hamvasi retorika, amikor a vallást és a művészetet szembeállítja. Ebben az esetben a vallás nála éppen a konvencionálisitást jelenti meg.

²⁴ Takáts Gyula: *Sós forrás*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 8.

²⁵ Hamvas Béla: „Metapoeízisz”, in *Uó.: Patmosz I.* H.n. Medio Kiadó, 2008, /Hamvas Béla művei 3./ 303sk.

²⁶ Takáts Gyula: „Versírásról, költészetéről”, in *Uó: A harmónia keresése*. 359. p.

²⁷ Takáts Gyula: „Csu Fu összegyűjtött töredékeiből”, in *Uó: Kövül az idő*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 151.

²⁸ Kulcsár Szabó Ernő–Varga Lajos Márton: „Kifogni a lét tragikumán. Takáts Gyula: Versek Drangalagból.”, in *Jelenkor* XXXIV. évf. (1991) 7–8. sz. 665–668.

²⁹ Ugyanakkor igaz, hogy a „mesterségbeli tudást”, ami Weöresben például születése óta jelen volt, Takáts később sajátította el, így elvétele előfordulnak kevésbé szerencsés megoldásai, ami a poétikai formákat illeti. Érdemes lenne ezzel kapcsolatban Hamvas Kisfaludy Sándorról írt sorait megvizsgálni. Bizonyos értelemben Takáts is az aranykorban élt, csakúgy mint Kisfaludy. Persze örök probléma, hogy egy költő a formák tudója-e, vagy az örök tartalomé. A kérdés nem lezárt, de úgy tűnik, hogy a kettő a legritkább esetben jár kéz a kézben. Meggyőződésünk, hogy Takátsnak – legkiemelkedőbb műveiben – sikerült a kettőt összeegyeztetni.

ÚTIKALAUZ HAMVAS BÉLA VILÁGEGYETEMÉHEZ

vagyis részletes eligazítás e kozmosz istenei, angyalai, démonai, valóságos és imaginárius* lényei, emberei, lakhelyei, létsíkjai és gondolatai felől – az örök hagyomány jelenlevőségének felmutatása szolgálatában.

(Részlet)

C

Calicut: a SZILVESZTER című regényben többször szereplő Kerala állambeli (India) város neve. Az itteni leprakórházban tartózkodott betegként → *Beel-Matati*, → *Paddon L'Egguéntieu* pedig ápolóként, és itt kötöttek barátságot. Paddon ide → *Kalqueval* együtt szökött az új-zélandi → *Dunedin*-ből, de Kalque tovább ment Oroszországba.

Caludel*: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, új-guineai gyáros, akinek a közeli kis szigeten, Ponapén van ipartelepe. ~ egy meghívás nyomán Milwaukee-ben megszőkteti → *Suabedissen* feleségét, → *Eusebia Tatrakaliminchot*, és Ausztráliába utaznak. Suabedissen üldözni kezdi őket, és a Kentaur hajón találkozik → *Dario Melga* belga csillagással, aki lebeszéli őt ~ üldözéséről. A hajó ~ nek szállított árukat. → *Chippordan* Abesszíniában találkozott ~ lel és Eusebiával. Később Eusebia ~ től is megszőkik → *Mardesalennel*. ~ ekkor fedezte fel a tizenhárom éves → *Pasité*t, és táncosnőnek taníttatja ki, de Pasité elhagyja őt egy filmrendező kedvéért. ~ mellékesen a → *Galambtenyésztők Világszövetségének* ügynöke volt, aki jelentéseket továbbított a kémkedéssel foglalkozó szövetség megbízásából üzleti utazásai során.

Camouflage*: imaginárius folyóirat, amelynek példánya megtalálható → *Bormester Virgil* könyvei között, a KARNEVÁL című regény I. könyvében.

Capetan D'Arrigo*: a SZILVESZTER című regény szereplője, többek között művészeti kritikus is, akadémikus, aki az akadémia folyóiratában nagy cikket írt → *Theoclodini* szerinte elviselhetetlen festészete ellen. A festőt ellenben többen is védelmükbe vették (→ *Kaustinen*, és *Quukko* → *Mardesalen* is). ~ világcsavargó is, aki talán → *Patmore* mesterének, → *Paddon L'Egguéntieu*-nak a valódi apja. Ugyanakkor → *Margherita la Fontanesi* nemlétező leányának

apaságával is megvádolta *Rabbanan* → *Choyre*, bíróság útján, → *Brazovity Uddo* vezetésével és számos hamis tanú közreműködésével. Ebben az ügyben szerepet szántak a bariton énekesnőnek, → *Triorának* is, aki azonban nem vállalta ~ kompromittálását. ~ is eljut → *Patmore* bájába, ahol, amint
74 éppen szükségletét végezte a hideg télben a latrinán, egy volt fogoly, a 329008-as, lesből lelőtte. Ott temetik el, a bár mellett.

Carbo mentalis*: a SZILVESZTER című regény egyik szereplőjének, → *Ordal* állami kórházi főorvosnak több közül az egyik gyógyszer-találmánya az emberek személyiségének megváltoztatására, a → *csimpalacsánok* országában, → *Ambradában*. Fekete pasztilla alakú, és bél- valamint emlékeztettség szolgálat: aki beveszi, „fél perc múlva életének csak töredékére és hézagosan emlékszik”. Hátránya, hogy sokan elfelejtettek írni-olvasni és számolni is, sőt volt, aki elfelejtette az ország nyelvét, a csimpalacsánt is.

centrális bölcsesség → *centrális valóságlátás*

centrális valóságlátás: A hagyomány szerint a valóságlátásnak, a tudásmódok két fajtájának egyike a ~; a másik az → *észszerű, részletező gondolkodás*. A héber hagyományban ez a → *hohma*; Platónnál → *doxa*; Pál apostolnál → *logosz szophiasz*; Indiában → *vidjá*; Tibetben → *rtogpasz*; Pascalnál → *esprit géometrique*; Leibniznél → *Zentralverstand*. Ellentétben az észszerű, részletező gondolkodással, a tapasztalati ismeretekkel, melyek hatása mindig időleges és átmeneti jellegű, a ~ vagy másképpen centrális bölcsesség, mivel mint → *Kettő* az → *Egység*hez a legközelebb áll, az → *Egy* kiteljesedése, ezért hatása állandó, el nem múló. Hamvas Béla személyes vallomása szerint a kettő ilyen viszonya ellenére semmiképpen sem elhanyagolható az észszerű, részletező gondolkodás sem, amely „ma, bomlott korunkban a tökéletesebb centrális látásnál minden bizonnyal fontosabb”. Erre a megállapításra → *Oetinger* nyomán jutott, elfogadva annak példák felsorolása mellett megfogalmazott figyelmeztetését, hogy a centrum ismerete birtokában is milyen hibás lehet az ember tudása (SZAREPTA. 1951-1954.).

centrális ősfolyadék: a → *vér* (spirituális). A másik két ősfolyadék-fajta: a *meleg* (lelki) és a *hideg* (materiális) (A BOR FILOZÓFIÁJA. 1945.).

Chacoreau*: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, orvos, a → *bobikon* feltalálója, Eskislehurban lakik. Őt keresi *Madame* → *Ivichi*, hogy három gyermeke gyógyulásáról konzultáljon vele. Vagy a → *csimpalacsánok* bombája ölte meg, vagy → *Papendale* fodrász és kozmetikus, ahogy *Abel* → *After* híreszteli.

chaibit → *khaibit*

Chamos*: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, közömbös túlvilági lény, akit → *Patmore* ismer.

C'Haol*: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (IV. könyv), máltai születésű kereskedő. *Bormester* → *Michail* a tibeti határnál találkozik vele, folyton üzletelni akar mindenkivel, előbb régi kéziratokkal, majd olajjal. Szerinte

→*Haram-Hammoid* angol kém. →*Yubainkanról* pedig mint jó barátjáról beszél. Mialatt alszik, Michail elhagyja őt, de egy idő múlva →*Nizsék* társaságában ismét feltűnik, és meséivel megszédíti →*Zemenezt*, az albán hajóépítőt, akit magával akar vinni az Amazonashoz, majd a Mississippire.

75

Charman*: a KARNEVÁL című regény egyik imaginárius szereplője (V. könyv), korábban →*Huloderdi*, utóbb →*Tyborin*. →*Rasz Hagy Noun Loboka* beszél róla, mondván, hogy hazudós, de ártalmatlan, mert jelentéktelen és unalmas ember.

Chayazill*: a KARNEVÁL című regény egyik virtuális női szereplője (V. könyv), előzőleg →*Ariadné*, utóbb →*Henriette*. A bivalyerős →*Akarrennel* el akar menni Aztlanba, mert anyja, →*Kacsafa* megígérte. De amikor Akarren kéri az anyát, az úgy tesz, mint aki elfelejtette, mert az „éjszaka álmában feloszlott” ígérete. De ~ nem enged, és menni fognak.

C-házaspár*: a KARNEVÁL című regény imaginárius szereplői (V. könyv). Ur városában laknak, később a norvégiai Bergenben, és a férfi délutánonként eljár a temetőbe „édesanyja sírjához”, de az egész város tudja, a feleség kivételével, hogy a temető melletti korcsmába jár. „Ez a házasság”, mondja →*Minuszin*. →*Adar-Hammon* náluk száll meg →*Virázs* társaságában. Szintén náluk száll meg →*Kishdshurben*, aki mindig csak öt perc nyugalmat keres, és most Colombóban jár-kél. A férj a túlvilágban is ugyanezt teszi!

Chidabat*: a KARNEVÁL című regény egyik imaginárius szereplője (V. könyv), utóbb →*Boldizsár*. →*Lao-ce* után szeretne utazni, és a tengerparton vár a hajóra, de csak →*Yurphan* jön és →*Kemma* aszszony, a vezető nincsen sehol. →*Pernaimon*, aki közvetített az ügyben, új vezetőt ígér ~nak. Szerinte Lao-cét a császár nagy kísérettel eresztette útnak. Végül ~ elhatározza, hogy saját művét viszi a császárhoz Lao-ce műveként. →*Márkus* szerint ~ csaló, aki előbb Lao-cétől könyvét szerette volna elkérni, ami nem sikerült, ezért a magátét viszi: svihák, aki Lao-céhez dörgölődzik.

Chill*, Horace: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, bankár, akinek bankjába utalja át a pénzt a →*csimpalacsánok* állama, a →*vadrikán* állam kémszervezetének, a →*Galambtenyésztők Világszövetségének*, és ennek fedőszerve, a →*Columbarium* című folyóiratnak a pénzelésére. De éppen ~ az, aki a csimpalacsánok fogságába esett sógorának, →*Axenek* pénzt utal át a →*mamraminiszek* államába, mielőtt azt a csimpalacsánok megszállják. A küldött pénzzel Axe lepénzeli az öröket és mindnyájan megszökhetnek és eljutnak →*Patmore* bányába a határ mellett, ahonnan, miután elmondták történeteiket, tovább mennek a menekülttábor felé. ~ bankár, de könyveket is

kiadott, sőt írt is egyet, „Hamlet és a modern pszichológia” címen. Felfedezte, hogy a valóság és az írás között szakadék tátong, ezért olyan írást kíván, amely a valósággal nem csupán egybehangzik, hanem amelyik a valóságot teremti meg. ~ bankjának ügyésze → *Hamilkar* ügyvéd, aki a
76 csimpalacsánok kémszervezetének üzelmeit leleplezi. A háború után Patmore Philadelphiában telepedik le, és ott ~ magas állást ajánl fel neki, amit Patmore nem fogad el, csak egy kicsiny, napi két órás elfoglaltságot jelentő beosztást, és egy lakást. Naponta találkoznak, és hosszasan beszélgetnek, mint egykor a bárban.

Chippordan*: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, új-zélandi születésű, és → *Dunedin* városában lakik. Állítólag udvarolt egy bizonyos → *L'Egguéntieu* nevű hölgynek, aki azonban nem lehetett → *Paddon* édesanyja, mert sokkal fiatalabb volt. Fő foglalkozása állathonosítás, ezért utazza be a világot hatalmas ládákkal, melyekben állatait szállítja. A Himalája hegyei között találkozott → *Mardesalennel*, aki felhívta figyelmét Trubetzky Délfrika állatvilágáról szóló könyvére. Abesszíniába utaznak, ahol Mardesalen → *Capetan D'Arrigoval* találkozik. Ugyanott tartózkodik *Madame* → *Ivichi* is, aki három kis gyermekével utazza be a világot.

Choyre*, Rabbanan: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, pisztácia-nagykereskedő, akinek megbízásából → *Brazovity Uddo* apasági kereset benyújtásához keres megfelelő alanyokat, előbb → *Triorát*, aki nem vállalja, majd → *Margherita la Fontanesit*, aki elvállalja. Utazásai során ő is a → *csimpalacsánok* országába kerül, és ezer dollárt ígér *Brazovity Uddonak*, ha a tőle vásárolt hamis igazolvánnyal, mások, de elsősorban barátnője, → *Pasité* társaságában átviszi őt a határon. Ők is eljutnak → *Patmore* határmenti bárjába.

Chrisostomus*: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, aki a → *csimpalacsánok* kémszervezetének fedőszervét, a → *Galambtenyésztők Világszövetsége* farmját irányította. Hozzá futottak be az ipari kémek jelentései, és ő azokat továbbította. A háború során ő is menekül a csimpalacsánok elől az → *ulgok* országán át a többiekkel együtt, → *Illen* mérnök, → *Estenasi*, → *Savladen* színész és → *Glutckalavaladith* kútfúró társaságában, de lemarad a határnál, mert lábát ficamította. A háború után visszatért Salt Lake Citybe, ahol mormon püspök lett. Vele tartott *Mme* → *Heurendie* is, aki → *Illen* mérnöktől elválva hozzá ment feleségül, és a belső missziós munkában társa lett.

christian communism* → *keresztény kommunizmus*

Chrüsosztomosz, Johannesz → *János*, *Aranyszájú*, *Szent*

Chu → *Khu*

Cigány*: a KARNEVÁL című regény egyik epizódszereplője (VI. könyv). Egyetlen szót ismétél mindig a légópincében: áskász. Mászt nem mond soha. Most ő is ott áll, és nézi a → *Masszörnö* krumplilevesét. → *Pázmán*, az újságíró ezért nem meri azonnal kilopni a krumplit a levesből.

cigányzene: Hamvas Béla AZ ÖT GÉNIUSZ egyik legfulminánsabb részletét szenteli a ~nek, amelynek uralmát Magyarországon a →*kormányzói (ksatrija) kaszt*, a nemesség, a dzsentrí pusztulásához köti. Semmi szépség, semmi szomorúság, semmi megrendítő nincs benne, csak félelmet, irtózatot és utálatot kelt. Közhelyekből álló zene, amely hatásvadászatra tör. 77

Csandala-zenének minősíti, amit a nemesség a nép zenéjével végleg összetévesztett, és ami a „nép és a nép valódi zenéje közé ékelődött”. Megkülönbözteti a →*giccstől*, mert a giccs a szerző rosszhiszeműségének találkozási a hallgató alacsonyrendűségével, ezért városi jelenség, és „csak a civilizáltságnak bizonyos fokán lehetséges”. Hiányolja belőle a mámort, noha zene mámor nélkül nem lehet meg, mámor helyett „szégyentelen öntetszelgés”, híg és feslett züllöttség árad belőle; semmi örömet nem talál benne, semmi vidámságot. A zene, mondja, minden társadalomban központi helyen áll, nálunk a hitvány és ledér zene átította a közélet minden mozzanatát: a parlamenti beszédeket, az akadémiai szónoklatokat, a sajtót, a művészeteket, a színészetet, a festészetet, a szobrászatot, és a 19. század második felében az egész költészetet, kivéve Arany Jánosét: „az emberben az a félelmetes gyanú ébredt, hogy amit ez a költészet hazafiasnak és nemzetinek és magyarnak nevez, éppen olyan észbontó hazudozás, mint a cigányzene és ismeretlen gonosztevők merénylete” (AZ ÖT GÉNIUSZ. 1959.).

Cimucka* bácsi: a KARNEVÁL című regény egyik virtuális szereplője (II. könyv). →*Bormester Mihály* csak a „függöny előtt beszélgetésben” említi meg példaként arra, hogy az is lehet egy sors a sok közül, egy maszk, egy lárva, aki az életszentség egy szikráját azért megmentette. ~ vasutas lesz, hogy a kövér Terézt feleségül vehesse; de lop, ezért el kell hagynia a vasutat. Bankaltiszt lesz, de ott is lop, végül sírásó és temetőőr, de itt is lop. Végül házmesterként él, de felesége meghal, és ekkor egy ládában búzát vet és nevel, és ez tölti be egész életét. Ez az a szikra, ami megmaradt benne, és ő is Bormester sorskatalógusához tartozik.

cirkuszgazgató *diktátor*

Citrom*, Jani: a BIZONYOS TEKINTETBEN című regény egyik szereplője, betörő, →*Csincsajantani* város lakója, aki →*Ugor* leányát, →*Angelikát* megszöktette, aki amiatt hagyta el szüleit, mert teherbe esett, és mert látta, hogy édesanyja meglapta →*Ottiliát*.

Colonel* (graf Wotan Hubertus Benedikt von Hellfichten-Tattengroll): a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, volt német páncélos ezredes, többek között *Aff* →*Semi-Tagradon* meteorológus volt parancsnoka, jelenleg →*Patmore* bárjának alkalmazottja, született Cottbusban, 1910-ben. A ~ családja rokonságban áll a császárral és a cárral. 192 cm magas és százhat kiló súlyú. Jelenleg Patmore bárjában azt az állást tölti be, amit az előző háború során

→*Theoclodini* báró és szentszéki lovag foglalt el, mivel Patmore ahhoz az elvhez tartja magát, hogy „aki teheti, hadjáratban fogadjon szolgálatába európai arisztokratát”.

Columbarium*: a SZILVESZTER című regényben a →*Galambtenyésztők*
78 *Világszövetségének* hivatalos közlönye. A szövetség a →*csimpalacsánok* ipari kémszervezete, a folyóirat pedig a fedőlapjuk. Szerkesztője →*Fondrose*, aki ráveszi a →*Foglyot*, hogy ölje meg →*Hamilkar* ügyvédet, a szervezet ellenfelét. A ~ és a Galambtenyésztők vezetője →*Patorin*. A pénzt a folyóirat és a szervezet a →*vadrikán* államtól kapta, melynek külképviseleti folyószámláját *Horace* →*Chill* bankja kezelte. Később mind a folyóiratot, mind a világszövetséget ideiglenesen fel kellett oszlatni az ellenfelek aknamunkája miatt.

Constantinus, I., Nagy, Flavius Valerius (római császár, 1280-1337): Hamvas Béla ~ tetteből, amellyel a kereszténységet államvallássá tette, vezeti le a →*bizantinizmust* és ebből a →*humanizmus* eszméjét. Mert, mondja, „egy eszmében sohasem az a fontos, hogy mit akar elérni, hanem, hogy mit igazol, mert csak az a reális, amit igazol, amit el akar érni, az nem”. →*Bizánc*, ahová ~ Kr. u. 326-ban áthelyezte székhelyét, despotizmusát soha nem merete nyíltan gyakorolni, hanem azt igazolni próbálta. ~ egyház-bevonása mellett →*Justinianus* kelet-római császár jogilag alapozta meg. Ez az igazolás volt a felsőbb világbírónak tartozó felelősségre való hivatkozás: a humanizmus. (*BIZÁNC = Válasz*, 1934.)

CORVINA (folyóirat): az *A Hungarian digest* alcímet viselő szemlében egyetlen írása jelent meg, névtelenül, és ebben saját könyvét, A LÁTHATATLAN TÖRTÉNET-et ismertette *TEN ESSAYS ON THE HISTORY OF THE SPIRIT. UNSEEN HISTORY BY BÉLA HAMVAS* címen. (Bővebben lásd: Darabos Pál: Hamvas Béla – egy életmű fiziognómiája. II. kötet. 2002.)

Crawley*, John Henry (angol konzul Rómában): a NEHÉZ NEM SZATÍRÁT ÍRNI című elbeszéléskötet *OIDIPUS* című elbeszélésének egyik alakja, aki elmondja az →*Újságírónak*, hogy a férfi joga magyarázat nélkül elhagyni a nőt. De amikor →*Sabin* magánnyomozó megkérdezi tőle a mondás eredetét, elmondja, hogy ő ezt egy →*Rigai zsidó kántortól* hallotta. Ez a mondás, eljutva →*Quint*-hez, az ateista egyházellenes íróhoz, súlyos események sorozatához vezet.

Cukrásznő*: a BIZONYOS TEKINTETBEN című regény egyik női szereplője, →*Csincsjantani* város lakója, a „százkilós szűz”, akinek rövid ideig egy pincér volt a férje, akit tetőtől-talpig kiöltöztetett, de az nem sokáig tudta elviselni a ~t és elhagyta. De a ~ visszavett tőle minden ajándékot, és a barakktűz tárgyalása során volt férjét megvádolta gyújtogatással. Egyszer →*Mirabel* is összeállt vele, de nem bírta elviselni.

Cullachi*: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (IV. könyv), amerikai milliomos, akitől →*Michael* sok pénzt nyer Afrikában kártyán, majd Diana nevű hajóját és feleségét is elnyeri tőle.

cunci életideál* → *fondetrensek*

Curabanhe* atya: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (IV. könyv). *Bormester* → *Michail* → *Salil-Chardupn*ál találkozik vele. Elkíséri őt India felé.

Az atya békemisszióban ügyködik, szeretné elérni, hogy minden vallás megátkozza a háborút. Erre mindenki hajlik, csak még Tibet nem, 79 ehhez még tíz esztendőre lenne szüksége. ~ szerint viszont → *Manou-el* atya még nehezebb feladatra vállalkozott: „Az intellektust akarja megke-resztelni. A pogány értelmet térdre kényszeríteni, és alázatra tanítani.”

Cush,* John (amerikai csikós): a NEHÉZ NEM SZATÍRÁT ÍRNI című elbeszélés-kötet *OIDIPUS* című elbeszélésének egyik alakja, aki barátjával, a szintén csikós → *Grahammal* → *Piggledy* korcsmájában iszik annak olcsó rumjából, amit az → *Merril* nagykereskedőtől olcsón vásárolt meg bizonyos oknál fogva. ~ az iszogatók során összevész *Grahammal*, és agyonüti. Így kapcsolódnak be abba az eseménysorba, amelyet → *Sabin* magánnyomozó felgombolyít, azt hívén, hogy neki ahhoz semmi köze sincs.

Czékla*, Misi: a BIZONYOS TEKINTETBEN című regény egyik szereplője, → *Csincsajantani* város lakója. Ő ölte meg → *Satacoll Máriuszt*, mert tudta, hogy ő gyújtotta fel a barakkot: lelökte a negyvenedik szintről a pincébe. De a halott *Satacoll* másnap feltámadva visszatért.

Czillich, Anna (festőnő, 1899-1923): posztumusz kiállítása kapcsán írt ismertetésében „a modern nő egyik legritkább típusa”-ként párhuzamba állítja többek között → *Baskircsev Marijával* is, aki szintén huszonnégy éves korában halt meg, és ugyancsak festett és naplót is írt, mint ~. Bennük, mondja, „három lélek van: egy örökké küzdő, megalkudni nem tudó és nem akaró, szinte heroikus ember, egy lány, meleg, passzív és érzelmes nő, és egy nagyravágyó művész” (*KÉT KI-ÁLLÍTÁS = Budapesti Hírlap, 1924.*).

Czóbel, Béla (festő, 1883-1976): „a közelmúlt igen komoly festői” között említi nevét, akik mint → *Bernáth Aurél*, → *Egry József* és ~ is, megkísérelték, hogy „az »igazságkereső« irányt az »ízlés«-iránnyal egyesítsék”, és még inkább jellemző ez *Domanovszky Endre*, → *Barcsay Jenő* és → *Gadányi Jenő* munkásságára a negyvenes években (FORRADALOM A MŰVÉSZETBEN. 1947.). Könyvtári állása elvesztése után (1948) Hamvas Béla két és fél évig Szentendrre költözött és tavasztól őszig sógora kertjét művelve tartotta el magát a terményekből. „Czóbel Béla házát őriztem, ott laktam, néha hetekig nem érintkeztem mással, mint Béla remek kandúrjával és pulikutyájával. Ez az életmód bármilyen szerény volt is és bármennyire megfelelt nekem, minden szerzetesi külsősége mellett, meg kellett, hogy szakadjon, mert igényeimet nem voltam képes jobban lefokozni. Elmentem Inotára erőművet építeni, aztán Tiszapalkonyára és most már hatodik éve vagyok itt úgy, hogy csak

kéthetenként járok haza és évenként egyszer két hét szabadságra. Feladatomban saját sorsomnak és a század történeti helyzetének átvilágítását tartom.” (LEVÉL Séd Miklóshoz, Párizsba, 1959. VI. 24.)

80 Cs

Csáfordoroszló*: imaginatív városnév a KARNEVÁL című regény I. könyvében.

Csajtorján*, **Dániel**: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (III. könyv), családfő. Családjának tagjai: Csajtorjánné, Csajtorján Amalthea és férje és három gyermekük, Csajtorján Badacsony, Csajtorján Jakab és felesége, Csajtorján Hunor (úszónadrágban, nagy szakállal és hosszú hajjal). A családfő óriási hátizsákkal, szandálban és úszónadrágban, papírcsomaggal jelenik meg, családja kíséretében a →*Csendes Otthon* üdülőben. Dalolva jönnek, és veje hegedűn kíséri őket. Szabad lelkek, természetrajongók. Nyaralásuk költségeit mindig az fedezi, akit magukkal visznek, most éppen Hunor osztálytársa. 1914 nyarán az egész család megjelenik abban a kaszárnyában, ahol a mozgósítás után →*Bormester Mihályt* kiképezik. Zászlóval és kokárdákkal felszerelten érkeznek. Be akarnak öltözni, és azonnal kimenni a frontra. Az ügyeletes tiszt elkergeti őket.

Csám*: a KÁPOSZTÁSKERT című satirikus elbeszélés (= NEHÉZ NEM SZATÍRÁT ÍRNI. Elbeszélések. 1929-1931.) egyik szereplője, a →*Bazil* kertész által →*Hamdaik Józsiás* nyugalmazott tábornok részére eladott kert egyik alkalmazottja, akinek furcsa viselkedése (állandóan keres valamit a kertben, de megmagyarázható ok nélkül) hozzájárul ahhoz, hogy Hamdaik kudarcot érezve a kerttel kapcsolatban végezetül elpusztítsa a kertet.

Csanaky*: az ISKOLA UTÁN című satirikus karcolatának (= *Budapesti Hírlap*, 1924.) egyik szereplője, az 1910-es évből, gimnáziumi diák.

Csapircsányok*: a BIZONYOS TEKINTETBEN című regényben szereplő helység, ahonnan tűzoltók érkeznek a →*Csincsajantaniban* kigyulladt barakképület oltásához, de víz nem lévén tehetetlenül kell szemlélniük a tűz pusztítását.

császári beavatás: az uralkodót a helyes uralkodásra tanítja meg. Ilyen ~i könyv →*Lao-ce* műve, a →*Tao-te-king* (A TAOTEKING ÚJ FORDÍTÁSA. 1963-1964.).

Csefke* úr: a KARNEVÁL című regény egyik virtuális szereplője (II. könyv). Az ügyvivő szerint →*Bormester Mihály* hosszan beszélt róla, arról, hogy a dolgokat előre kiszámította, hogy a kellemetlenségeket elkerülje. ~ feleségével és két gyermekével együtt „preventív életet él”. Az ügyvivő kihagyta őt a történetből.

Cselegörcsény*: imaginatív városnév a KARNEVÁL című regény I. könyvében.
cselekvő érzék →*karmandrija*

Csemb*: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, → *Ambrada* ország rendőre → *Heeund* városában. Nem → *csimpalacsán* származású, hanem közép-ázsiai, aki társa, → *Nirguna* hatására csatlakozik az országból menekülni akaró → *Axe* és barátai csoportjához, és ők ketten kísérik „erdőkitermelési munkára” az önként jelentkezőket a vonaton, majd a határhoz közeledve, teherautón. Amikor már gyalog kell menniük, a határnál a lövöldözés során ~et lelövik, ő az egyedüli halott a csoportban.

Csen reszig: a → *túlvilág* második fokozatának neve a tibetieknél; a túlvilági → *paradicsom*, *mennyország*; kelta → *Boldogok szigete*, görög → *Heszperidák kertje*, egyiptomi *Sekhet hetepet*. A lélek azonban nem állapodhat meg itt sem, hanem tovább kell haladnia a harmadik, a legmagasabb fokozat felé (→ *lélek túlvilági útja*). (SCIENTIA SACRA I. rész. 4. könyv: *A BEAVATÁS*. 1943–1944.; *PERT EM HERU*. 1945–1948. = *AZ ŐSÖK NAGY CSARNOKA*; *TABULA SMARAGDINA*. 1947–1950.)

Csendes Otthon*: a *KARNEVÁL* című regény egyik helyszíne (III. könyv), → *Vászoly* és felesége tulajdonában levő üdülő neve, ahol a tüdőbetegségét gyógyítani óhajtó fiatal, alig húszéves → *Bormester Mihály* megismerkedik az életében fontos szerepet játszó → *Jelenkor* című, „forradalmi” gondolatokat terjesztő folyóirat köré gyülekező társasággal, melynek tagjai közé tartozik, többek között, → *Vatta* úr, aki összeismerteti *Kanavász* → *Angelával*, akit Mihály azután hamarosan feleségül vesz.

csengődi bor: Hamvas Béla a szintén homoki kiskőrösi bornál asszonyosabbnak és engedékenyebbnek tartja, „ez a kisközéposztály bora”. Csodálatos képességének tartja, hogy „gyors elhatározásra ösztökél”. Ezért, mondja, „ha csengődít iszol, vigyázz, nehogy valamit elhamarkodj”. Vele rokonítja a soltszentimrei bort, amelyet sokan többre tartanak a ~nál. (*A BOR FILOZÓFIÁJA*. 1945.)

cseresznyeszedés: a ~ műveletének felidézése alkalmat ad Hamvas Béla számára több gondolat kifejtésére. Először az októberi → *almaszedéssel* veti össze, amikor már véget ért a madarak éneke, legfeljebb a „mátyásmadár rikácsol”. A júniusi ~ ideje az „éneklő világ” (koszmosz aoidész) ideje, amikor madárdaltól zeng a világ, ő pedig a fülemile énekének kezdete előtt hozzá sem fog cseresznyeszedéshez. A cseresznyefa kényelmes ülőhelyeket nyújtó ágaival számára az igazi → *szabadság* megtapasztalására és megfogalmazására nyújt alkalmat és lehetőséget, ezáltal pedig képet kap a → *normális emberről*, aki az egyszerű és szabad ember, aki sem művész, sem gondolkodó, sem író, hanem szabad, a rendtől nem eltérő, mutatvány nélküli ember. Az októberi gazdag ételkínálattól eltérően azonban van a ~ idejének egy „megismételhetetlen és pótolhatatlan étele”, ez pedig a → *zöldborsóleves* (*CSERESZNYÉT SZEDNI* = *PATMOSZ*. I. rész).

Cservelházadamonya*: imaginatív városnév a KARNEVÁL című regény I. könyvében.

Csiba*: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (VI. könyv), városparancsnok a város ostroma idején, és önkinevezett vezérezredes, eredetileg 82 részes fogorvos. Szemléket tart az utcán a halottak felett, vajon frissek-e? Alkonyatkor viszont otthon fuvolázik. A csapatok előtt beszédet mond az „új korszakról” és a „győzelemről”. Csak sajtófőnökével, →*Pázmán újságíróval*, és kettejük szeretőjével, →*Kamillával* áll szóba. Üldözi a zsidókat, →*Bormester Mihály* szerint azért, mert azt hiszi, hogy náluk van a →*lunyacska*, pedig nincs náluk. →*Bormester Máté* feljeleníti öccsét, →*Bormester Jusztint* ~nál, mert zsidókat rejteget. Bormester Mihály nem félti Jusztint ettől a találkozástól, mert a két ellentétnek, a →*normális embernek* és a „felfordult zűrzavar” emberének, a „meghülyült Übermenschnek” találkoznia kell, hogy ez utóbbi lássa, van, aki nem fél tőle. ~ részeg, amikor Jusztin megjelenik előtte, és csak makog, amikor Jusztin kijelenti, hogy látni rajta, hogy fél, mert tudja, hogy embereivel együtt cserbenhagyták. De ~ nem adja fel, tagadja, hogy félne: kitart a végső győzelemig, ha kell, tízezer szökevény kivégzése árán is, a romok alatt, a pincékben. Nem igazság kell, mondja, hanem győzelem és erős kéz. Azt hirdeti, hogy két-három hét múlva jön a felmentő sereg. Az sem rendíti meg, hogy →*Pataj* elmondja neki, hogy fia, *iffj.* →*Pataj András*, ~ jobbkeze, félvér zsidó, ezért lövesse le. ~ az ostrom végén éjjel megjelenik Bormesterék pincéjében, felkelti Pázmánt és Kamillát, átöltözik, mert a várost feladták, és így akar megmenekülni. Kítűzi a fehér kendőt a pincaajtóra, és a megjelenő idegen katonáknak hajlandó megmutatni, hogy hol találhatnak katonákat. Ideiglenesen polgármester lesz, a védőcsapatok rejtekhelyét elárulta, rendőrséget szervez, élelmet rekvirál, és a zsidókat ellátja.

csimpalacsánok*: a SZILVESZTER című regényben a →*mamraminisszek* lakta →*Basszargo* országgal szomszédos →*Ambrada* ország lakói. A két ország lakói háborúznak egymással. Mindkét ország diktatúra, és céljuk az egyéni személyiség és az egyéni tudat megsemmisítése. A kettejük közti, és háborúhoz vezető különbség az, hogy a ~ a totemisztikus jelben egyesülő közösséget, a klán életét fenn akarják tartani, a mamraminisszek pedig most akarják megteremteni. A regény a két országban, főleg azonban a ~ országban lejátszódó eseményeket mondja el menekültek elbeszélései nyomán, akik egy szomszédos semleges ország határán levő bárban szállnak meg, és ott mondják el tapasztalataikat a tulajdonosnak, →*Patmore*-nak. A ~ országa, Ambrada, rendőrállam, ahol az élet minden mozzanatát ellenőrzik: vannak ruhaellenőrzési, higiéniai járőrök, van étkezési felügyelet, alvási ellenőr, pedagógiai ellenőrző csoport, szociális, gazdasági és kulturális ellenőrzés, gyermek és csecsemővédelmi központi ellenőrzése, és fekália-mérleg. Az állam csak ezt az életrendet ismeri el helyesnek. A ~ alapérzése a félelem,

és totemisztikus kollektívában élnek egységes napirend szerint, amit plakátokon hirdetnek ki; szexuális főhatóság is működik, úgy, ahogy azt KARNEVÁL című regényében Hamvas Béla →*Pázmán* újságíró cikkében kifejtette. A cél az embert eltiporni minden területen. Mind a ~, mind a mamraminiszterek az egyéni tudatot, a →*személyiséget* akarják megsemmisíteni. 83 Erre szolgálnak →*Ordal* doktor kémiai készítményei is. Az emberek védelmül mindig hazudnak, de ez sem segít, mert csak a tárgyi létet védik, ezt pedig teljesen elfoglalta a hatóság és az ideológia. Az országban az apagondotlat uralkodik: a túlgondoskodás.

Csincsajantani*, város: a BIZONYOS TEKINTETBEN című regény eseményeinek színtere, ahol a barakk valamilyen oknál fogva kigyullad és leég, és ennek következményeképpen bizottság száll ki az eset kivizsgálására, majd a kártérítések megállapítására. Ezen események során felvonulnak a regény szereplői, a városka és az építkezés dolgozói, akik a huszadik század ötvenes-hatvanas éveinek társadalmának alakjait képviselik.

Csóka*: az ÖRDÖNGÖSÖK című satirikus regény (1928-1929) egyik szereplője. Képzetlen naiv realista gondolkodó és tolvaj. A vasútállomáson, ahol a Kanavász-ház küldöttei várják →*Andrea* ezredest, ~ felismeri őt, de a tudósok sajátos elképzeléseiknek megfelelően nem hisznek neki. ~ nem helyesli a tudományt, mert szerinte a modern tudás túlnőtt az erkölcsi érzületen, és így igazolhatja a legelvetemültebb gaztettet és a legnagyobb ostobaságot is. Ezért olyan példát választ magának, mint Tolsztoj, aki szerint az ember ne legyen rendőr, bíró és hóhér. Vagyis ~ szerint legyen az ellenkezője: uzsorás, tolvaj, vagy gyilkos. ~ tolvaj lett, és lopásaival növeli a regénybeli zűrzavart.

Csokoládé Toto*: a SZILVESZTER című regény egyik szereplője, aki életében Sao Paolo alvilági negyedében élt, halála után, a túlvilágon pedig a patkányfejű →*Bufarként* létezett, és gonosz hatást gyakorolt az élőkre, elsősorban →*Naura* mamájára.

csopaki bor: a balatoni borok között Hamvas Béla kedvelt borai sorában foglal helyet; mint írja, egyszer egész télen ~t ivott, és megállapította, hogy mértéke „pont három és fél deci volt”, vagyis „egzakt, kétszerkettőnégy bor ez”. Hozzá borágnak a „saját zsírjában sült hízott libát” ajánlja, októberi és novemberi hónapokban, „vöröskáposztával, krumpligombóccal és benne sült bőr-ranett almával” (A BOR FILOZÓFIÁJA. 1945.).

csöd (tibeti): a tibeti →*buddhizmusban* továbbélő →*bon* vallás egyik szellemi gyakorlata a →*nyílegyenes ösvény* útját járva. A ~ jelentése, mondja Hamvas Béla, szó szerint elmetszés, értelemszerűleg kivégzés, melynek során az aszkéta →*szanszára* énjét feláldozza és a túlvilági lényeknek felajánlja, hogy a végső állapotot, a →*megszabadulást* elérje. A gyakorlat alapja az

→*imagináció*, vagyis egy kép megörögzítése, a lélek egy elemének autonómmá tétele és teljes intenzitással való átélése. Ezt Hamvas Béla nagyon veszélyes vállalkozásnak tartja, mert a kép az ember fölé kerekedhet és pusztulását okozhatja. Az →*éberség* felsőfoka szükséges ahhoz, hogy az ember a képet ne tartsa valóságnak, hanem csak a →*lélek* varázslatának, →*májának* (*MILAREPA = A LÁTHATATLAN TÖRTÉNET. 1943.; TIBETI MISZTÉRIUMOK. 1944.*).

Csupor*: a *KARNEVÁL* című regény egyik szereplője (V. könyv), hullamosó. →*Gázszíval*, a sírásóval vitatkozik, hogy melyikük munkája a fontosabb. De nem tudnak döntení, ezért →*Bormester Mihályt* kéri fel igazságtételre. Mihály szerint annak munkája fontosabb, aki előbb meghal, mert az látja, hogy egyformán fontos mindkettejük munkája.

V

vadhúsok →*hús*

vágy →*életéhség, Begierde*

vadríkánok*: a *SZILVESZTER* című regényben szereplő, és Jáva szigetén élő, de fiktív nép. Összesen tizenkét tagja van, és államot alapítottak, amelyben a vezető tisztségeket elosztották egymás között tízen, ketten pedig a köznépet képviselik, köznép egy és köznép kettő elnevezéssel. A fő kormányzósági főtanács elnöke →*Hamilahalla*, aki az államot sok pénzével megalapította, és minden kelléssel ellátta. Az állam kellékei: zászló, induló, címer, napilap, rádióleadó, kitüntetés, állampecsét, politikai feltétele pedig a szomszédokkal ellenséges viszonyban állni, és egy nagyhatalmat kiszolgálni, ezen kívül szükséges még hosszúlejáratú kölcsönök felvétele, és az egyesült nemzetek tagjaként szavazatukat a legtöbbet fizetőknek eladni. A velük szomszédos és ellenségesnek tekintett állam a →*husszeiszek* népének állama. →*Patmore* eleinte az államok karikatúrájának vélte a ~ államát, de ügyleteik láttán be kellett látnia, hogy „a földkerekségen ma nincs állam, amely ne karikatúra lenne”.

VÁLASZ (folyóirat, 1934-1938): irodalmi és társadalompolitikai folyóirat, tulajdonképpen a népi írók folyóirata, melynek első három évfolyamát a debreceni költő, →*Gulyás Pál* szerkesztette, és ezekben az évfolyamokban jelentek meg Hamvas Béla →*világválsággal*, tudományelmélettel és esztétikával foglalkozó írásai is, szám szerint hét. (Bővebben lásd: Darabos Pál: Hamvas Béla – egy életmű fiziognómiája. II. köt. 2002.)

valósághatár →*bhútakoti*

valóságglátás: a hagyomány szerint két gondolkodási formában fejeződik ki a ~: az egyik az →*észszerű, részletező gondolkodás*, a másik pedig a →*centrális valóságglátás*, centrális bölcsesség; →*még teória*. (→*SZAREPTA. 1951-1954.; SCIENTIA SACRA I. rész. 1943-1944.*).

valóságglátás fokai: 1) →*ősképlátás*, 2) →*közvetlen valóságglátás*, 3) →*ősképek látása*, 4) →*egyetemes képlátás*, 5) →*idea-látás*, 6) →*érzéki szemlátás* (SCIENTIA SACRA I. rész. II. könyv: AZ ARCHAÏKUS EMBER).

változó jegyek →*állatövi jegyek*

Van Hoop*: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (IV. könyv), dél-afrikai búr. Először *Mr.* →*Pen* beszél róla *Michael* →*Winemasternak*: kétszer találkozott vele, de úgy becsüli, mint Michaelt, mert igazi nagy ember; mindig harminc-negyven nagy ládával utazik hajón, és óriási fontosságot tulajdonít azoknak, és ezzel tekintélyre tesz szert a bennszülöttek előtt. *Michael* Mandarrut elhagyva egy Kelet-Ázsiába tartó hajóra száll és az utazás során találkozik ~pal, aki egy kis szigeten száll fel rengeteg poggyászával, filippínó fegyveres őrségével, és patáliát csap hajói „biztonsága” miatt. Felismervén egymást, megbeszélik, hogy a vásárolt hadianyagot két nép egymásra uszításával felhasználják; ez lesz az ő →*kenyőcsük*: békéről beszélni és ezzel uszítani a leghatásosabban a háborúra. ~ elfogadja *Michael* ajánlatát, hogy a →*Hn-Pcs* és a →*Tj szekta* közti háborúhoz szállítsák le a fegyvereket. ~ hosszú levelet ír *Michael*nek a *Tj*-szekta földjéről, és megmagyarázza, hogy szó sem lehet tiszta kenyőcs háborúról, vallási háborúról, mert a vallási ellentétek mögött gazdasági okok húzódnak meg. Kölcsönös levelezésbe kezdenek, melynek során beszámolnak egymásnak a háborús előkészületekről, és arról, hogy nagy lövöldözést akarnak kis veszteséggel, és hogy hol zárják körül egymás hadosztályait. ~ a terveket →*Michail*tól veszi át, aki *Szibériából* történt menekülés után fogságba került a *Tj* szekta földjén, és besorolták a hadseregbe is. *Michail* látja ~ot a →*Trg* pátriárka seregének hadiszemléjén, és akkor is, amikor sebesülten a segélyhelyre kerül, de ~ természetesen nem látta őt. A csata eredménye: százhusz halott *Trg* pátriárka hadseregében, és nyolcszáz könnyű áldozat, és ~ elfogadja *Michael*ék feltételeit: a *Tj* felekezet vissza a *Hn*-pcs vallásba, a vörös öv elnyúvésig engedélyezett, bika is ehető, a babhüvely viszont nem fogyasztható, ellenben kedvezményes áron kapható lesz bab a másik szekta területén is, és, bivalyhúst fognak árusítani a →*Rll-bll* ünnepeken. Végül ~ és *Michael* találkozik egymással *Bangkokban*.

Vanotti*: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (V. könyv), velencei szenátor a 15. század végén (1498-ban). Az ő alakja →*Bormester Mihály* túlvilági utazásának víziója során merül fel: Kövér és hájas ember, aki meg szeretné kapni →*Timeát*, a kurtizánt, de *Timea* teljesen kiforgatja őt saját mívoltából, mert mást akar faragni belőle, mint ami volt: tüzes természetű férjet: tizenkét kielégülést követelt tőle egyetlen éjszaka folyamán. Ekkor fogadta *Timea* a két kelta ikerfivért, →*Ugorlukot* és →*Ulexert* (→*Herstal Raimund* kancellár és →*Bormester Virgil* reinkarnációit), akiket egymástól

senki sem tudott megkülönböztetni, így Timea sem sejtette, hogy nem egy, hanem két ember elégítette ki őt.

VÁROSI SZEMLE (folyóirat): a folyóirat 1942-es évfolyamában Hamvas Béla neve alatt jelent meg az *EURÓPA VÁROSI KÖNYVTÁRAI* című tanulmány, amit
86 azonban nem ő írt, hanem apósa, →*Kemény Gábor*, aki akkoriban baloldali beállítottsága miatt nem publikálhatott volna ilyen folyóiratban.

Vászoly*: a *KARNEVÁL* című regény egyik szereplője (III. könyv), a →*Csendes Otthon* üdülő tulajdonosa. Felesége 135 kilogramm súlyú, ~ ezért utálja őt, és a takarítónőt, Linát látogatja rendszeresen.

Vászolyné*: a *KARNEVÁL* című regény egyik női szereplője (III. könyv), a →*Csendes Otthon* tulajdonosnője. Állandóan lopásokra gyanakszik, mindenkít gyanúsít, és csendőrökkel fenyegetőzik. Ő maga is lop, az ételekből csipeteket elvesz és félretesz, amelyek megromlanak. A pajtában rejtegeti a lopott holmikat. Aranyláncát →*Iván* szobájába rejti el, de az észreveszi és kiteszi a kertbe, a csendőrök nem találják, amin ~ csodálkozik a legjobban.

Vatta úr*: a *KARNEVÁL* című regény egyik szereplője (III. és VII. könyv). Ő ismerteti össze a havasi →*Csendes Otthon* üdülőben, ahová a húszéves →*Bormester Mihály* tüdőbetegségét ment gyógyítani, az üdülő vendégeit Bormesterrel, többek között *Kanavász* →*Angelával* és →*Lalával*. ~ a →*Jelenkor* című folyóirat szerkesztője, és kerkritikus: bírálja az első világháború előtti kor jellemzőit: a „Grieg-zenét”, a „malátakávéét”, és a „titkos választójogot”, de ugyanúgy a mozt is, a „plebejus-művészetet”, vagyis a „nemművészetet”, a gépeket, amelyek nem az emberi munka átvételét célozzák, hanem „a hatalmi ösztön démoni aktivitását” fejezik ki, és az emberölést veszik át. A folyóirat szerkesztősege forradalmi nézeteket vall, amit →*Kornél* forradalomra izgató higgadt hangvételű írásai fejeznek ki legjobban. A machiavellizmust elavultnak tartják, és látják, hogy a kormányzatok a jövőben minden trükk és humanizmus nélkül fogják alkalmazni a nyílt erőszakot. Amikor azonban a forradalmi csoportot letartóztatják, akkor ~ reszket és összeroskad, és jóhiszeműségét és a forradalmárokkal való ellentéteit hangoztatja, a felelősséget pedig elhárítja és →*Ambrusra* és Kornélra tereli. Gyávaságát a bíró is látja, és két évre ítéli mindössze. Akárcsak Bormester Mihály Angelát, ő is a csoportból választ feleséget, →*Mariannet*, aki viszont Bormestert sajnálja rossz házassága miatt, és gyermekének, →*Vatta Abihail*nak is Bormester Mihály lesz az apja. ~ neve még egyszer felbukkan, a regény VII. könyvében, ahol →*Vatta Tristan* beszél róla →*Bormester Jusztinnak* Abihailal kapcsolatban: nem hiszi, hogy Abihail apja leánya, de nem tudja, ki lehet természetes édesapja, ő →*Jávorkára* gyanakszik.

Vatta*, Abihail: a *KARNEVÁL* című regény egyik női szereplője (VII. könyv), →*Vatta úr* és →*Marianne* leánya, de természetes apja →*Bormester Mihály*. Démoni lelkületű teremtés, aki elcsábítja saját púpos és tüdőbeteg fivéréét,

vagyis féltestvérét, → *Vatta Tristant*, és ugyanakkor az elvetemült → *Pataj* András szeretője is, aki viszont *id*. → *Pataj* feleségének, → *Zorge Abihail*nak és Bormester Mihálynak a fia, tehát ő is ~ féltestvére a valóságban. *Id*. *Pataj* megöli mind saját fiát, mint ~t, amikor azok a háború utáni rendszerben meg akarják maguknak szerezni → *Herstal Raimund* családjának házát, és tönkre akarják tenni az egész családot *legiffj*. → *Herstal Raimund* segítségével. Ők mindhárman az államvédelmi hatóság tagjai. *Pataj* ~t saját felesége reinkarnációjának tartja, „mert a lelkek bizonyos magasabb lények bélyegével, sőt tudásával és emlékezetével születnek”. ~ így saját fiát akarja megrontani!

Vatta*, Tristan: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (VII. könyv), → *Vatta úr* és → *Marianne* fia, púpos és tüdőbeteg. → *Bormester Máté* azt javasolja neki, hogy ne → *Ábsalom* doktorral gyógyíttassa magát, mert Ábsalom csak kitűnő diagnoszta, de hamisan beavatott orvos, aki gyógyítás helyett a beteggel a betegség szenzációját megosztja és élvezi. *Tristan* nénje, → *Vatta Abihail* elcsábította, éppen akkor, amikor beleszeretett → *Zákány Eszterbe*, → *Bormester Jusztin* feleségébe. *Tristan*nak büntudata támadt ennek nyomán, a Bibliát olvasta, és *Justin*-nál a bűn és a vallás kapcsolatáról érdeklődött. *Jusztin* azt tanácsolja neki, hogy szabaduljon meg *Abihail* rabságából, különben bünt követ el, így nem bűnös, mert küzdött a bűn ellen. ~ búcsúlevelet olvas *Jusztinnak* és *Eszternek*, mert halálát érzi közeledni, és ebben a levelemben a hétköznapi vallásosság és az igazi vallás különbségéről beszél. *Tristan* végül öngyilkos lesz, → *Hermina* néni magyarázata szerint azért, mert vallásos rajongóvá vált, és amikor már vért hányt, akkor nem tudta elviselni nénje, *Abihail* disszidálását. Végül is szerinte azért lett öngyilkos, mert Ábsalom doktor olyan erővel beszélte le az öngyilkosságról, hogy e beszélgetés után negyed órával elkövette azt.

Vaux, Emery*: a NEHÉZ NEM SZATÍRÁT ÍRNI című elbeszéléskötet *OIDIPUS* című elbeszéléseinek egyik alakja, pincér, a portugáliai Porto kikötő korcsmájában ő mondja el → *Quint*nek, hogy a férfi magyarázat nélkül elhagyhatja asszonyát. *Quint* azután meg is teszi ezt, elhagyva feleségét, → *Ruthot*. → *Sabin*, a magánnyomozó már *Toulonban* találkozik ~al, és elmondja neki, hogy ő is hallotta ezt a mondást *Rómában*, az → *Újságíró*tól.

végleges ember → *aranykori ember*

Vénusz (bolygó, asztrológia): a Naprendszer hét bolygójának (→ *bolygók*) egyike, a → *Nap*, a → *Hold* és a → *Merkúr* után a negyedik bolygó. Mint bolygó, a láthatatlan világerők, → *daimónok*, vagyis a sors őrei egyikének megtestesítője a látható világban. A ~ megfelel a virágzó tenyészet, a világbéke, az emberiség testvérisége és az anyagi valóság átszellemítésének. Egy megfelelés-sor szerint a ~ az, amikor az emberben felébred a kívánság és a

szenvedély, hogy „a nagy Egységbe visszatérjen, ezért a ~ az egyesülés jele: a szerelemé, a barátságé, a közösségé”. Az emberrel kapcsolatban a ~ nagyjából megfelel a lélektestnek (görög: episthümétikon). A földi alakulás során

a ~ korszaka az emlősállatok megjelenésének kora. További analógiák
88 Hamvas Béla szemléletében: a társadalmi rendek közül megfelel a kereskedőnek (→*vaishja*), a művészek közül a festőnek, a foglalkozások közül minden díszítéssel, színekkel foglalkozónak (kertész, fodrász, a női szabó, az ékszerész és az ötvös). A hét napjai közül a →*péntek*, az italok közül a →*tej*, a testrészek közül a mell, a szexus, a vér és a nedvek; a színek közül a →*kék*, a drágakövek közül a gyöngy, a korall és a zafír; az állatok közül a méh, a lepke, a galamb, a fácán és a kecske; a növények közül a mirtus, a füge, a rózsa és a lilium. De kapcsolata van ennek a bolygónak is az →*alkímia* hét művelete közül a negyedikhez, az előkészítéshez, a →*preparatio*hoz, vagyis a művelet számára megfelelő állapotot teremt meg, és ennyiben ennek felel meg. Megjegyzendő még, hogy fémje a →*réz*. (WORDSWORTH VAGY A ZÖLD FILOZÓFIÁJA = A LÁTHATATLAN TÖRTÉNET. 1943.; SCIENTIA SACRA, I. rész, IV. könyv: A BEAVATÁS, V. könyv: AZ ANALÓGIA; TABULA SMARAGDINA, V. fejezet: A MŰVELETEK.)

vér →*centrális ősfolyadék*, spirituális ősfolyadék, az ősfolyadékok egyik fajtája a hideg és meleg ősfolyadékok mellett. A ~ a →*víz* őselemből ered: a víz borrá változik, azután a →*bor* vérré. „A víz az anyag, a bor a lélek, a vér a szellem.” Ugyanez a gondolat máshogy megfogalmazva: „az anyagból lélek, a lélekből szellem, ez a dupla transzszubsztanciáció, amelyet itt a földön át kell élnünk” (A BOR FILOZÓFIÁJA. 1945.). A „vér iskoláját” járják, ahogy Hamvas Béla írja, D. H. →*Lawrence* angol író műveinek hősei (A SÖTÉT NAP KÖLTŐJE: D. H. LAWRENCE, 1933.), és primer jelentősége van a vérnek *Alfred* →*Schuler* német gondolkodónál, a →*George-kör* tagjánál és iniciátoránál is, akit Hamvas Béla sokra tartott és gyakran idézett (ALFRED SCHULER: FRAGMENTE UND VORTRÄGE = *Athenaeum*, 1941.).

vér analógiái: →*Nap*, vasárnap, →*Egy* (szám) – „a”-hang, →*vörös* (szín), →*arany* (fém)

verezana (avesztai): a gazdasági (→*vaisja*) kaszt neve az archaikus Iránban. (AZ ARCHAİKUS KÖZÖSSÉG = *Társadalomtudomány*, 1943.)

Vermerán* doktor: a KARNEVÁL című regény egyik szereplője (I. és II. könyv), kórházi főorvos, aki érthetetlen, szcientikus orvosi szaknyelvet használ, amit még →*Toporján Antal* törzsorvos sem ért meg. →*Bormester Virgil* gyilkossági ügyében ezért olyan sajátos orvosi nyelven számol be annak elmeállapotáról, amit sem →*Barnabás Maximus*, az őskortudomány egyetemi magántanára, sem *Toporján* nem tudnak elviselni, és azt „vulgarizálásnak” minősítve eltávoznak. Az ő osztályára kerül szülésre →*Améline*. ~ eredeti nevét, →*Pergelint* az →*Agent spirituel* felcserélte, mert így inkább megfelelt foglalkozásának.

vezérszavak →alapszavak

Vidal*: a KARNEVÁL egyik szereplője, a VII. könyv, egyben pedig az egész regény kulcsszereplője, könyvtáros. *Ifj.* →*Herstal Raimund* újsághirdetésére jelentkezett, amelyben Herstal könyvtára és kéziratai rendezéséhez keresett könyvtárost. Herstal elsősorban azért keres könyvtárost, 89 hogy kéziratait, melyek között sok idegen nyelvű írás is van, feldolgozza, elolvassa, kivonatolja, és ezekből összefoglalásokat készítsen számára, mert bár az →*üdv történetet* bennük véli feltalálni, de sem a kéziratokkal, sem szerzőikkel nem akar közvetlen kapcsolatba kerülni, mert az csak megzavarná, véleménye szerint. Ezt a *földalatti irodalmat* fejtí fel ~, mert könyvtárosként, ezért diabolikus lényként erős és mély kapcsolata van a lélek alvilágával. Sok nyelvet ismer, sok diszciplína lényegével tisztában van. Ezért →*Bormester Virgil* „Tépelődéseit”, és →*Bormester Mihály* ezekhez írt széljegyzeteit elolvasva belelát lényükbe, lényük alvilágába, és ezzel leveszi az ő és valamennyi ember →*álarcát*, →*maszkját*. Ő fedezi fel a Herstal és a Bormester család közti démoni összefüggéseket, többek között a csecsemő Bormester Mihály és ifj. Herstal Raimund elcserélését. ~ egyszerre nevet és borzong e munka közben, mert felfedezi, hogy az embereken lévő maszk egyszerre örület, álarc, álforma, de ugyanakkor szent is, mert ez a mi természetes állapotunk. Ezt a szemléletet nevezi Hamvas Béla a regényben →*humormisztikának*. ~ ugyanakkor, amikor az álarcokat leleplezi, felfedi a démoni összefüggéseket, mégis hibát követ el, mert csak leleplez, diagnosztizál, de nem tud megoldani semmit, akárcsak →*Ábsalom doktor*. Egyetlen pozitív tette az, hogy elfogja és elrejti *legifj.* →*Herstal Raimund*nak édesapjához írt levelét, amelynek tartalma romlásba döntené az egész családot. De éppen emiatt vesztí el ifj. Herstal leányának, →*Herstal Flórának* a rokonszenvét, akit pedig szívesen feleségül venne. Osztozik a többiek gyengeségében, mert élete kétévágott, egy háború előtti, és egy háború utáni szakaszra bomlik: a háború előtti időkben polgári egzisztencia életét élte, a háború után pedig, bár élete már sem nem polgári, sem nem esztéta, sem nem intellektuális, de mégsem hisz abban, hogy a bűnbeesett élettel együtt járó örületet az ember életéről le lehet vetni. Ő is bűnösnek érzi magát abban, ami a város ostroma után történt, amikor lehetőség nyílt az emberek számára kollektíven átlépni egy új világba, együttesen építeni Isten országát, de ezzel a lehetőséggel senki sem élt, ő sem. Ezért, bár ismeri az →*egyetlen lépés* lehetőségét: kilépni a történetből, a sorsból, a szükségszerűségből, mégsem teszi meg, sem le nem írja ezt, mert nem tud együtt élni a közvetlen szellemi ihlet hőfokán, és attól is fél, hogy az írás monomániájába belezuhanna és ennek oltárán az embereket is feláldozó infernális őrzőngésbe esne. Ezért vállalja inkább a kenyérkereset

céljából való írást, és a kéziratokból való kivonatolást Herstal részére. Végül is ~ lehetőségeihez képest semmit sem old meg, és így dolgavégezetlenül távozik el, és csak reményét tudja kifejezni a zenész → *Amadeusszal* folytatott beszélgetése során, hogy megéri az emberiség ébredésének idejét, 90 hogy legalább egy pillantást vethessen az ígért földjére.

vidnyánamaja-kosa (szanszkrit: értelmi burok): az egyetlen létező valóságnak, a változatlan, mozdulatlan és tehetetlen → *lélek*nek a káprázatban megnyilatkozó öt fokozatát (őstermészet, gondolat, éncsináló, belső érzék, külső érzék) körülvevő takarók, fátylak (→ *kosa*) másodika, gondolat-fátyol (*AZ ARCHAÏKUS EMBER = SCIENTIA SACRA* I. rész, Második könyv). **vidván** (szanszkrit: anyagi természetű tudás, → *észszerű, részletező gondolkodás*): a ~ anyagi természete miatt nem → *vidjá*, vagyis éberség, ami beavatás eredménye. A ~ ellentéte ezért nem a *vidjá*, hanem az → *avidván*, a nem-tudás, a tudatlanság. Megfelelései más hagyományokban: → *binah* (héber), *logosz gnószosz* (görög, Pál apostol), → *rtogszpa* (tibeti), *episztémé* (görög, Platón), → *esprit géométrique* (Pascal), → *Rechnungsverstand* (Leibniz) (*SCIENTIA SACRA*, I. rész; *TIBETI MISZTÉRIUMOK*. 1944.; *AZ UPANISÁDOK*. 1943. = *AZ ŐSÖK NAGY CSARNOKA*).

Viktóriánne*: a *KARNEVÁL* című regény egyik női szereplője (III. könyv), → *Jávorka* szomszédja. Panaszkodik Jávorkának, hogy ura veri. Jávorka ellene veti, hogy hír szerint éppenséggel ő veri az urát, de ~ tiltakozik, hogy tehetne ő gyenge asszony léteire ilyesmit. Jávorka azt tanácsolja, hogy legyen türelmes urával, és fogadja alázattal a verést, akkor Viktórián megbékél; a rosszat ne viszonzozza rosszal, a rosszat csak jóval lehet megfékezni!

világ legnagyobb tudása: az a tudás, amit → *Hermész Triszmegisztoz* kapott meg „közvetlenül az égi hatalmaktól”, és amit → *Püthagorasz* hozott át Egyiptomból Európába hermetikusként, aminek a lényegét, mondja Hamvas Béla, még nem ismerjük. (*A SZÁZ KÖNYV*. 1945.)

világ logikája: akárcsak a természetben (→ *természet logikája*), a világban is érvénytelen az ember logikája: „A világnak egyetlen logikája van: egyszer elkövetek valamit és ennek most minden következményét viselni kell. Mint a Tóra mondja, hetedízíglén. Vagy, ahogy a tudomány mondja: átöröklés. Vagy, mint Buddha tanítja: minden tettünk és gondolatunk és mozdulatunk és szavunk régebbi életünkben elkövetett szavak és tettek és gondolatok elkerülhetetlen következménye” (*DIREKT MORÁL ÉS ROSSZ LELKIISMERET = PATMOSZ* I. rész).

világ ügyeiben éber → *májávid*

világelemek: → *szellem*, → *lélek*, → *természet*

világlátomás → *avisvarúpa darsana*

Világlélek → *Átman*

Világlélekistenség → *Brahman*

világos borok (szőke hajú borok): legjellemzőbbnek tartja erre a csoportra a *→somlaït*, amely „az a szoláris baritonhangú, de szimfonikusan szőke hímbor, amely a legmagasabb teremtő spiritualitás olaját tartalmazza, és pedig boraink közül egyedülálló tömény tisztaságban” (A BOR FILOZÓFIÁJA. 1945.).

világvalóságok: azokat az egyetemes (univerzális), metafizikai megalapozottságú kategóriákat nevezi ~nak, amelyek nélkül, és amelyeken kívül, úgymond, ép és normák szerint élő, tehát „normális” ember nem élhet, mert ezek a kategóriák semmi mással nem helyettesíthetőek. A fogalmat a német egzisztencia-filozófusoktól és a kultúrmorfológia képviselőitől merítette a harmincas években, és széles körben alkalmazta írásaiban. Példái mutatják e kategória egyetemes értelmezését; ilyen ~ többek között: *→lét*, *→idő*, *→ittlét*, *→növény*, *→állat*, *→víz*, *→kő*, *→csillag*, *~szobor*, *→templom*, *→mocsár*, *→dal*, *→vallás*, valódi közösség vagyis *→nép*, *→barátság*, *→szerelem*, stb. (EXISZTENCIAFILOZÓFIA = *Protestáns Szemle*, 1935.; KULTÚRMORFOLÓGIA = *Protestáns Szemle*, 1935.).

villám: *Jakob* *→Böhménél* a világ teremtésének kezdete: Isten saját természetének, az első természet hideg-rideg, önmérsztő tüzeit önmaga felé fordította, és ennek a második természetnek a visszafordításából csapott ki a világosság, a „világ”, villámfényként. A világ ennek az önfékező erőfeszítésnek az eredménye. Ez a visszafelé fordított tűz a *→tapasz*, az önmegtagadás tüze. A ~, mint Böhme mondja, „esszenciális szellem”, minden *→teremtés*, teremtő tevékenység, *→alkotás* lényege. (KATHAKA UPANISAD. 1953. = AZ ŐSÖK NAGY CSARNOKA; AZ EVANGÉLIUM ÉS A LEVELEK = SCIENTIA SACRA II./II. 1960.) Hamvas Béla a ~nak ezt az esszenciális jellegét már korábban megtalálta a *→görög hagyományban*, *→Platónnál* az *→istenállam* (theia politeia) gondolatában, amiben elválaszthatatlan egységet képez a *→szellem és hatalom*, ami egyedül *→Zeusz villámában* van jelen, és amit „le kell hozni az Olümposzról” (HEXAKÜMION. 1937.; A XX. SZÁZAD PLATÓN-KÉPE = *Athenaeum*, 1938.). A két természet közti *→valósághatár* átlépésének különféle módjait megtalálta a *→zen buddhizmusban* (*→szatori*), a *→hászidoknál*, és általában az *→imagináció* tevékenységében. Az *→aranykorban* az egész emberiség az önmegtagadás tüzeinek villámfényében élt, ennek hanyatlásakor már csak a *→szellemi ember*, a *→szellemi kaszt* (brahmanok) tagja. (ZEN = AZ ŐSÖK NAGY CSARNOKA; SZÉFER JECÍRA = AZ ŐSÖK NAGY CSARNOKA; MÁGIA SZÚTRA. 1950.)

villányi borok: a hegyi borok között az elegáns bor, ahogy mondja: „a gavaléroké és a dámaké”. Bálra csak ~at adna, és eljegyzésekre is: „Minden előnye akkor bontakozik ki, ha az ember frissen fürdött, borotválkozott, tetőtől

talpig átöltözött. Leginkább frakkban, vagy szmokingban, hölgyek dekol-tázsban. Éppen csak annyi izgalmat kelt, amennyi a táncosok társalgásához kell." Aprósüteményhez és kaviáros szendvicshöz ajánlja (A BOR FILOZÓFI-ÁJA. 1945.).

92 Virázs*: a KARNEVÁL című regény egyik imaginárius női szereplője (V. könyv), utóbb →*Ariadné*. →*Adar-Hammon* menyasszonya, és tőle ezeremeletes csodapalotát óhajt Ur városában, és véres hadijátékokat háza előtt. →*Minuszin* szerint nem természetes nő, mert folyton mutatványokat végez, az eredeti nőt nem is látni benne. Minuszin el akarja őt raboltatni, hogy Adar-Hammont és →*Bidacht* összeugrassza. ~ nem szép, „csak női tehetségét villogtatja, és a bolondok ettől szemük fényét veszítik”. A nőiség örületében szenved. Krétában ő lesz Ariadné, Bidach pedig →*Theseus*. →*Bormester Mihály* őt folyton villódzó fényjátékként látja a túlvilágon.

víz analógiái: a víz mint meleg folyadék analógiái: →*Merkúr* (bolygó) – →*szerda* – 7 (szám) – f-hang – →*sárga* (szín) – higany (fém) (→*merkúr*, →*alkímia*). (A BOR FILOZÓFIÁJA. 1945.)

víz jegyek →*állatövi jegyek*

Vízöntő: az →*állatövi jegyek* tizenegyediké, a négy sarokjegy egyike. Hamvas Béla a →*tarot* 21. lapjával kapcsolatban említi, aminek négy sarkában a négy sarokjegy foglal helyet, és e négy jegy (a ~ /Angyal/, a →*Bika*, az →*Oroszlán*, a *Skorpió* /*Sas*/) képviselte négy elem (→*elemek*), vagyis a →*levegő* a →*föld*, →*tűz* és a →*víz* és a egységének, a →*quinta essentiának*, az →*üdvnek* az elérése a cél (TABULA SMARAGDINA. 1947-1950.). – Hamvas Béla a ~ jegye asztrológiai jelentőségének külön esszét szentelt (A VÍZÖNTŐ = A LÁTHATATLAN TÖRTÉNET. 1943.), amiben a tavaszpontnak, vagyis a Nap tavaszi felkelésének a körülbelül kétezer évenkénti egy csillagjeggyel hátrább történő teljesülését, konkrétan a Kos állatövi jegyből a ~ csillagképbe történő átlépését, tehát a világhónap- váltást asztrológiailag és egyetemes szempontból értelmezi, és ezzel a →*világválság* fogalmát kifejti.

Vlad*: a KARNEVÁL című regény egyik epizód szereplője (IV. könyv), krími tatár, volt cári komornyik. A karavánból, amelyhez →*Michail*, →*Barack* és →*Karipa*, a mongol látnok csatlakozott, elüldözi a →*Diurdalin* fivérekkel azzal, hogy folyton kötéltáncolásra akarja rávenni.

vörös (piros) (szín): a színeket (→*szín*, *színek*) a fény műveleteinek tekintve a ~ a fény első művelete. A →*Nap* színe, megfelel a →*sulphurnak*, a →*lét három minősége* egyikének, a →*radzsaszznak*; megfelel a →*kénnek* az →*alkímiában*, a →*lélek* és a →*vér* színe (AZ ANALÓGIA = SCIENTIA SACRA I. rész; TABULA SMARAGDINA. 1947-1950.). Megfelel a héber három anya (→*alef*, →*mem* és →*szin*) közül a színnek. Hímnemű szín. Ez a →*kormányzói* (*ksatrija*) kaszt színe. Az archaikus görög vázafestészet három színének (→*fehér*, →*fekete*, ~) egyike. Ez a reneszánsz két alapszínének (piros és →*kék*, az →*élet* és

a → *tudat* színei) az egyike is; és éppen e két szín eltűnését figyelte meg a → *modern festészet*ben általában; viszont éppen ennek a két színnek hangsúlyos jelenlétét fedezte fel → *Martyn Ferenc* festészetében (*MARTYN FERENC GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTÁSA A KÉPZŐMŰVÉSZETI FŐISKOLÁN* = *Sorsunk*, 1946.; *ZÖLD ÉS LILA* = *PATMO SZ I. rész*). Egyéb analógiái: vasárnap, → *Egy* (szám), „a”-betű, → *arany* (fém). (A BOR FILOZÓFIÁJA. 1945.)

vörös borok (sötéthajú borok): hal előétel mellé fiatal és híg ~at ajánlja, és ugyanezt saját zsírjában sült hízott libahús mellé is, októberben és novemberben, méghozzá „vöröskáposztával, krumpligombóccal és benne sült bőr-ranett almával”. (A BOR FILOZÓFIÁJA. 1945.)

vöröshajú segédfogalmazó: → *Bormester Virgil*nek, a *KARNEVÁL* című regény egyik főszereplőjének, → *Bormester Mihály* édesapjának állandó megnevezése (epitheton ornansa) a regényben.

Vu Cseng-en (kínai író, 1500-1582): a *Nyugati utazás*, avagy a *Ma-jomkirály története* című híres regényében, ahogy Hamvas Béla idézi őt, rebellis majomnak nevezi az embert, mert fellázadt az örök hagyomány életrendje ellen, hogy a két legerősebb emberi ösztön, a hatalmi és birtoklási ösztönét kiélhesse. Hamvas Béla ezt lefelé való, a humánum ellen történő lázadásnak, regressziónak, → *elállatiasodás*nak, a kétezer éves európai „fejlődés” eredményének nevezi (ÖT MEG NEM TARTOTT ELŐADÁS. 1965.).

W

Wendosor*: a *SZILVESZTER* című regény egyik szereplője, túlvilági lény, „naphold”-nak nevezi őt → *Patmore*, „ragyogó sugárzó fénye és szelíd melankóliája miatt”. → *Astib* hozza magával ~t, amikor tökéletesen meg akarja értetni *Patmore*-ral → *Dalabor* és → *Naura* kapcsolatának lényegét. ~ mutatja meg, hogy lehetséges találkozásuk csúcspontját az → *Ilno*ma és → *Baabal* befolyásolása alatt álló 329008-as számú → *Fogoly* akadályozta meg, → *Hamilkar* ügyvéd lelövésével.

Wilhelm, Richard (német sinológus, 1873-1930): Hamvas Béla több helyen idézi nevét, általában azok között, akik a keleti szellemiséget fordításaikkal megismertették Európában; ugyanakkor rámutatott a hagyomány szellemiségének nem teljes megértésére is, főleg ~nek *Az aranyvirág titka* című mű fordítása kapcsán, amihez *C. G.* → *Jung* írt kommentárt az → *analitikus lélektan* alapján, ami a mű megértését tévútra terelte. (*SCIENTIA SACRA. ÍRÁS ÉS HAGYOMÁNY* = *Athenaeum*, 1941.; *RENÉ GUÉNON ÉS A TÁRSADALOM METAFIZIKÁJA* = *Társadalomtudomány*, 1942.)

Winemaster*, **Michael**: a *KARNEVÁL* című regény főszereplőjének, → *Bormester Mihály* megkettőződött énjének egyike (IV. könyv), aki az első világháború kitörésekor az olasz front felé megszökik, Nápolyon át Afrikába kerül,

és egy másik kalandorral, *Mr.* → *Pennel* társulva bejárja a világot, és fejlett élettechnikájukat kihasználva egy kis dél-amerikai államban magukhoz ragadják a hatalmat, ~ lesz az ország főpapja, Pen pedig az ország királya.

Meggazdagodnak, majd Délkelet-Ázsiában folytatják tovább tevékenységüket. Itt találkozik végül a két alteregó, ~ és → *Michail*, miután korábban egyszer már keresztezték egymás útját, de nem ismerték fel egymást. A két alteregó most felismerve egymást, és egymást kiegészítő tulajdonságaikat, a bolondot és a szentet, ismét eggyé válik, Bormester Mihály pedig hét évi távollét után hazatér otthonába, → *Angelához*, és három fiához. **Wold***, **örnagy**: a KARNEVÁL című regény egyik imaginárius szereplője (V. könyv), korábban → *Akarren*. Mivel nem nevezik ki a német hadsereg vezérkari főnökének, a német felvonulási terveket hajlandó eladni, ha a franciák ezredessé nevezik ki. Vele utazik a vonaton → *Aja-Nai* táncosnő, akiben → *Lanfranconi* → *Chayazillt* ismeri fel. A franciák inkább fizetnének kinevezés helyett, de ~ ezt nem fogadja el. A vonaton → *Rattipottin* kívül a franciák embere még a pincér is. ~ ki akarja dobni a vonatból Lanfranconit, aki Aja-Nai holmiját is a magáénak nevezi. ~ot Berlinben nem fogják letartóztatni → *Ferdinánd*, a politikai rendőr szerint, mert Aja-Nai a tábornok szeretője (aki egyébként impotens).

Wotan*, graf Hubertus Benedikt von Hellfichten-Tattengroll, a SZILVESZTER című regényben közkeletű nevén szerepel, mint → *Colonel*.

Wu-han: kínai nagyváros a Hupei tartományban, ahol a SZILVESZTER című regény több szereplője is megfordul: → *Dlutckalavaladith*, → *Taysalaven*, → *Kou*, stb.

X

xünón (görög: egyetemes): → *Héракleitosz* alapszavai közé tartozik, erre épül gondolkodása: mindent el kell fogadni, ami az egyetemes őskori hagyomány-nyal összhangban van, ami pedig ezzel a hagyománnyal ellentétes, vagyis → *axünón*, azt el kell vetni, mert az egyéni, önkényes és esetleges. Aki az őskori világban élt, az közös világban élt, → *koinosz koszmoszban*. Aki nem az egyetemesben él, hanem az egyéniben (*axünón*), annak egyéni világa és világszemlélete van (→ *idiosz koszmosz*). A világ xünonból lett axünon, és ezért zavaros, alvajáró és értelmetlen. Ezért a nyugtalan és mulandó életből vissza kell térni az egyetemes, láthatatlan világba (xünón), ahol a → *logosz* uralkodik (*HÉRAKLEITOSZ*. 1950-es évek. = AZ ŐSÖK NAGY CSARNOKA).

[Az interjút Darabos Pál küldte a *Kortárs* című folyóirat főszerkesztőjének 2003-ban – miután az azévi 2. számban megjelent Darabos Pál Hamvas-monográfiája (Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája. I–III. kötet. Budapest, 2002. Hamvas Intézet*)

kapcsán két interjú és egy recenzió –, kérve, hogy közölje azt a folyóiratban, hogy így, legalább utólag, válaszolhasson az őt ért kritikákra és kiigazíthassa, kiegészíthesse azokat. A lap az interjút nem közölte. Szögletes zárójelben e számunk társszerkesztője, Várhegyi Miklós jegyzetei szerepelnek.]

Darabos Pál 95

„... EZZEL SZEMBEN A VALÓSÁG AZ, HOGY...”

Kérdező: Kovács Boldizsár

Kovács Boldizsár: *Az 1980-as évek végén váltam Hamvas Béla műveinek olvasójává, barátaim ajánlásai és biztatásai nyomán, és elragadtatásomat csak az zavarta, hogy semmit sem tudtam meg írójuk személyéről és életéről, mintha egy nemlétező szerző műveit olvastam volna. Ezért örültem nagyon, amikor az Ön könyvének első két kötete 1997-ben megjelent [A monográfia első kiadása töredékben maradt. Lásd: Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája. 1–2. kötet. Budapest, 1997, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. – A szerk.], és általuk nem csak Hamvas Béla személye került hozzám rendkívül közel, de az a kor is, amelyben elindult és életműve alakulni kezdett.**

Darabos Pál: Én is éppen ugyanebben a helyzetben voltam, amikor Hamvas Béla korábban megjelent művei a múlt század negyvenes és ötvenes éveiben sorra egymás után a kezembe kerültek, minden külső, akár baráti ösztönzés nélkül, és fedeztem fel ezeket a magam számára. Nem tudtam, hogy Hamvas él-e, vagy meghalt, ki volt és mivel foglalkozott. Csak az ötvenes évek legvégén, 1958-ban ismerkedtem meg vele személyesen is a sors rendelése folytán, eléggé bonyolult történések végén, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, ahol 1954 óta dolgoztam. A történetet egyszer meg kell írnom, mert nagyon jellemző arra a történeti korszakra, Hamvas Bélára, az ő társadalmi és szellemi helyzetére, baráti körére; itt azonban nem fér el ebben a keretben. [Darabos Pál később, 2006-ban megírta ezt, és írása meg is jelent. Lásd: *Atyai mesterem volt a két jóbarát, Hamvas Béla és Féja Géza = Életünk, XXIV. évf., 2007, 2–3. szám, 84–99. – A szerk.]* Megismerkedésünk után haláláig tartott egyre mélyülő személyes kapcsolatunk, és beszélgetéseink nyomán életének több kérdésére kaptam tőle saját választ, de természetesen nem mindenre, hiszen mindenről nem is tudtam kérdezni, mivel

például életének első harminchárom évéről (1897–1930) csak nagyon ritkán tett említést, és ennek teljesítményeit sem ismerte rajta kívül senki, amíg ezt halála után fel nem tártam. De viszont megismertem az 1948-ig folyóiratokban megjelent írásait, melyek közül néhányat én másoltam le számára, mert neki sem voltak meg (bár kettőt nem sikerült akkoriban megszerezniem, a *Szellem és hatalom*, valamint *A modern társadalom idolumai* címűeket, mivel ezek az *Országépítés* című folyóiratban jelentek meg 1939-ben, ezt pedig a tiltott sajtótermékek közé minősítették a diktatúra alatt, a Széchenyi Könyvtárban a zárt anyagba sorolt gyűjteményben őrizték, és ezekhez könyvtárosként sem férhettem hozzá akkoriban). Mindenesetre számomra hallatlanul gyümölcsöző szellemi kapcsolatot jelentett barátsága, és elolvashattam addig írt publikálatlan műveit, sőt olyan, akkor még szó szerint kéziratos műveit is, mint a PATMOSZ három kötete, vagy a SCIENTIA SACRA II. részének egy-két könyve, stb. Én pedig ugyanakkor könyveket kölcsönözhettem ki neki az Akadémiai Könyvtárból, sőt meg is rendeltem számára Rudolf Kassner háború után megjelent és az ötvenes évektől Hamvas számára már hozzáférhetetlen könyveit, melyeket Kassner ekkor már nem Németországban, hanem Svájcban, az Eugen Rentsch Verlag-nál jelentetett meg.

K. B.: *És hogyan jutott arra a gondolatra, hogy könyvet írjon Hamvas Béláról?*

D. P.: Azt hiszem, hogy az előbb mondottak értelmében szinte evidens, hogy éppen azért, mert Hamvas Béla teljesen elhallgattatott és letiport helyzetben létezett és létezhetett csak, az ötvenes és hatvanas években nevét sem lehetett említeni (legalábbis dehonesztáló kifejezések nélkül!). Nem tudtam elfogadni, hogy egy ilyen, korunkban és hazánkban páratlanul magas szellemiség páriasorban élve nyomtalanul eltűnjön az időben. Ezért olvastam el már életében minden elolvasható, megjelent és nyomtatásban meg nem jelent sorát, egyedül a kortársak és a „tanítványok” közül, hogy tekintet nélkül a fennálló balsevista diktatúrára, élete és életműve emlékét fenntartsam az „utókor” számára is. A hatvanas években azonban nem írhattam róla semmilyen folyóiratba. Erre csak halála után kerülhetett sor, amikor az 1970-es évek legelején az újvidéki neoavantgard folyóirat, az *Új Symposion* Hamvas-számot szándékozott kiadni (ott, a Tito-irányította renitens-kommunista Jugoszláviában erre volt lehetőség!). Kemény Katalin ekkor összeállított Hamvas írásaiból egy kis gyűjteményt, amihez előszót is kértek. Erre a „barátok” és „tanítványok” közül senki sem tudott vállalkozni, ekkoriban egyedül én ismertem többé-kevésbé átfogóan az egész életművet, és én írtam meg ezt a bevezető írást. A Kemény Katalin-féle összeállítást azonban a folyóirat nem adta ki, az én 16 oldalas bevezetőmet sem. A bevezető tanulmány címe így hangzott: *Hamvas Béla – egy életmű fiziognómiája (Vázlat)*. Most, az interjú

alkalmából megnéztem a kéziratot a keletkezési dátumot: 1972. Ennek az esetnek ikerpárja pedig itthon történt meg, mert 1972-ben az Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata, a *Helikon* egyik szerkesztője felkért, hogy készüljön, az *Elsüllyedt kultúrák* címet viselő tematikus számába írjak Hamvas Bélának ebbe a témakörbe illeszthető munkáiról egy rövid tanulmányt. Meg is írtam, *Hamvas Béla és az elsüllyedt kultúrák* címmel, 11 gépelt oldalon, és a felkérő szerkesztő, az azóta már elhunyt Miklós Pál el is fogadta, de ez sem jelenhetett meg, mert a főszerkesztő, Köpeczi Béla, kivételte ezt az írást a kötet anyagából. Megjegyzem, hogy bár Miklós Pál akkoriban rendkívüli jóindulattal kezelte a Hamvas-kérdést és elősegítette, hogy röviddel később egy másik tanulmányom megjelenhessen, mégis, beszélgetéseink során ő is több, a kor hivatalos (és még a mai kor „félhivatalos”) felfogását is általánosan jellemző kifogást emelt Hamvas életművével kapcsolatban. Olyan jellegűeket például, hogy „műveiből hiányzik a logika”, gondolatvilága „nem is gondolatrendszer”, vagy hogy „nincs stílusa, sem esztétikai értéke”, amikhez sinológusként még azt is hozzátette, hogy „Kelet egészen más, és Hamvas csak népszerűsítőket ismert”. Ennek ellenére, mint mondtam, ő és kollégája, Bodnár György, az intézet huszadik századi osztályának munkatársai, közölték a *Literatura* című folyóiratukban az első, és Hamvas Béla munkásságának legalább egy területét átfogóan áttekinthető, *Hamvas Béla irodalom- és művészetszemlélete, 1930–1948* című tanulmányomat, amely két részletben, 1975-ben és 1976-ban jelent meg.

K. B.: *Most végre helyben vagyunk, hiszen az Ön 2002-ben megjelent monográfiája is éppen ezt, a fentebb elsőként említett tanulmány címét viseli. Benne van az a „fiziognómia” kifejezés is, amit Kemény Katalin a Kortársban közzétett interjújában [Kemény Katalin: „Tízezer bőrű lélek”. Kérdező: Ambrus Lajos = Kortárs, 47. évf., 2003, 2. szám, február, 13–21. – A szerk.] többek mellett kifogásol.*

D. P.: Így igaz. Monográfiám gondolata ebben a rövid összefoglaló tanulmányban gyökerezik. És azt is meg kell mondanom, hogy amikor kb. kétheti munka után elkészültem vele és odaadtam Kemény Katalinnak, akkor elolvasása után így szólt: „Tudja, hogy ez egy nagyon jó írás?!” Megköszöntem, jól esőn, az elismerést, és értékeltem is, mert Kemény Katalin intellektuális értékeit és Hamvas Béla körüli tevékenykedéseit sohasem tagadtam, ma sem teszem ezt, sőt több mint harminc éven át álltam, kevesen mások társaságában, mellette, és végeztem Hamvas Béla szellemi hagyatéka fenntartása érdekében válogatás nélkül mindenféle, mind szellemi, mind fizikai munkát –

a részleteket most mellőzöm! De: nem fenntartások nélkül figyeltem mindazt, ami a Hamvas Béla halála utáni évtizedekben történt, különösen az első időkben. Hamvas Béla körül, amikor „nyugdíjasként” már újra Pesten élhetett, tehát 1964 után, nem alakult, mert élethelyzete folytán nem alakulhatott ki „tanítványi” kör, legfeljebb imaginárius értelemben, bármennyire is vágyott erre, amiként erre a PATMOSZ első kötetének *Interview* című esszéjében is kitér. Az ötvenes évek második felétől vele kapcsolatba került fiatalabb híveit nem fűzhetette akként magához, ahogy erről a feladatról ebben az esszében beszél. Ezek a hívek körülötte kifelé táguló láthatatlan koncentrikus körök mentén helyezkedtek el, bár tudattalanul és spontánul, Hamvas Bélához viszonyuló személyes, elsősorban szellemi képességeik arányában. Amikor pedig Hamvas Béla, a szellemi centrum eltávozott közülük, akkor ennek a szellemi bolygórendszernek nem feltétlenül kellett felbomlania, mert valaki természetsszerűleg elfoglalhatta volna a helyét, mert e centrum közelében élt. Fizikailag és intellektuálisan feltétlenül ott volt, és megtehetette volna, hogy spontánul vállalja a centrum szerepét, és ha nem is zökkenőmentesen, de átvegye, és tudatosítsa a „bolygórendszerben”, hogy nem kell „világfordulásnak” bekövetkeznie, és képességeinek megfelelően *minden* bolygó a helyén maradhat és futhatja korábbi belsőbb („ezoterikusabb”) vagy külsőbb („exoterikusabb”) pályáját úgy, ahogy az Hamvas körül spontánul már elrendeződött. De – sajnos – nem így alakultak a dolgok. Kemény Katalin nem foglalta el a centrumbeli helyet, hiányzott belőle az a természetes kisugárzó erő, ami egy ilyen bolygórendszert fenn- és életben tarthat. Ez a láthatatlan kör kezdett nagyon hamar összetöredezni, spontánul is, és a harmincas évek illegális kommunista mozgalomra jellemző „tisztogatás”-ra is sor került. Az új nem-központ a neki nem tetsző elemeket kiközösítette, akárcsak a „párt” József Attilát, másokat pedig, akik korábban legfeljebb a bolygórendszer legkülső határán bukkantak fel, a legbelső pályára vont be. Neveket most nem mondanék, de egyeseket még meg fogok említeni.

K. B.: *Az utóbbival kapcsolatban talán Dúl Antalra gondol, aki az „életműkiadást” gondoza?*

D. P.: Igen, ő az egyike azoknak, akik már Hamvas halála után kerültek Kemény Katalin és a Hamvas-életmű közelébe. Előre bocsátom, hogy nehezen szánom rá magamat, hogy róla is szót ejtsek, és nem is tenném, ha ővele is nem íratott volna Kemény Katalin interjút. [*Lásd: Dúl Antal: Tények és értelmezések. Kérdő: Ambrus Lajos = Kortárs 47. évf., 2003, 2. szám, február, 22–25. – A szerk.*] Azért is nem szívesen beszélek az ő személyéről, mert huszonkét évig (1972–1994) beosztottként dolgozott az Akadémia Könyvtárában,

együtt ugyanazon munkahelyiségben, ahová Kemény Katalin ajánlására vettem fel egy másik, Hamvas Bélához közelebb álló tanítvánnyal, Hoványi Jánossal szemben, aki pedig talán kevesebb zúrral szolgált volna Hamvas Béla ügyét, a könyvtári munka mellett, aminek szakképzett embere volt, ellentétben a könyvtári munkában akkor teljesen dilettáns Dúl Antal- 99
lal. De Kemény Katalin kettejük közül őt ajánlotta, mert Dúl a hatvanas években nem fejezte be tanulmányait a római katolikus teológiai akadémián, hanem kiugrott és megnősülve különböző munkakörökben hányódott, és őt kellett „kenyérbe tenni”, Hoványi Jánosnak pedig volt könyvtári állása, csak tartalmasabb szellemi minőségűre szeretne volna cserélni.

K. B.: *Így tehát Dúl Antal teljesen Kemény Katalin kreatúrája volt?*

D. P.: Igen is, meg nem is. Állásába Kemény Katalin protezsálta nálam, és Hamvas életművébe is ő vezette be, ezért neki lekötelezettje volt, de mivel jó eszű, tehetséges és becsületes fiatalember is volt akkoriban, ezért hamar átlátta a Hamvas halála utáni ügyek zűrzavaros és kusza voltát, amelyekbe ő is belekeveredett, mivel ezekben az években többször akart egy időben két „urat” is szolgálni (de: genus femininum!), ezért hamar konfliktusba került ő is. Egyszer például kénytelen volt a maga mentségére olyan kijelentést tenni telefonon Kemény Katalinnak, hogy neki „nem lehet elmondani az igazat”. A konfliktusok állandósultak, de Dúl kitartott, mert más lehetősége, önálló és független gondolkodásra való akaratgyengése miatt nem volt. Végül is kitartását siker koronázta, mert a kilencvenes években – mivel ekkor, munkahelyét elhagyván, Hamvas Bélából akart megélni – megszerezte a Hamvas-művek kiadási jogát is Kemény Katalinnal szemben, és ezzel, amint ezt akkoriban Kemény Katalinnak személyesen is elmondtam, valójában gyámság alá helyezte őt. De végül is, mindennek ellenére, egymásra voltak és vannak utalva, és ebben a jegyben kell élniük.

K. B.: *Bocsásson meg, de talán vissza kellene térnünk beszélgetésünk fő témájához, a Hamvas-monográfia kérdéséhez.*

D. P.: Igaza van, de a személyes vonatkozású háttér ismerete nélkül teljesen érthetetlen lenne minden Hamvas-történet mind életében, mind halála után is. A monográfiámmal kapcsolatos két interjú motívumai is ebben rejlenek. Kemény Katalin széles szellemi horizontjával páratlanul áll az elmúlt század valamennyi nőírója között, de ez nem párosul nála hasonló terjedelmű toleranciával. Interjújában és a sugallt Dúl-interjúban állandó motívumként vonul végig a „hálátlanság” gondolata, mintha bizony Dúl Antalhoz hasonlóan én

is neki köszönhetném, hogy Hamvas Béla nevét egyáltalán megismerhettem, vagy pedig ha már másként ismertem meg, akkor viszont úgy kellene szemlélnem, amiként ezt az adott instrukciók sugallnák. Ezzel szemben a valóság az, hogy én Hamvas Béla tízes, húszas, harmincas és negyvenes években megjelent munkáit jóval hamarabb és tőle teljesen függetlenül olvastam (ezek nagy részét Kemény Katalin nem is ismerte!), és Hamvas Bélával először személyesen már ezek ismeretében találkoztam, 1958-ban. Hamvas Béla meg nem jelent műveinek jó részét pedig 1958 után Hamvas Bélától személyesen kaptam meg elolvasásra. Sőt, egyszer 1964 táján Hamvas Béla arra kért, hogy mivel a MÁGIA SZÚTRA című könyvének kézírata kézen-közön teljesen elveszett és sehogy se tudja többé előkeríteni, gépirással másolnám le az egyetlen hozzáférhető szöveget, amit fiatal barátja, Molnár Sándor festőművész kézzel írt be korábban egy füzetbe. Ezt a szöveget gépeltem le több példányban és adtam át Hamvas Bélának, aki kijavította és kiegészítette (mert Molnár Sándor több helyen nem tudta elolvasni az eredeti kézirat egyes, főleg idegen szavait, és ezek helyét üresen hagyta!), és úgy adott vissza két kijavított példányt nekem és Molnárnak. És még valamit ehhez: a mű gépiratának élére én írtam a *Summát*, vagyis a fejezetek címeinek folyamatos egymáshoz fűzését, Jakob Böhme művei első kiadásának szokását követve, és ezt Hamvas Béla is helyben hagyta – erre a tényre azonban az életmű „sajtó alá rendezői” nem figyeltek fel. (És sok másra sem! Ezekre én a monográfiámban rendre felhívom az olvasók figyelmét.)

K. B.: *Akkor tehát semmi alapja sincs annak a Kemény-interjúban hangoztatott ténynek, hogy Kemény Katalin Hamvas-műveket adott önnek elolvasásra?*

D. P.: Bocsásson meg, de ezt nem állítottam. Kemény Katalinnak a hetvenes és nyolcvanas években sikerült néhány elveszettnek gondolt Hamvas-művet Hamvas régi barátaitól, vagy azok hagyatékából visszakapnia. Ezek előkerülését is körítette azonban néha az a *karneváli* történessorozat, ami általában is jellemző, mint említettem, minden Hamvas-történésre. Említhetném a Habán Mihály költőnél megmaradt és máig kiadatlan, 1934-ben keletkezett *ÁLARC ÉS KOSZORÚ* című művének Habán Mihálytól való elhozatalával kapcsolatos saját élményemet és tapasztalatomat, de ez most megint eltérítene az itteni mondanivalótól. Ezeket az előkerült műveket is lemásoltuk és a többieket is, hogy valamennyiből legyen több példány. Ezekből azután egy-egy példány az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába került, hogy maradandó helyen őriztessenek meg.

K. B.: *És szó van még az interjúban „sok-sok estéről” is, amelyeken Kemény Katalin „eligazításokat” tartott, majd arról, hogy egyszer csak elhallgatott, amikor az Ön monográfiájának első kötete 1997-ben megjelent.*

D. P.: Valóban szó esik az interjúkban erről, de a valóságban távolról sem így zajlottak le ezek. A Hamvas halála utáni közel harminc év során sokszor találkoztam Kemény Katalinnal a lakásán, munkaidő után, néha Dúl Antallal együtt, esténként, ahol azután napi dolgokról beszélgettünk, meg egyebekről is. De ezek az alkalmak éppen ezért nem rendszeres, 101 hanem nagyobbára alkalmi jellegűek voltak, legalábbis a magam részéről. Dúl Antal rendszeresebben járt oda esténként, meg máskor is, mert ő Molnár Sándornak a körből való eltávolítása és eltávolodása után átvette annak „házi mindenes” szerepét: a ház körüli dolgok elintézésétől kezdve, Kemény Katalin autón való ide-oda szállításán (mert neki volt egy Trabancija) keresztül, kimondottan Hamvas-ügyek intézéséig végzett különböző dolgokat, és ezt neki végeznie is kellett, ez vele járt szerepével, amiből azonban néha mégis kiesett. Az „estéken” túlmenően gyakran találkoztunk még Kemény Katalinnal abban a szentendrei kertben is, amelyet a család 1960-ban szerzett (e körül a kert körül is karneváli történések zajlottak), és amelyben Molnár Sándor is rengeteget dolgozott még Hamvas életében. Az új korszakban azonban a megmaradtak folytatták ezt a munkát Kemény Katalin mellett: én, Dúl Antal és néha Kürthy Sándor festőművész, akinek szintén volt egy Trabancija, amellyel alkalmanként ki tudta szállítani Katalin asszonyt és másokat. Itt, a kertben, szombatonként és vasárnaponként dolgoztunk tavasztól őszig, és persze a köztes időkben beszélgettünk is, mert ezek amolyan „hüperion alkalmak” voltak.

K. B.: *Őn itt már többször is említette Molnár Sándor nevét, és Kemény Katalin és Dúl interjújában is felbukkan a neve, rendszerint elmarasztaló jelzők kíséretében. Ismerte őt? Mi volt az ő szerepe Hamvas életében?*

D. P.: Én 1963-ban ismertem meg Molnár Sándort Hamvas Béla közvetítésével, aki elküldte hozzám, az Akadémiai Könyvtárba a SCIENTIA SACRA I. részének gépiratáért, amit én akkor már elolvastam, és szerette volna velem is elolvastatni. Molnár Sándor 1961–1962 folyamán levelezni kezdett Hamvasal a kecskeméti művésztelepről, ahol akkoriban lakott, és 1962-ben Pestre költözve személyesen is felkereste, és csakhamar teljesen bennfentes lett mind Hamvasnál, mind a Kemény-családnál, amelyet akkor Kemény Katalin és édesanyja, a lakás tulajdonosa, özv. Kemény Gáborné képviselt, valamint a férjével, külön lakó Kemény Judit, Katalin asszony festőművész húga. Molnár Sándor végzett el, részben Hamvas társaságában, részben helyette, minden ház körüli munkát, a bevásárlástól, a szénhordástól kezdve a szentendrei kertben végzett munkáig. E munkák mellett a tanítványság tűzön-vízen át való elnyerését tűzte maga elé célul, és ebben nem ismert akadályt.

Szabadúszó fiatal művész lévén, és mert közel is lakott a Kemény-lakáshoz (a Kemény-lakás az Erzsébet királyné útja 11. szám, a Molnár-lakás pedig a 89. szám alatt volt található), könnyen átmehetett Hamvashoz, és minden szabad idejét ott tölthette, néha talán már a polgári illendőség határán túl is. Hamvas ezt könnyen elviselte, de Keményék sokallották, és csak „hasznossága” miatt nézték el a nem cselédszobai „nem-szolga”, „szolga” lakásukban való tevékenykedését. Hamvas halála után azonban ez a jelenlét azonnal kínos teherré vált, és mivel Molnár „filológiai” ügyekben járatlan volt, távoznia kellett ebből a közegből, sőt Kemény Katalin felszólította a nála lévő Hamvas-művek mindegyikének visszaszolgáltatására, melyeket egyébként Hamvas maga adott oda Molnárnak, hogy a tőle műveket kölcsönkérőkkel Molnár Sándor foglalkozzék, és ne neki kelljen ezt a fárasztó tevékenységet, kölcsönadást, nyilvántartást és visszakérést intéznie. Noha Molnár minden nála lévő Hamvas-művet összecsomagolt és visszavitt, Kemény Katalin azzal vádolta meg őt (és másokat is), hogy nem szolgáltatott vissza mindent. Annak azonban személyes tanúja vagyok, hogy ő minden művet visszavitt, és később mindent újra legépett, hogy olvashassa azokat.

Az talán elfogadható, hogy Molnár Sándor mindennapos jelenléte terhes volt Kemény Katalin számára: túl közel volt, túl sok mindent látott, ami normális körülmények között „nem tartozott rá”. De a tény tény marad, és sok minden ismeretlen maradt volna Hamvas életéből az ő testközei tapasztalatainak rögzítése nélkül, amit nem sokkal Hamvas halála után tett meg. [Lásd: Molnár Sándor: *Mester és tanítvány* (1971) = *In memoriam Hamvas Béla. Visszaemlékezések Hamvas Bélára. Az interjúkat készítette Bosnyák Sándor. Szerkesztette Darabos Pál és Molnár Márton. Budapest, 2002, Hamvas Intézet. 142–226. – A szerk.*]

K. B.: *Kemény Katalin kifogásainak egyike éppen az, hogy Ön sokat átvett, idézett éppen Molnár Sándor és mások visszaemlékezéseinek anyagából!*

D. P.: Ez valóban így van, de amikor monográfiámat elgondoltam és írni kezdtem, meggyőződés (Hamvas szavai szerint a meggyőződés a „tudás és a hit egysége”) volt, hogy minden egyoldalúságot el kell kerülni és minden forrást számba kell venni, tekintet nélkül arra, hogy ez tetszik vagy sem valakinek (akkor még a diktatúra politikai elnyomó hatalma is nyakunkon ült!), természetesen a szellemi munkánál mellőzhetetlen forráskritika felhasználásával! És ehhez mindvégig tartottam magam, egyedül Hamvas Béla életének és életművének érdekeit tartva szem előtt és semmi más egyebet. Éppen ezért ezekben az interjúkban „bosszúról” beszélni és névtelen jóbarát-forrásokra támaszkodni nem más, mint talán a rossz lelkiismeret megnyilatkozása, sőt éppen annak a „bosszúja”, mivel a valóságot megváltoztatni utólag

már nem lehet. Könyvemet is azért írtam meg, mert ebben az időszakban még éltek a tanúk, a források még hozzáférhetőek voltak, és mindezek birtokában lehetséges volt a teljes, tehát retusálatlan arcképet megrajzolni, nem pedig „interpretációk”-ra és újsütetű mítoszokra hagyatkozni, mondjuk, esetleg már tíz év múlva. Ezért kellett figyelembe vennem és használnom is azokat az interjúkat, melyek nagyobb részét Bosnyák Sándor folklorista barátom készítette a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, és amelyeket én rendeztem sajtó alá a monográfia megjelenésének évében, 2002-ben, *In memoriam Hamvas Béla* címen. Ebben a kötetben egyaránt olvashatók egymással ellentétes nézetek is, úgy, ahogy az ilyenek az élet során keletkeznek a különböző nemzedékekhez tartozó barátok, ismerősök és „tanítványok” körében. 103

K. B.: *Úgy véli Ön, hogy ilyen „ködösítő” interpretációk és mítoszok lehetségesek?*

D. P.: Igen, úgy vélem, hogy ezek lehetősége nem kizárt, olvasva e két interjút! Mert ezekben bizony bőven található ilyenre utaló gondolat. Három rétegre bomlanak ezek, noha a rétegek nem körvonalazhatók ilyen élesen, mert egymást sokszor átfedik, de a tendenciák alapján gyakorlati szempontból mégis megkülönböztethetőek. Az egyik, a legmélyebb réteg az interjút adó Kemény Katalin személyes érdeklődése; a másik a Hamvas Béla körüli mítoszteremtés kísérlete; a harmadik pedig a monográfia módszerével szemben felvetett kifogások rétege.

Vegyük először az elsőt, *Kemény Katalin személyes érdeklődését* interpretációja során. Az első és legfeltűnőbb az, hogy a monográfiában (főleg az első kötetben) bizonyos fokig jelenlevő Hamvas-családot, az édesapát, Hamvas Józsefet és az édesanyját, Hamvas Józsefnét milyen éles és ironikus szemszögből nézve jellemzi. Az egyik ilyen helyen például Kemény Katalin ezt mondja: „Ha jellemezni akarnánk a 20-as, 30-as évekbeli Hamvas családot, a felvidéki *Fenn az ernyő, nincsen kas* motívumai összefutnának Babits *Halálfainak* képeivel, színezve a csehovi nőalakok ködtengerbe foszló, amorf ábrándjaival.” (16. o.) Majd máshol kifogásolja, hogy „hosszasan” ismertetem a 19. század végi Hamvas József irodalmi ténykedését, de ezt az ismertetést összemossa Hamvas József 1920-as évekbeli, „a korszak hivatalos irányának megfelelő” tankönyvírásával, amiről pedig egy szót sem szólok, de számára ez a mondvacsinált ürügy lehetővé teszi a következő jellemzést: „Ez a tevékenység szinte elengedhetetlen velejárója volt azoknak a század második felében már anakronisztikussá vált *németből zsinóros magyarba öltözött* joviális, társaságbeli úriembereknek, akik a Kossuth-rajongást minden belső vagy külső konfliktus nélkül egyesítették

a Monarchia-hűséggel. A fiú szellemi indíttatására ezeknek a provinciális kultúréletet jellemző működéseknek nem volt példaadó hatása még negatív sem, valamely szembefordulásban.” (Kiemelés általam!) Lehet, hogy igaz van Kemény Katalinnak ezekben a jellemzésekben, meg azokban is, 104 melyekkel anyósát is lefesti, csakhogy amikor a vidéki kispolgári életmódot és magatartást ilyen elítélő és gúnyos és ismeretlen gyökerű, de már-már infernális kifejezésekkel illeti, ugyanakkor egyetlen szava sincs a Kemény-család jellemzésére. Márpedig sokat segített volna az eligazításban, ha szót ejtett volna arról is, hogyan fejlődött az egyébként kitűnően képzett tanár és pedagógus édesapa, Kemény Gábor károlyista-oktobrista főispánból (Torda – Aranyos vármegye, 1918) a „munkásmozgalom szimpatizánsává”, majd „kommunistává” (ahogy az 1976-ban kiadott *Munkásmozgalom-történeti lexikon* aposztrofálja), és 1945 után a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének elnökeként a bolsevista „nevelés” nolens-volens szálláscsinálójává? És ezt nem l’art pour l’art mondom, hanem azért, mert Kemény Gábor már a harmincas években az azóta már mindenki által jól megismert kommunista terminológiával jellemezte egy levelében Hamvas Bélát, aki éppen akkor vette feleségül Kemény Katalint: „*Hamvas Béla nagyon tanult, de nagyon reakciós gondolkodású ember, éspedig saját sorsa és saját érdeke ellenére is*”. Közismert és könyvemben meg is írtam Hamvas véleményét a marxizmusról, szocializmusról és bolsevizmusról, és erről a visszaemlékezők is többször szólnak az említett *In memoriam Hamvas Béla* című kötetben, úgyhogy az idézett kijelentés érthető, csak éppen a kijelentő jellemzésének elhallgatása nem!

K. B.: *Ön megemlíti Hamvas apósának kommunista beállítottságát, de egy szóval sem beszél monográfiájában Hamvas Béla kommunista párttagságáról!*

D. P.: Valóban, nem beszéltem, mert nem volt biztos tudomásom róla könyvem azon kötetének írása idején, amelyben erről beszélni lehetett volna. Korábban már kérdeztem volt erről Kemény Katalint, de ő elütötte a kérdést, és valamilyen fonák visszakérdezés-formulával mintegy tagadta ennek lehetőségét. [Ezen a ponton le kell szögezmem, hogy az *Életünk folyóirat* 1987-es Hamvas-számának szerkesztése során saját szememmel láttam és kezemben tartottam Hamvas Béla pártigazolványát. Amikor a fényképeket és iratokat tartalmazó dobozból kiemeltem azt, az özvegy engedélyével, és - miközben tanulmányoztam - határozottan rákérdeztem erre, Kemény Katalin természetes módon megerősítette Hamvas Béla párttagságának tényét. Tábor Béla később, személyes beszélgetésben, kérdésemre ugyanígy tett. Annál különösebb, hogy az igazolvány ma nem található meg Hamvas Béla hagyatékában. – A szerk.] Szóbeszéd is volt erről, már a hatvanas években hallottam egy hihető verziót

Hamvas Béla egy régi barátjától, aki nekem az ötvenes években kollégám lett az Akadémiai Könyvtárban, de hivatalos bizonyítékok híján ilyen jellegű híreszteléseknek nem akartam helyt adni. Azóta azonban megjelent egy forrásokra támaszkodó rövid közlés, ami kétségtelenné teszi az 1945–1947 közötti párttagságának tényét. [Darabos Pál itt valószínűleg erre az 105 írásra gondol: Bognár József: Fénytörés = Hunnia, 21. szám, 1991, július, 16–18. – A szerk.] Ennek csak magyarázata lehetséges, amit leghitelesebben Kemény Katalin tehetne meg, ennek hiányában csak következtetni lehet. Az én megítélésem szerint ebben fontos szerepe lehetett Hamvas Béla apósa unszolásának és Hamvas 1945-tel kezdődő „vogelfrei” helyzetének. És az is igaz, hogy Hamvas „párttagként” ugyanolyan magatartást tanúsított a szellemi életben, a kommunista ideológusokkal és bértollnokokkal folytatott vitáiban, mint korábban, és emiatt nem csak támadások érték, de Fővárosi Könyvtári állásában is megingatták, majd végleg eltávolították onnan. Ezért, említett barátja és nekem könyvtáros kollégám szavahihető állítása szerint, 1947-ben kilépett a kommunista pártból és belépett a szociáldemokrata pártba, ahonnan azonban a két párt egyesítése során 1948-ban kiakolbóltatták.

K. B.: *Ehhez a korszakhoz kapcsolódik Kemény Katalin azon kijelentése is, mely szerint nem igaz Önnek az az állítása, hogy „apósa házában nem adatott számára megfelelő hely”.*

D. P.: Pedig nem az ujjamból szoptam ezt az állítást, mert bárki elolvashatja Hamvas Bélának Várkonyi Nándorhoz 1946. december 27-én írt levelében, ahol többek közt ezt mondja: „Igen nagy munkakedvem van – csak ez az átkozott lakáskérdés lenne megoldva! Nincs hol dolgoznom! Nyáron jó volt, kiültem a Városligetbe a fa alá és egész délután írtam. De most! Nehéz!” Egyébként ez máskor, később is problémát jelentett számára, a hatvanas években, nyugdíjas korában is, amikor, ha nyugodtan akart írni, akkor eszpresszókba kellett vonulnia, ahol írhatott, és különböző barátaival is találkozhatott és beszélgethetett (ezzel kapcsolatban ugyancsak lásd az *In memoriam Hamvas Béla* című kötet írásait!).

K. B.: *Ugyancsak kifogás alá esik az is, hogy monográfiájában nincs, vagy csak nagyon kevés szó esik Hamvas Béla és Kemény Katalin közös életéről, sőt a szócsőnek tekinthető Dúl Antal még azt is hozzászéli ehhez, hogy ha szó esik róla, akkor is csak „sötét tónusban”. Igaz ez?*

D. P.: A helyzet nem egészen felel meg ennek az állításnak. Ha valaki figyelmesen elolvassa monográfiámat, akkor bőven talál helyeket, ahol beszéllek

erről a kapcsolatról, persze nem olyan súllyal és terjedelemben, ahogy egy ezzel foglalkozó önálló könyvben lehetne beszélni róla. De hát ez nem az én feladatomból volt, és itt nyílhatna szabad tér Dúl Antal számára, aki erről sokkal többet hallott Kemény Katalintól, és Kemény Katalin műveit is jól ismeri, feltehetőleg. Ebben a kapcsolatban egyébként több problematikus pont is található, legalább három, és ezekre halványan utalok is, de nem fejtem ki, mert ennek a helye az említettem megírandó könyvben van. Az egyik ilyen a harmincas évek végén, 1938–1939 táján található, a másik a negyvenes évek végén, Hamvas szentendrei tartózkodásai idején a Czóbel-villában, a harmadik pedig a hatvanas években, már nyugdíjas korban, amikor őt is megkísértette a tolsztoji „kivonulás szelleme”. Mindezekről valamivel több olvasható az *In memoriam Hamvas Béla* című kötet egyes visszaemlékezéseiben. De van itt még egy feltétlenül megemlítené csacsóság, amit Dúl Antal hirdet ki, miszerint Kemény Katalin „szellemi zsellérmunkával, műszaki fordítással, külvárosi napközi otthonos tanárkodással keresi meg kettenjük létminimumát” (24. o.), s amiről én, úgymond, szintén nem teszek említést. De kedves Dúl Antal! (Engedtessek meg nekem is itt közvetlenül hozzá fordulnom, miként ő is teszi interjújában velem kapcsolatban.) Miért is nem gondolkozol, mielőtt ilyesmit kimondasz? Ha évtizedekkel később is, de tudomást szerezhettél volna arról, hogy Hamvas Bélának mindkét nyugdíjazása idején (1949-ben és 1964-ben is) volt minimális nyugdíja, amiből a mindenféle hozzátermelt munkával meg tudott élni, és a közöshöz is hozzá tudta tenni a magáét! Nem gondolod, hogy ezzel a hiteltelen kijelentéssel olyan kártartottá degradáld „mestered”, aki ilyen helyzetet bárkitől elfogadott volna valaha is? A mester azért *ennél* többet érdemel, még Tóled is!

Végül is fárasztó ez a sok cáfolgatni való állítás és ilyesfajta „interpretálás” a személyes érdekeltség témájával kapcsolatban, és a rövidítés kedvéért mindenkinek ajánlható a KARNEVÁL harmadik könyvének elolvasása, ahol Angela, Lala, Kanavász Antal és veje, Bormester Mihály ábrázolásában és egymáshoz való viszonyuk bemutatásában tökéletes jellemzését találjuk az életben is szereplő négyes minden egyes tagjának. Hamvas Bélánál erről többet senki sem mondhat!

K. B.: *De talán mondani kellene még valamit arról is, amit Ön a Hamvas Béla körüli mítoszteremtés kísérleteként említett.*

D. P.: Igen, ez a két interjú problémáinak említett második rétege. De ez inkább Kemény Katalin problémája, semmint Dúl Antalé, aki ma sem ismeri még a teljes életművet, és ezért inkább csak rögtönöz, és ebből eredően megalapozatlan kijelentéseket tesz. A fő probléma az, hogy a kérdezettek valamilyen absztrakt és soha nem volt, tehát a szó platóni értelmében idealizált képet

ígyekeznek interpretálni és elhithetni és a monográfián számon is kérni, egy olyan statikus Hamvas-képet, amely csak egyetlen „pillanatban” érvényes: az érett Hamvas Béla képét. Mintha soha nem olvasták volna az *Interview* című esszéjében elmondott vallomását (PATMOSZ I. rész), mely szerint még több száz év szellemi munkájára lenne szüksége ahhoz, hogy igazán megéretnék érezze magát. Persze ez is egy idealizált kép, *imaginárius kép*, mint maga az interjú is. Éppen ezért a monográfiát író „kertésznek” a kezdetektől, mondhatni, a magtól fogva figyelemmel kell kísérnie a „növekmény” alakulását, fejlődését összevetve másokéval is, hogy másokétól eltérő sajátosságait, fiziognómiáját (vagy akár csak *morfológiáját*) megértse, fejlődése minden szakaszában, a rügyfakadástól a virágzáson át a „kötésig”, – figyelembe véve az éretlen és elhullott kezdeményeket is, és az érett gyümölcsöket is, és az egészet egyben is, hogy minden a maga helyére kerüljön. Ebben a képben benne vannak a hiányolt „küzdelmek” is a „folytonos átváltozásnak”, amiket csak az hiányolhat a monográfiából, természetes lehetséges hiányosságai ellenére is, aki el sem olvassa azt, talán csak belelapoz. A monográfia pedig az ilyen belelapozók dolgát sajnos nem könnyíti meg, önhibámon kívül, mert nem tartalmazza, a kiadók és a nyomdák mulasztásai következtében, az általam hetek hosszadalmas és aprólékos munkájával a teljes műhöz elkészített Indexet.

K. B.: Az interjúalanyok a „derűs” Hamvas-képet is hiányolják.

D. P.: Pedig ez is benne van könyvemben, csak persze nem kizárólagosan, mint ahogy az sem igaz, hogy Hamvas *csak* iskolakerülő volt, ahogy Kemény Katalin hangsúlyozza, éppen könyvemmel ellentétben, ahol iskolai tevékenysége és iskolai eredményei éppen ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Mert az biztos, hogy iskolakerülő és iskolautáló is volt (éppen ezért utasította el magától mindig még a pedagógus-pálya gondolatát is!), de kötelességét az iskolával szemben ugyanakkor kitűnően teljesítette, mint ahogy az életben is, bármilyen túlzóan jellemezte magát ennek ellenkezőjével az *Interview*-ban. Így értelmét veszti az a kifejezés is, amit húszas évekbeli publicisztikájának ismertetésével kapcsolatban mond Kemény Katalin, tudniillik, hogy ez „gyakorlati kényszer diktálta publicisztika” volt. Ez csak a dolog egyik oldala, a másik és ugyanolyan érvényes az is, hogy ebben a helyzetben is a lehetőségei adta legjobb eredményt produkálta, ami semmiképpen nem mellőzhető életműve szempontjából, különösen ha ezek mellé állítjuk az ebben az időben írt és azóta elveszett szépirodalmi műveit, melyekről ma már csak egyedül A MAGYAR HÜPERION-ból van tudomásunk. Akkor olvasnánk „egy XIX. század végi, polgári erkölcsstantól csepegő életrajtot,

műtörténetet” (micsoda marxista terminológia ez, a XXI. században!), ha Kemény Katalin interpretációját követnők. Hamvas Béla derűs is volt, „Arlequin”, és elkeseredett, már-már élettől megcsömörlött, illúziótlan öreg bölcs is, élethelyzeteinek megfelelően, – és talán magányos is, akár tetszik, 108 akár nem. És ezekben az élethelyzetekben *művek* is születtek, amelyek *műviségükön* túl jelezték és tükrözték is ezeket a helyzeteket. Különben miért állítanánk *sztléléket* ilyen vagy olyan alkalmakkor? Hamvas e helyzeteinek megértéséhez elegendő a kortársak vallomásait és ezen túlmenően saját maga írta leveleit elolvasni, hogy egyszer s mindenkorra elfelejtsük a mítoszcsinálók praktikáit. Ennek a szemléletnek köszönhető, hogy a két interjú tele van ellentmondással, akárcsak Angela cselekedetei a KARNEVÁL harmadik könyvében. Mindehhez csak annyit tennék még hozzá, hogy Hamvas egész életét az jellemezte, hogy a konvenciók keretei közül nem csak „kibújt”, hanem úgy töltötte ki azokat, hogy egyszerűen „túlnőtt” rajtuk. Ezért lehetett ő ténylegesen „mintapolgár” is, és „jó állampolgár” is, vagy „kiskatona” is, és mindezek ellenkezője is, ahogy ezt a naiv Dúl Antal még ma sem tudja elképzelni.

K. B.: *Végezetül mondania kellene valamit a monográfia módszerét illető kritikáról is.*

D. P.: Igen, éppen ezek képezik az interjúk gondolatainak harmadik rétegét. Ezekre már bőven és többször is kitértem az eddigiek során, de van még néhány, amelyre válaszolni kell, hogy helyreigazítsam az interjúk félreértéseit és szándékos torzításait. Kezdem rögtön a számomra elsővel, amit Kemény Katalin tulajdonít nekem, mondván, hogy „elképzелhetetlen, honnan vesz Darabos Pál ilyen adatot” (17. o.), tudniillik, hogy Hamvas a KARNEVÁL című regény írását Molnár Antal zenetudóssal beszélte volna meg. Ennél a pontnál ismét azt kell mondanom, hogy a monográfia nem könnyíti meg a benne csupán lapozgatók dolgát. Ha nem csupán belelapoztak volna az interjúalanyok, akkor Kemény Katalin is láthatta volna, hogy ezt nem én állítom, hanem Demény János, Hamvas Béla negyvenes évekbeli ismerőse, aki viszont ezt a tényt Hamvas Bélának Molnár Antalhoz írt leveléből meríti, vagyis azt, hogy beszélgetésük nyomán Hamvas azt írja, hogy esetleg változtat itt-ott a regényen; persze ez nem az egész regényre vonatkozik, csak valamelyik részletére. Viszont monográfiámban ezt az egész kérdést világosan összefoglalom, csak éppen illetet volna elolvasni az egész fejezetet, de ez, úgy tűnik, nem történt meg: „Wegen mangelnder Aufrichtigkeit”, ahogy ezt Hamvas Béla okkal idézi Nietzschétől!

A másik ilyen téves nekem-tulajdonítás az álarc és a maszk (egyébként azonos jelentésű) szavak jelentése körüli hosszadalmas rabulisztikus magyarázkodás és szembeállítás, nekem tulajdonítva az álarc pusztá démoni álarcként

való felfogását, mintha bizony sem Kemény Katalin, sem én nem tudnánk, hogy valamennyi maszk csak együtt (a tízezernyi) igaz, és démonná csak az válik, amelyik önállósulva hatalomra kerülhet. Ismét a felületes lapozgatás eredménye, amikor valaki magában csak egy tulajdonságot juttat, akár átmenetileg is, uralomra! („Wegen mangelnder Aufrichtigkeit.“) 109

Sok más egyéb kérdést is sorra lehetne venni, például a „Vita nuova” fejezet különféle, főként szentendrei vonatkozásait, annak „megfordítását” (ahogy Marx tette Hegellel!), de akkor soha nem jutnánk ennek az interjúnak a végére, talán majd egy másik interjúban még szóba kerülhet ez is, vagy egy olyan könyvben, melynek az lehetne a címe: *Ami a Hamvas-monográfiából kimaradt*. De végül is a lényeges problémát az egész Hamvas-kérdéskörben ott látom, nem csak Kemény Katalin, de mások és a magam számára is, hogy Hamvas Bélát és életművét csak nagyon nehezen lehet ma és lehetett mondjuk már hatvan évvel ezelőtt is elismertetni a magyar szellemi életben, mert ennek különböző szegumentumai, melyek terrénumán Hamvas írásaival megnyilatkozott, a maguk körén belül egymásnak kiosztott hierarchiakat állítanak fel (irodalom, művészet, tudomány, filozófia, stb.), amelyekbe Hamvas sem most, sem régen nem fért bele: messze túlnőtt valamennyiük keretein. Ezt azonban nem ismerik és nem is ismerhetik el, mert akkor fel kellene adniuk saját hierarchizálási elveiket, és egészen új elrendezés állna elő. Ezt maga Hamvas is nagyon világosan látta, és élete során több „öninterjújában” meg is írta. Ezért nincs tulajdonképpen megfelelő kiadója sem műveinek, és ezért húzódik arcpirító módon már közel tizenöt éven át az „életmű-kiadás”. Egyetlen remény az életművel és elismerésével kapcsolatban az egyre teljesebb hozzáférhetőség és az olvasók körének folyamatos és spontán kiszélesedése, ami az elismerést is visszavonhatatlanul egyre teljesebbé teszi majd. Ennek félreérthetetlen jeleit most is folyamatosan tapasztalhatjuk.

Új Forrás 2021/4 – Darabos Pál: „... ezzel szemben a valóság az, Hogy...”
Kérdező: Kovács Boldizsár

K. B.: *Még egy utolsó kérdést ez alkalommal: hogyan látja megoldhatónak a monográfiájával kapcsolatos polémiát, vagy egyáltalán lát-e valamilyen lehetőséget erre?*

D. P.: Nem hiszem, hogy itt valamilyen megoldásra kellene törekednem. Az ember munkájáról különféle vélemények keletkeznek, ilyen is, olyan is, kedvezőek és kevésbé kedvezőek, ezt is, azt is tudomásul kell venni. A legjobb a dialógus a véleményezőkkal. De az ilyen kérdésekkel kapcsolatban ismét Hamvas Bélát idézem, mint aki a legmélyebben belelátott az emberi természetbe és a leghelyesebb lehetőséget választotta mind maga, mind mások aktuális problémái számára. A következőket írja egyik levelében, a hatvanas

években: „Azt persze megtanultam, hogy egy ilyen nehézséget nem akarok megoldani. A nagy kérdéseket nem lehet megoldani, egyet lehet, túlnőni rajtuk. Ez a szublimálás módszere. Az ember a kérdést mindig magasabb színvonalra helyezi át.” Egy másik helyen, ugyancsak ebben az időszakban
110 pedig ugyanezt a következőképpen fogalmazza meg: „»Megoldani?«
Hogyan »old« meg egy házasságot? Hogyan »old« meg egy vallásos válságot? Mindegyik megoldás egyformán rossz... Szóval, egyetlen kérdésre sem tudok válaszolni. Engem mestereim nagy és széles átélésre tanítottak, semmiféle megoldásra. A megoldások nincsenek a mi kezünkben. Ez nem tudás kérdése. Amit hetven év alatt leszűrtem, az ez: egyetemes tájékozottság. Univerzális orientáció. Ha ezt jól megérti, nincsen szüksége másra.” És még egy ősrégi mondást idézek, ami itt, a két interjúval kapcsolatban motorként is megállná a helyét: Amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica veritas.

Budapesten, 2003. augusztus 30.–szeptember 2.

[A Darabos Pállal készült interjú és Darabos Pál Hamvas-szótárának szövegét gondozta és jegyzetelte: Várhegyi Miklós. Köszönjük ifj. Darabos Pálnak, hogy a hagyatékából a szövegeket folyóiratunknak közlésre átadta.]

„Az egyetlen bázis a semmi.” Ez Hamvas Béla *Patmosz* című könyvének első kötetében, a *J. D. vagy a beavatás* című szövegben az a „szilárd pont”, ahová a mester ösztönzése révén a tanítványnak el kell jutnia. Amikor a nyolcvanas évek elején hozzájutottam a *Patmosz* gépiratának sokadszorra xeroxozott változatához, egész biztosan nem volt fogalmam arról, hogy a fenti mondatot írja Tiszapalkonyán, az Erőmű Beruházási Vállalat (ERBE) raktárosaként vetette papírra. Miért is lett volna?

Kelényi Béla 111

MINDENNAPI APOKALIPSZIS

A tiszapalkonyai tanítvány
és a semmi

Akkor még alig ismertem valamit Hamvas életéből, és az ötvenes években erőszakosan iparosított magyar világ aligha jelentett számomra bármit is. Csak később, amikor először láttam Hamvas Tiszapalkonyán készült fényképeit, kezdett el valami rendkívül kényelmetlen érzés gyökeret verni bennem. És persze jó néhány homályos kérdés, ami megválaszolatlanul maradt. Hogy hol is van ez a hely, miért van munkásruhában ez az ember, és főképpen miért néz így, ilyen dacosan, egyszersmind elégedetten maga elé. Akkor csak annyit tudtam volna mondani ezekről a fényképekről, hogy itt valami egyáltalán nincs a helyén. A háttérben füstölgő kémények és az előttük fekvő/ülő ember valahogy nem illettek össze a tájban.

A Tiszapalkonyai Hőerőmű építése. Ismeretlen felvétele, 1953. Fortepan/Adományozó

Pátmosz egy kis görög sziget az Égei-tengeren. Az Újszövetség utolsó könyve szerint a rómaiak által száműzött János evangélista itt élte át a *Jelenések könyvének* világvége-látomását, Isten ítéletét és győzelmét a világban uralkodó fenevad felett, Babilon összeomlását és az „új ég, új föld”
112 születését. Arra még gondolhattam volna, hogy Hamvas olyan látomásnak szánta könyvét, amelyben összefoglalta mindazt, amit maga is apokalipszisként élt meg a saját korában. De arra végképp és még sokáig nem gondoltam, hogy hol van Magyarországon az a hely, ahol ez az utolsó ítélet lejátszódhatott. Igaz, erre való időszak, helyszín és alkalom bőven adódott Hamvas életének ebben a szakaszában. 1945 januárjában, a világháború végén, amikor a Remetehegyi úton bérelt lakását bombatalálat érte, s a ház, könyvtára és kéziratai megsemmisültek. 1948-ban, amikor a Fővárosi Könyvtárban betöltött állásából felfüggesztették, publikációs lehetőségétől megfosztották. És 1951-től fogva, amikor az ERBE építkezéseinek kényszerült munkát vállalni. Amikor Tiszapalkonyán, 1959-ben a *Patmosz* esszégyűjteményét kezdte írni, ahol a fényképek is készültek.

A tiszapalkonyai hőerőmű az 1949 utáni látványos ipari fejlesztések és beruházások sorozatában valósult meg. A tervezést összefogó Ipari Építettervező Vállalat, az IPARTERV előkészítésében folyamatosan épültek a nagyipari létesítmények, a korszakban jelentős innovációként alkalmazott nagyelemes helyszíni előregyártás segítségével. A sorozatgyártott szerkezeti elemek összeszerelésén alapuló eljárás során először az épületek vasbeton tartóvázát tervezték meg és öntötték ki az építkezés helyszínén, majd az így elkészült elemekből állították össze az épületek tartószerkezetét.¹ Az új gyártástechnológiának köszönhetően egymás után épültek azok az erőművek (Inota, 1950–1954, Berente, 1951–1957, Tiszapalkonya, 1952–1959), melyek mindmáig a 20. századi magyar ipari építészet legjelentősebb teljesítményei közé tartoznak. De hogy az itt dolgozó munkások világa milyen lehetett, arról nagyon is egyértelmű képet ad Hamvas egyik, Inotán és Tiszapalkonyán írt munkájában, a *Szareptában*: „A téglát tudatosan ezrével törlik, dobják szeméttbe a tonna vasat, szórják a földre vagon számra a cementet, hajítanak el csavarokat, szögeket, tapossák sárba a szenet, hagyják megrohadni a fát, pusztulni a csöveket, a ponyvát, penészedni a dohányt, megbüdösödni a húst, megféggesedni a lisztet. Amióta mindez a kártevés tudatosan történik, bosszúból és ellenállásból, a cselekvést kollektívan áthatja, kénytelen vagyok Nietzschének igazat adni. Minden kicsi és nagy büntény tiltakozás.”²

B-listázása és a Fővárosi Könyvtárból való elbocsátása után, 1948 és 1951 között sógorának a szentendrei Kőhegyen levő kertjében Hamvas földet művelt, gyümölcsöt termesztett. És persze írt! Hogy biztonságban érezhesse magát, földműves igazolványt váltott ki, ám a házkutatásoktól tartva végül

a „deklasszált személyek menedékét” választotta,³ vagyis 1951-ben az inotai hőerőmű építkezésén helyezkedett el. Hogy a „vas és acél országának” telephelyén milyen volt az élet, arról Hamvas a „békés Bubánban”, a Kőhegyen megismert barátjának, Veres Józsefnek számolt be: „Itt minden más. Zajos, a hangszóró reggel 6-tól este 10-ig bömböl vagy harminc hely- 113
ről. 4500 ember dolgozik napi 12 órát. A középpont a korcsma és a Népbolt. Itt benn vagyok a templomtalan tömegben. Gyűjtöm azokat a szavakat, amelyeket itt a legtöbbször használnak, persze trágárságok, és a katonaság ehhez képest finom hely volt. Hihetetlen, hogy a nők (sok nő van) mennyire eldurvultak és elzüllöttek. Egyébként azt hiszem, kevés ember ússza meg ezt belső károk nélkül. Az örültség, a neveltségesség és az erkölcsi sötétség teljesen egyforma. Mindezt eszeveszett iramban, hogy fel se lehessen rá eszmélni.”⁴

Hamvas 1953-ban került Tiszapalkonyára. Az őt körülvevő körülmények dacára megpróbált egy olyan életformát kialakítani, amelyben újra írni tudott. Barakkja előtt kis kertet művelt, folyamatosan levelezett barátaival, könyveket kért tőlük és kéthetenkénti hazautazásai alkalmával kölcsönzött az Egyetemi Könyvtárból is. Az első időszakban a későbbi nagy munkákat megelőlegező *Szarepta* írása töltötte ki⁵ (Szarepta: föníciai pogány város, ahová Illés próféta az Úr rendelésére menekül, ahol csak vendéglátója, egy özvegyasszony segítségével tud életben maradni, majd viszonzásul visszaadja az asszony fiának életét), de folytatta *Az ősök nagy csarnokába* tartozó művek fordítását és értelmezését is.⁶ 1955 februárjában írt naplójegyzetében Hamvas összefoglalta életének idáig vezető, a világháború utáni korszakát, amikor a Szentendrén megélt, írás közbeni ekstatiszikus állapot, a „logoszparadicsom” már kimerült: „Most következett Inota, Palkonya tulajdonképpeni terméketlensége, írás szempontból és egyébként is. Az első időben a változás következtében fejbevagott a némaság, csak később, lassan engedett fel; tanulás – az Átman-nyár, azután a *Széfer Jecirá* és a *Szánkha* fordítása. A *Katha-upanisad*. Héber és szanszkrit nyelv – elmélyedés – zoltárok – Orpheusz, Plótinosz, Eriugena – az *Egységlogika*, a *VOZS* [Véda, Orpheusz, Zoltár] kialakulása, azután Palkonyán a lassú tél, végül a lökés: Buddha. [...] *Az időtlenben* lenni, vagyis tudni azt, hogy a buddhai mértékben mindenre van időm, az egész világ a rendelkezésemre áll minden kalpájával. Nem kell többé félni, és ezért nem kell sietni, és feladhatom még az *ötszáz év* ideáját is. Mi az az ötszáz év? Az én céljaimra kevés.”⁷

A testi és lelki egyensúlyért vívott mindennapi küzdelemben nyilván gyakran fogták el kétségek. Mégis itt kellett hogy megszilárduljon benne az a megingathatatlan bizonyosság, hogy a „szellemi produkció” helyett a személyes élet „megérlelésében”⁸ kell kiteljesednie. Egy ismerősének, Szabó

Irmának Tiszapalkonyáról 1954-ben írott levelében a tanácsstalanságra, elveszettségre és ingadozó hitre így reagál: „Az ember önkéntelenül résztvétel nézi életének látszólag értelmetlen lemorzsolódását és az idő üres múlását.

Sajnálja ostobán elrontott napjait, összetiport és bemocskolt óráit és
114 perceit, és időnként megrendülten nézi: mi lett abból a jól elgondolt életertéből, amelyet szétmarcangolva, rongyokban lát. De csak azt mondom: ismerem azokat, akik e katasztrófából életüket meg akarták és meg akarják menteni. Akik nem tudták és tudják a letiportatást elviselni, és közelednek, hogy úgy mondjam, az Idő Szelleméhez, szolgálataikat felajánlják s életüknek legalább egy részét így próbálják megmenteni (maguknak megtartani?). Nem kell különösebben magyaráznom, hogy az nyert, aki kompromisszumot nem kötött, nem köt és nem is fog kötni. Összetapossák? Nem boldogság. De ez az összetörés mérhetetlenül több, mint az a kétes nyereség, hogy életének töredékét megkapja – olyan áron, ami eszeveszett ráfizetés.”⁹

Tiszapalkonyán valaki több fényképet is készített Hamvasról. A képek beállításai valahogy természetellenes. Az egyikben virágok vagy inkább vadul burjánzó dudva között, jobb kezére támaszkodva fekszik munkásruhában, fején az épülő szocializmus általános és kérlelhetetlen divatjának megfelelő svájci-sapka, amelyet valamikori úribb eredetének, a barettnak megfelelően viselője kissé félre sapva hord. A fekvő test helyzete, beleértve a combjára némileg görcsösen feszített bal kezét, meglehetősen erőltetett. Az arc feszült és frissen borotvált. Az egész jelenetet a háttérben diadalmasan magasodó erőmű kéményei mintha megpróbálnák lenyomni az „elvadult tájra”, ahogy azt a Hamvas által olyannyira nem kedvelt Ady énekelte meg. Csakhogy a fekvő ember kirí ebből a milióból. Láthatólag pontosan érzékeli, hogy ez a környezet „lehúz, altat, befed”, de a fekvés erőszakolt pózával mintha azt demonstrálná, hogy ő itt mégsem sülyedhet el. Tudja, hogy hol van, hogy kicsoda, és hogy mit keres itt. Még azt is tudja, hogy ebben a tájban miként kell megmutatkoznia.

Két másik kép is készült róla ugyanitt, más nézőpontból. Hamvas a vízparton ül egy kis dombon, a gyéren kinőtt vadvirágok között, háta mögött, a túlsó parton az erőmű füstölgő kéményei. A helyszín térképének alapján ezek a fényképek nem a Tisza-part, hanem az erőmű előtt levő csatorna túlsó oldalán lettek felvéve, s mivel a létesítmény már üzemel, úgy 1960–1961 körül lehetett. Hamvas teljes súlyával ül a kis dombon, mint egy száműzött, álruhás király, térdére fektetett bal keze alatt egy könyv, az elvesztett királyság szimbóluma. Úgy néz maga elé és oldalra el, mintha el akarná hitetni, hogy ez természetes beállítás. És még valami, ami talán megmagyarázza, hogy mi adja a képek furcsa döccenését. Az ERBE munkászubonyában ülő férfi ugyanis félhosszú, alul buggyos knickerbocker nadrágot visel, amit a két világháború között leginkább a golfhoz, de mindenféle sporthoz és kiránduláshoz is használtak. Az úri nadrág nem illik a zubonyhoz, a könyv nem illik

a svájccisapkához, a férfi pedig nem illik a tájba. De mégis ott van, és az egész látványra ránehezedik. A fényképeket nézve komikusnak hat, amit a *Szareptában* ír: „A becsvágy legnagyobb lépése a dicsőséget és a sikert nem összevetészeni.” Azután mint egy ostorcsapás: „Siker, amikor az embernek valamije van. Dicsőség, amikor az ember valaki.”¹⁰

115

Hamvas ekkor juthatott odáig, hogy realizálja mesterének álláspontját: „A szempont (Jakabfalvy): az alapállás az abszolút centrum, a *tat* [az], a »Nyugalom« állapota, a látás állapota, amikor biztos és stabil pontról érték és látok, ugyanakkor a dolgokkal együtt szédülöm az örvényt – és az életfölötti létben élek...”¹¹ – írja 1958 körül naplójában. Hol lehet ez a „biztos és stabil pont”? A mesterének tekintett Jakabfalvy Dénessel való kapcsolatáról és annak életútjáról írott esszéiben következetesebben fogalmaz: „Az egyetlen bázis a semmi. A szilárd pont a nemlétező. J. D. megértette, mert éppen az egyetlen szilárd pontot kereste.”¹² Nem lehetett könnyű értelmezni azokat az útmutatásokat, melyekkel a műveltséget lényegtelennek tekintő Jakabfalvy a magát sokoldalú olvasottságán keresztül kifejező Hamvasra hatni tudott.¹³ Számomra kezdettől fogva a legmeghökentőbb Dürer *A lovag, a halál és az ördög* című rézmetszetével kapcsolatos beszélgetésük volt, a mester ugyanis „remek” zen buddhista példázatként értelmezte ezt a képet. Eszerint látszik ugyan, hogy a lovag le fogja győzni és eltüntetni a halált és az ördögöt, de győzelme csak akkor lesz teljes, ha eltűnik ő maga is, s a képen nem marad senki. Ha megvalósul a semmi, az üresség.¹⁴ Ezt a részletet mindig újraolvastam, azon töprengve, hogy vajon mi lehet a példázat valódi értelme. Miért ne maradjon senki és semmi a képen?

Dürer 1498-ban adta ki fametszetsorozatát, az *Apokalipszist*, melyben a nemsokára bekövetkező világvégét mutatja be *János jeleinei* alapján. Legdöbbenetesebb lapján az *Apokalipszis négy lovasa* vágtat, köztük kiaszott vénemberként a szigonyt ragadó halál. Az 1513-ban készült rézmetszeten a halál már egy paripáján rendíthetetlen méltósággal vonuló délceg lovag kíséretében poroszkál rozzant gebéjén, felmutatva az élet fogyó idejét jelképező homokórát, mögöttük pedig az állati deformitás-ban tobzódó ördög ólalkodik. A lovag célja csakis a fölötté látható távoli hegycsúcsot uraló, elérhetetlennek tetsző vár lehet. Komoran, lovát lépésben tartva maga elé néz, nem fordul kéretlen kísérői felé. A paripájának farkába kapaszkodó kísértő, az ördög és a kaján halál nem üldözik, nem is harcolnak vele, csak jelenlétükkel figyelmeztetik: álljon meg, adj a fel, térjen le az útról. A képet általában kétféle nézőpontból szokták értelmezni. Egyrészt Rotterdami Erasmus írásai alapján, melyek szerint a lovag állhatatos keresztényként, hitével felővezve száll szembe a halállal és a kísértéssel, másrészt pedig a német arisztokrácia hanyatlásának bizonyítékaként; vagyis hogy a halál és

az ördög valójában a hitehagyott lovag társai, nem pedig legyőzendő, baljós erők.¹⁵ Hit és hitetlenség egy képben, egy személyben! Micsoda ellentmondása az értelmezésnek! Ám Jakabfalvyra (és Hamvasra) minden bizonnyal a görög tragédia szellemiségéből kibontakozó német újjászületésben

116 reménykedő Nietzsche látomása lehetett hatással: „A vígasztalan magányos aligha lelhetne itt találóbb szimbólumra Dürerne a halál és az ördög kísérte páncélos lovagjánál, ki egyedül lovára és kutyájára hagyatkozva, kemény tekintettel, bár reménytelenül járja borzalmak szegélyezte útját, ügyet sem vetve rettentő útitársaira.”¹⁶ Ugyanakkor Dürer műve azt a látszatot is kelti, hogy a lovag nem érkezhetsz meg soha. Mintha egy önmagába visszatérő futószalagon mozognának a szereplők – furcsa módon ezt erősíti a ló hasa alatt szaladó kutya levegőbe dermedt mozdulata is. Csak a néző tűnik el időről időre a kép elől, mint azt Borges írja: „Én leszek hamu s én leszek sötétség, / bár később indultam, mégis beérek / a végső révbe, míg te, ki nem is vagy, / te, egyenes kardú, derék levente, / tovább léptetsz a dermedt rengetegben, / tovább, amíg csak ember él a földön, / egykedvűen, képzelten, mindörökké.”¹⁷

Jakabfalvy példázata szerint viszont a loagnak is el kell tűnnie a képről, miután legyőzte a kísértőket. De mi történik még az eltűnés előtt? Amikor nincs többé halál, sem ördög, amikor megsemmisül az életet kioltó végesség és az életet ösztönző szomj, és a homokóra egyszer csak szétfolyik? Mi történik, amikor a lovag egyedül marad a kiharcolt kopár időtlenségben, ahol nemcsak a múlt szűnik meg, hanem a jövő is? Mi történik akkor, amikor – afféle *sztalkerként* – végre ott találja magát a vár előtt? Mire várakozik, miért nem lép be, mit akar megérteni? És mit értett meg, ha majd a célt mellőzve eltűnik ő maga is? De Hamvas szerint még ekkor sem válik teljessé a kép tanulsága, mivel a kiküzdött szellemi tökéletességet, azaz a semmi felismerését csak magának tartotta meg. A semmit is meg kell semmisíteni, mégpedig úgy, hogy a világba vissza kell térni, mert az ember a teljes megszabadulást külön, önmagában nem érheti el. Itt a mahájána buddhizmus eszményképére, a megvilágosodásra törekvő lényre, a *bódhiszattvára* utal, akinek legfőbb tulajdonsága az együttérzés (*karuná*), amellyel a többi lény segítségére siet. Hamvas azonban a bódhiszattva-ideált a saját, ha lehet mondani, Tiszapalkonyára vezető útjára vonatkoztatva fogalmazza meg: „Ebben az életben semmi sem kedvtelés vagy dísz vagy tanulmány vagy elmélet. Csak annak van jelentősége, ami az ínségben és egzisztenciális kényszer alatt született, nem íróasztal mellett és fotelben vagy kávéházban. A legelső lépés a biztonságérzetet és annak védelmét feladni.”¹⁸ Csakis ebből az alapállásból fordulhat a „létezés végső és tökéletes állapota”, az üresség keresése felé. Ez a gondolat lényegül át az általa 1955-ben fordított zen buddhista szövegekhez írt bevezetőjében: „Üresek az alakok és üresek az érzések, üresek a nevek, üresek

a megértések, üresek az ismeretek. Nincsen ismeret, sem tudás, sem az ismeret vagy tudás lerombolása, nincsen le hanyatlás, nincsen halál. Ha valaki ezt tudja, minden szenvedése megszűnik, és megszabadul.”¹⁹ Hamvas ezt a mahájána buddhizmus egyik alapvető szövege, a *Pradnyápáramitá szútrák* esszenciájának tekinthető *Szív szútra* alapján fogalmazta meg.²⁰ Ebben a személyiség téves képzetét alkotó állandótlan jelenségek, a létesüléshez bilincselő halmazok (*szkandha*) ötös csoportjára, a formára, az érzésre, az észlelésre, a készletésre és a tudatra vonatkoztatva taglalja – Hamvas fordításában a függésben való keletkezés (*pratitja-szamutpáda*) láncolatának egyik tagjával is összekeverve – az ürességgel való viszonyukat: „A világnak öt alkotóeleme van, és ezek természetük szerint üresek. Sáriputra, szólt, az alakok üresek itt, és úgy mondom, hogy az üresség alak. Az üresség az alaktól nem különbözik, és az alak az ürességtől nem különbözik. Ami alak, az üresség, és ami üresség, az alak. Nem mondhatasz mást sem az érzékelésre, sem a névre, sem a megértésre, sem az ismeretre.”²¹

Feltehetően a fenti idézetben rejlik Hamvasnak a mestere példázatában is emlegetett semmiről, vagyis az ürességről vallott nézeteinek alapvetése. De egyáltalán tett-e különbséget Hamvas a „semmi” és az „üresség” között? Vagy azonosnak tekintette őket? Jóval korábban, egy 1942-ben írt cikkében, Kierkegaard-ra hivatkozva jegyzi meg: „Amiben az egzisztencia van, az a Semmi, a Nincs. Az egzisztencia azonban nem *van*, hanem *egzisztál*, és pedig »között« egzisztál. Mi között? A természet-élet és az eszme-szellem között.”²² 1945-ben, az *Egyetemi Nyomda Kis Tanulmányai* általa szerkesztett sorozatában adta ki Martin Heidegger *Mi a metafizika* című művét,²³ amely az emberi létezés lényegét – szabadságát – a semmibe való beágyazottságként fogalmazza meg. Az üresség fogalma azonban másfajta kihívás elé kellett hogy állítsa Hamvaszt. A buddhista terminológiában „üres”-nek (*súnja*) fordított kifejezés ugyanis arra utal, hogy minden létező jelenség mentes saját magától (*an-átman*), ennél fogva semmi nem állandó, minden a folytonos változás, a függésben való keletkezés állapotában van.²⁴

Ha Hamvas a „semmi”-t alapvetően a mahájána buddhizmus üresség-fogalmával közelítette meg, hogyan válik Dürer képének mondanivalója zen buddhista példázattá? A *Szareptában* Hamvas ugyancsak megemlíti a számára oly fontos beszélgetést mesterével, aki azt is közli vele, hogy a lovagnak a halál és az ördög révén megjelenített kettősség következtében kell önmagát is felszámolnia: „az élet arca halál, a halálé élet [...]. Az ördög belső lénye angyal, az angyalé ördög. A lovag kivonul, de csak akkor győz, ha felismeri, hogy a halál és az ördög élet és angyal. De csak akkor győz, ha életet és halált, ördögöt és angyalt látomásában felszámolva önmagát is felszámolja. A lovagra

is sor kerül. Mi marad meg, kérdem.”²⁵ A felelet felér egy zen *koannal*. „Semmi se vész el” – adja meg a mester a választ. Vagyis a létezés kettősségét megszüntető egység azzal a felismeréssel képes felszámolni önmagát, hogy minden ugyanúgy marad. És ez a gondolat talál magának Tiszapalkonyán

118 formát abban a Hamvas által fordított zen szövegben, amelyben a mestert kéri a tanítvány:

„– Kérlek, mutasd meg az utat a megszabaduláshoz.

Ki kötözött meg? – kérdezte a Mester.

– Senki.

Akkor mitől akarsz megszabadulni?”²⁶

Mitől is kellett volna Hamvasnak megszabadulnia? Nem tudta, de nem is akarta elkerülni vagy megkerülni a sorsot. Nem sokkal később, 1960–1961-ben írta Csincsajantaniban (Tiszapalkonyán) is játszódó regényét, amelynek betéttörténete szerint valaki fölgyújt ott egy barakkot, a huszonegyest. A tettes keresése közben bontakozik ki a történetet körülfonó többi történet, melyekben nem az a legfőbb kérdés, hogy ki gyújtotta fel a barakkot, hanem az, hogy ki az elbeszélő, és ki írja valójában a szöveget.²⁷ A végjátékban megjelenik egy titokzatos idegen is, aki a „jelent bámulja”, és a származását firtató kérdésre így felel: „Egyelőre tartson bukott államfőnek. Elűzött király és trónkövetelő, most segédmunkás Csincsajantaniban. Nem mintha ritkaság lenne. Baj, hogy vagyok.”²⁸ Az idegen nyilvánvalóan Hamvas. De kinek lehet baj az, hogy van? Önmagának? A többieknek? Az a baj, hogy ott van? Vagy hogy létezik még egyáltalán? Mulatságos és szomorú, ahogy az örök idegen lovag elűzött királyként és trónkövetelőként vívódik a leégett barakk helyén: „Hogyan van az, hogy az emberek önmagukat így, ahogy vannak, kibírják. Nézze, nekem önnel aránylag könnyű dolgom van. Otthagynom. Ha elegendem van, elmegyek. De magamat nem hagyhatom el.”²⁹ Vagyis elmehetne, de akkor nem jutna sehová. Azaz, mint Hamvas azt a zen fordításai elé írott tanulmányban kifejti, bárhová eljuthat, de nem állhat meg sehol. Nemcsak a létezőn kell túljutnia, hanem a nem-létezőn is. Még a nem-létező ürességét is el kell hagynia. Oda kell megérkeznie, ahonnan elindult. Meg kell érkeznie, vissza kell érnie a hétköznapiakba, a csatorna partjához.³⁰ Nem hagyhatja el önmagát, pontosan ott kell beteljesítenie feladatát, ahol van. Csincsajantaniban. Azt hiszem, ennek a helyzetnek a mérlegetése okozhatta Hamvas Tiszapalkonyán eltöltött idejének legnagyobb válságát, és a válságból fakadó legfontosabb felismerését is: „A tökéletes életmű a nem-mű. Nem kivetíthető, hanem az emberi lényben realizált eredmény. Ebből a nem-műből nem szövődik többé sors. E mű megvalósításának tevékenysége nem az építés, hanem a folyamatos feladás és lebontás, amíg nem marad semmi, és akkor feladása még ennek a semminek, és feladása a feladásnak is.”³¹

Epilógus

A tiszapalkonyai csatornánál készült fényképsorozathoz még egy negyedik fénykép is tartozik. Hamvas most is a parton ül, de egészen közel a vízhez. Lábát félig maga alá húzza, jobb kezével kitámasztja magát, térdére fektetve pedig a már kinyitott könyv. Nem hinném, hogy olvasás köz- 119
ben lepte meg a fotós. Így nem olvas senki. Ahogy Hamvas a fényképezőgép lencséjébe néz, abból inkább azt lehet érzékelni, hogy meg akarja mutatni magát és a világot maga körül. A fény kiemeli a félig napfényben fürdő büszke arcot, a kifehéredő nyitott könyvet és a könyv fehérségére fektetett kezét. A háta mögött fodrozódó víz még jobban láttatja, hogy mennyire egyedül van itt. Pilinszky ekkor, 1961-ben írja az *Introuitszban*: „Az ismeretlen tűzvészébe nyúlni / ki merészel közülünk? S ki merészel / a csukott könyv leveles sűrűjében, / ki mer kutatni? S hogy mer pusztá kézzel?”

Új Forrás 2021/4 – Kelényi Béla: Mindennapi apokalipszis:
A tiszapalkonyai tanítvány és a semmi

¹ Haba Péter: Nimbusz és identitás. Az IPARTERV tevékenységének recepciója a korai Kádár-korszakban. *Művészettörténeti Értesítő* LXIV. 2015/2, 388–389.

² Hamvas Béla: *Szarepta*. Medio Kiadó, Budapest, é. n., 236.

³ Kemény Katalin (Hamvas Béláné, 1909–) Hamvas Béláról. Darabos Pál (szerk.): *In memoriam Hamvas Béla. Visszaemlékezések Hamvas Bélára*. Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Budapest, 2008, 113.

⁴ Hamvas Béla: *Levelek*. Medio Kiadó, Budapest, 2011, 185–186.

⁵ Hamvas életének erről az időszakáról lásd Kelemen Zoltán: Pokoli riport. *Új Forrás* 2003/1, 58–65.

⁶ Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája*. Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Budapest, 2008, 3. k., 123–127.

⁷ Hamvas ötszáz évet tartott szükségesnek, hogy felkészüljön a tanításra. Hamvas Béla: *Naplók*. Medio Kiadó, Budapest, 2010, 2. k., 111–112.

⁸ „Ripeness is all.” Hamvas egyik sokat idézett kifejezése Shakespeare *Lear király*ból.

⁹ Hamvas, *Levelek*, 206–207.

¹⁰ Hamvas, *Szarepta*, 196, 197.

¹¹ Hamvas, *Naplók*, 2. k., 136.

¹² Hamvas Béla: J. D. vagy a beavatás. Uő: *Patmosz*. Életünk Könyvek, Szombathely, 1992, 213.

¹³ Hamvasnak Jakobfalvyval való kapcsolatáról lásd Darabos, 2. k., 280–285.

¹⁴ Hamvas Béla: J. D. vagy a beavatás. Uő: *Patmosz*, 213.

¹⁵ Pia F. Cuneo: The Artist, His Horse, A Print, and its Audience: Producing and Viewing the Ideal in Albrecht Dürer’s ‘Knight, Death, and the Devil’ (1513). Larry A. Silver and Jeffrey Chipps Smith (eds.): *The Essential Dürer*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2010, 117.

¹⁶ Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986, 168. Kertész Imre fordítása.

¹⁷ Jorge Luis Borges: *A Ritter, Tod und Teufel két változata*. Uő: *A homály dicsérete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 154. Ertl István fordítása.

¹⁸ Hamvas Béla: Messianizmus és diktatúra (Utóirat Szabó Lajoshoz). Uő: *Patmosz*, 116.

¹⁹ Hamvas Béla: *Az ősök nagy csarnoka*. Medio Kiadó, Budapest, 2003, 2. k., 312.

²⁰ Az eredeti szövegben foglaltak részletes kifejtését lásd Donald S. Lopez, Jr.: *The Heart Sūtra Explained: Indian and Tibetan Commentaries*. State University of New York Press, Albany, 1988, 57–93.

²¹ Hamvas, *Az ősök nagy csarnoka*, 1. k., 381. A *Szív szűtrát* Hamvas W. Y. Evans-Wentz *Tibetan Yoga and Secret Doctrines* (1935) című műve alapján fordította le, lásd erről Kelényi Béla: A lélek tüzeiben égve. Hamvas Béla és a tibeti misztériumok. Kelényi Béla, Végh József (szerk.): *A Köztes lét túldalán. Hajas Tibor művészete és a tibeti misztériumok*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019, 44. A *Szív szűtra* tibetiből való fordítását lásd Agócs Tamás: A tibeti kánon Sercsin (Sher-phyin) részének bemutatása Kőrösi Csoma ismertetése alapján. *Távol-keleti Tanulmányok* 2009/1, 53.

120

²² Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia* (Karl Jaspers filozófiája). Uő: *Szellem és egzisztencia*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1988, 65.

²³ Martin Heidegger: *Mi a metafizika*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945.

²⁴ Lásd erről Ruzsa Ferenc: A legnagyobb buddhista filozófusok. Szilágyi Zsolt, Hidas Gergely (szerk.): *Buddhizmus*. Magyar Vallástudományi Társaság, L'Harmattan, Budapest, 2013, 80–83.

²⁵ Hamvas, Szarepta, 188.

²⁶ Hamvas, *Az ősök nagy csarnoka*, 2. k., 362–363.

²⁷ Lásd erről Danyi Zoltán: Bizonytalan tekintetek – avagy a *Bizonyos tekintetben*. *Új Forrás* 2003/1, 66–78.

²⁸ Hamvas Béla: *Szilveszter. Bizonyos tekintetben. Ugyanis*. Életünk Könyvek, Szombathely, 1991, 394.

²⁹ Hamvas, *Bizonyos tekintetben*, 395.

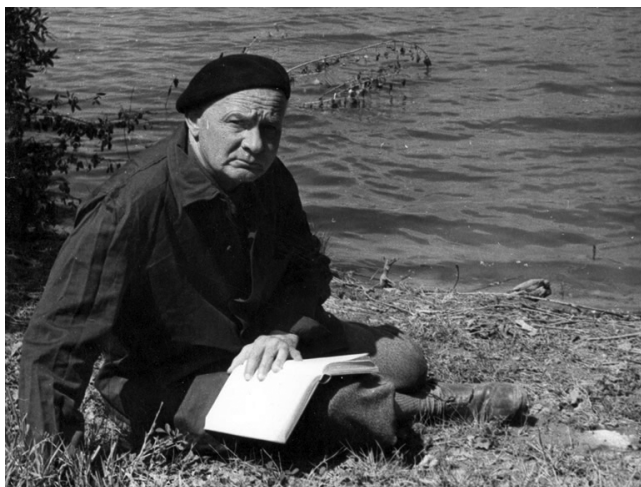
³⁰ „Meg kell tudnia, hogy az üresség is üres. A nem-létező is üres. De ha itt megállna, elveszett. Még tovább kell menni. Egészen addig, amíg eljut a városba és a piacra és a családba és a hétköznapba, és teát kell innia, és rizst kell ennie.” Hamvas, *Az ősök nagy csarnoka*, 1. k., 335.

³¹ Hamvas Béla: Megjegyzés az életműhöz. Uő: *Patmosz II*. Életünk Könyvek, Szombathely, 1992, 188.

Hamvas Béla a tiszapalkonyai Hőerőmű melletti csatorna partján, 1960-61 körül.
Ismeretlen felvételei. Hamvas Béla Alapítvány

*RÉSZLET HELYETT. Harminchárom
mondat HB kapcsán Kisfaludyról,
a költészetről, egyebekről*

KÖLTŐNEK LENNI, VAGY...

[i/1]

Egy költői kérdéssel akartam kezdeni ezt a vázlatos vizsgálódást, ez a kérdés indított el legelőször ezen az úton, amelyet Kisfaludy Sándor (költészete) felé tettem meg Hamvas Béla (gondolatai) segítségével: költőnek lenni, vagy csak verset írni?

[i/2]

Nem tudom, mire gondol pontosan Hamvas Béla ebben a korai esszéjében, nem értem mindig, de nagyon fontos szöveg az *Egy költő apológiája*, nekem legalábbis az volt, amikor először olvastam, kéziratban, nagyon fiatalon, és annyit mindenképpen értettem belőle, hogy (Hamvas) alapvetően máshonnan nyúl a költészethez, mint az nálunk megszokott volt, vagyis verselemzés helyett költői látásmódról beszél, sőt magasabb léttartalomról, ezzel alapvetően megváltoztatta szemléletmódomat, noha nem igazán tudtam róla, nem vettem észre, nem verset akartam már írni, hanem egy adott témát jártam körbe általában, jobb híján verses formában, könyvműben gondolkozva a kezdetektől fogva – ahogy ezt Tandori Dezsőtől vagy Tolnai Ottótól tanultam, később Borbély Szilárdnál is tapasztaltam –, így a költészet megvalósulását nem egy-egy vers létrehozásában látom, hanem csupán a szemléletmód megnyilvánulásának gondolom, ahogy egy emberi lény a világot, a valóságot érzékeli, hogy mire figyel, mire érzékeny, mit vesz észre, és ezt hogyan rendez el magában (mert a költő akkor is költő, amikor nem ír).

[i/3]

Hamvas esszéje Kisfaludy Sándorról szól, akiről nem sok mindent tudtam, bár olvastam tőle ezt-azt kíváncsiságból, de nem éreztem úgy, hogy többet kellene, Hamvas Béla pedig meggyőzött, hogy megérzéseim jók voltak – „Kisfaludy Sándor költeményei halála után száz évvel, vagyis olyan 123 korban, amelyben a költészetének igazi hatása megkezdődött volna, olvasni alig lehet, élvezni pedig teljesen lehetetlen.” –, ha csak ennyit idéznék, és Hamvas csak ennyit akart volna mondani róla, nem lett volna értelme egy komolyabb írást szentelnie ennek a költészetnek, de sejthető, hogy valami nagyon fontosat szimbolizál Hamvas számára Kisfaludy Sándor – „Azt azonban tudomásul kell venni, hogy olyan léttartalmak megjelenése volt, amelyeknek értéke *a küszöb alatt is sokszorta magasabb, mint százada realizált költészetének túlnyomó része.*” –, a küszöb utáni részt Hamvas maga kurziválta, de miről is van szó: egy számára szimpatikus költői magatartást látott megvalósulni Kisfaludyban, nem esztétikai minőségében, hanem metafizikailag, ami (Hamvasnál) nagyon leegyszerűsítve annyit jelent, hogy élet és mű egységének megvalósulását látja benne, a lehetőségét legalábbis.

[i/4]

Az 1946-ban keletkezett tanulmány felvonultatta már a teljes hamvasi fegyvertárat, ami kissé nehézkessé és csapongóvá is teszi, látszólag, de azt is tudjuk, hogy a negyvenes években intenzíven foglalkoztatta a költészet mibenléte (ld. *Költészet 1946*), és ennek a Kisfaludy költői helyét boncolgató írásnak olyan konkrét előzményei is voltak, mint a *Poeta Sacer* (1942) című esszé, ami *A láthatatlan történet* című könyvében is megjelent, vagy éppen a legendás *Medúza*-kritika (1944) Weöres Sándor könyvéről, és már ezekben az írásokban is a költészet lényegét keresi, a költő feladatát kutatja, megpróbálja kategorizálni a költői és néplélek-típusokat, így Kisfaludyt az idilli néptípushoz sorolja, szerinte a magyar léleknek ez az aspektus felel meg leginkább, a másik néplélek-típus pedig a heroikus, de Kisfaludy költészete azért lehet szerinte magasabb lét-tartalmak kifejezője, mert idillizál, és a költészet Hamvas számára mindig is az idillikusság megtestesítője volt.

[i/5]

„A művészet templomszolgálat, vagy templomrablás” – fontos mondat ez az akkori Hamvas Béla költészettel kapcsolatos elképzeléseiben, ugyanis ez a novalis kinyilatkoztatás áll barátja és szellemi társa – akivel akkoriban hetente összeültek diskurálni: Csütörtöki beszélgetések, Tábor Bélával kiegészülve –, Szabó Lajos *Művészet és vallás* című írásának gondolati középpontjában – Sz.L.

szinte alig valamit írt le, a dialogicitásban hitt, modern Szókratészként, a háború után elmenekült, és Nyugaton villámgyorsan készített kalligráfiáival híresült el, többek között épp Martin Heideggernek köszönhetően –, ez az egyszerű és nagyon mély gondolat a művészet feladatáról segít megérteni azt is, amit eddig nem tudtam kihámozni a gyönyörű hamvasi mondatokból, de a *Poeta sacer* című tanulmány (a *Láthatatlan történetből*, 1944-ben) már nagyjából ugyanezt a verziót kínálja a szent kör fogalmát átveve a George-körtől, példaként pedig Goethét, Schillert és Hölderlint hozza fel, ami innen, a mából nézve evidencia (ami akkor talán még egyáltalán nem volt az), hogy az igazi költő a háromból: Hölderlin, vagyis az igazi templomszolga, és ugyanígy magyarázható Kisfaludy Sándorral szembeni elfogultsága, mert ebben az értelemben ő is az.

[i/6]

Az örök kérdés mindig ugyanaz Hamvas számára a költészettel kapcsolatban: az adott emberben, művészen van-e annyi üres hely, amennyire az igazi költészetnek-művészetnek szüksége van, amennyit a költészet be akar és be tud tölteni, meg- vagy átadja-e magát alázatosan az adott szerző, hogy a költészet teljesen betöltse, és bár ez nagyon ritkán adatik meg, valahány százalék a gyakori csupán, ennek megfelelően tarthatunk valakit csupán jó vagy zseniális költőnek, hiszen, ahogy Hamvas mondja: „a verset nem írjuk, hanem éljük”.

[i/7]

Muszáj most egy kis kitérőt tenni az ismét megkerülhetetlen Weöres Sándor felé, az ő nézőpontjából pislantani rá mostani felvetésünkre, pontosabban a költő *Forradalom a művészetben* című, Hamvas és Kemény Katalin közös, művészettörténeti könyvecskéje kapcsán (erős kritika formájában) megfogalmazott saját ars poeticáját idézni – (W.S. magánleveléből Hamvasnak): „Csak egyet hiányolok benne: bármelyik művészetet tisztán spirituális szempontból nézed, nem pedig ‘mesterségbeli’ szempontból. A képekben azt vizsgálod, hogy általuk milyenfajta lelki elementumot sugároznak; s alig beszélsz önmagukban véve színekről és formákról és vonalokról. Pedig úgy sejtem, hogy az a lelki elem, mely szín, forma, vonal által megnyilvánul: másodlagos ahhoz képest, amit az a szín, forma, vonal önmagában-véve jelent. A kép igazi valósága nem az, ami ‘benne rejlik’, hanem az, ami ‘ő maga.’” –, de a kritika bármennyire jogosnak és okosnak tűnik is, gondoljunk csak bele, Hamvas a költészet kapcsán éppen ezt javasolja, hogy éljük azt primér módon, hagyjuk hatni, működni magunkban.

[ii/8]

A költőnek nem szabad elmondani a titkot, amit tud, mégse tehet mást, csak (arról) beszél, ha jó költő, (erről) hallgat, legjobb verseiben.

125

[ii/9]

Jobb, ha tudjuk, az olvasó is írja a könyvet, azzal, hogy olvassa, különben csak üres lapok lennének egymás után.

[ii/10]

Élő mondatokat írni, nagyon nehéz, úgymond „használható mondatokat” (Illyés Gyula Kisfaludyról) a szerelemről leírni a legnehezebb.

[ii/11]

Kisfaludy főműve a (boldogtalan és boldog) szerelemről korabeli bestseller lett, főként a nők között, amit zseniális húzással név nélkül jelentetett meg, Himfyként, ahogy név nélkül (és németül) jelent meg Kazinczy szigorú bírálata is e kötetéről.

[ii/12]

Emberi gyengeségünk az oka, hogy nem figyelünk eléggé az óvó szóra, mindenben támadást sejtünk, énünk, egónk ellen, éppen miként a sérülékeny, sértett Kisfaludy is elkövette ezt a hibát, talán, mert a siker túl korán jött, miként ezt Hamvas hangsúlyozta Rilke és Weöres kapcsán is.

[ii/13]

Milyen vicces az élettől, a sorstól, hogy Kisfaludy minden hiúsága ellenére (ha a siker nem is, de) a dicsőség is megadatott számára, egy alkalmi verse Beethoven által válhatott a legismertebb klasszikus dallammá a világon, névtelenül persze, de Európa himnuszává, örömdávé.

LÁBJEGYZETEK EGY SZÓTÁRHOZ

[iii/14]

A világ legszebb könyve a *BARÁTSÁG*ról a Winnetou, Karl May indiános regényei, amiket Hamvas szívesen lefordított volna újra, amikor épp nem publikálhatott, nem dolgozhatott, de nem vették komolyan.

[iii/15]

BOLOND lett a bölcsből, éneklí a HBB (Hobo Blues Band) énekese (Hobo), de HB is ugyanezt mondja, és hogy csak a bolond rendezkedik be az örök életre, mert ő tényleg komolyan veszi.

[iii/16]

A *BOMBÁZÁS*ban minden elpusztult, ami után új, másik életet kellett kezdeni, a földi dolgokhoz való ragaszkodás nélkül, csak azzal foglalkozni, ami a halál után is hasznos lehet.

126

[iii/17]

*BÜN*te(t)lenül nem lehet keveset akarni (szintén Szabó Lajos nyomán), vagyis Istennek nincs szüksége a bűneinkre (műveinkre), csupán a szeretetünkre (Liseix-i Szent Teréz nyomán).

[iii/18]

A *DERŰ* folytonossága, a felderítés mindegyik értelmében.

[iii/19]

Siker helyett a *DICSŐSÉ*get ajánlotta, mint a misztikusok és a szentek, és hálát adott Neki ezért is.

[iii/20]

A *FÁK* a legősbibb lények, a Nap gyermekei, bölcsék és tudják tárolni az energiát, és valahogy ezt is meg kell tanulnunk tőlük, (vagy amit Hamvas tudott róluk:) a mozdulatlan nyugalmat.

[iii/21]

*HALÁL*a 1968. november 7-én (!), élete utolsó vicces húzása, ezzel még egyszer, utoljára figyelmeztetve minket a humor fontosságára.

[iii/22]

A *HIBA* a sötét pont, amit mindenki kívül keres eleinte, de Hamvas hamar rájött, hogy belül van, bennünk, és a válság velünk kezdődik el, mindig, újra.

[iii/23]

A *HUMOR* az utolsó maszk HB szerint a *Karnevál*ban, amit talán nem kéne levenni egyelőre, ezen is érdemes azért elgondolkozni.

[iii/24]

INOTÁN volt raktáros (majd Tiszapalkonyán, Bokodon is), pózolt micisapkában, munkásruhában, pontosan tudva, ez a kép ég majd belénk jóval később, róla.

[iii/25]

Túl jól tud *ÍRNI*, ld. az *IRRITÁCIÓ* és az *IRIGYSÉG* szócikkeit.

[iii/26]

A *KARNEVÁL* azt jelenti, mint maszkot hordani, cserélgetni, összecserélni, nem jól, jót tenni fel, venni le, és nem jókor.

[iii/27]

*KERT*ben lenni és egyedül dolgozni a legmagasabb szintű meditáció, akár földműves igazolvánnyal is igazoltan, gazolni tehát a szövegben, metszeni a gyümölcsfákat, zöldséget pucolni a konyhában, árnyas teraszon hűvös bort kortyolgatni.

[iii/28]

Huszonévesen *KRIMI*vel is megpróbálkozott, folytatásokban, egy titkosrendőr feljegyzéseinek álcázva, de jól tudjuk, hogy egy nyomozó mindig nyomolvasó marad.

[iii/29]

Jól gondold meg, mielőtt leveszed a *MASZK*od, alatta egy másik is lapulhat vagy ott maradhatsz mezítelenül, mert egyáltalán nem biztos, hogy kapkodni kell, lefelé (Isten elől úgysem rejtheted el arcodat).

[iii/30]

Az egyik *NŐ* túl kevés volt, a másik talán túl sok, mert az egyik az érzékiséggel csábította, a másik az intellektusával, de a harmadikkal sajnos az életben nem találkozhatott soha, csak írás közben.

[iii/31]

Vannak, akik szerint naivitásból, vannak, akik szerint családi kényszerből lépett be a *PÁRT*ba (1945–47), hogy ne veszítse el állását, amit így is elvesztett, és noha nem járt pártgyűlésekre, így is kirúgták, mégis megnyugtató tudni, hogy ő is tévedett (ha!), és hogy még ezt is megengedhette magának.

[iii/32]

A *SORS* szócikke szerint mindegy, hogy raktáros vagy napszámos vagy látszólag, a feladatodat el kell végezned, akár az árokparton ülve munkásruhában, micisapkában, cigarettázva.

[iii/33]

Az első *SZÁZ KÖNYV* csak az alap, amit összegyűjtött nekünk, amiből a többi felé szerteágaznak az utak, de végül ugyanoda vezet mindegyik.

(Elhangzott Zsennyén, 2018 februárjában)

Hamvas Béla életműve ellenáll a kategorizálásnak. Az Anthologia Humana megjelenése kapcsán frappáns önminterjúban fejezi ki sehova nem tartozását: „Hamvas Béla, a szerkesztő, a magyar irodalom különös alakja. Irodalom? Mindjárt itt baj

128 Tárnok Attila

HAMVAS BÉLA, AZ EMBER

van. A szépírók inkább tudósnak tartják, a tudósok azonban szépírónak. Az esszéisták filozófusnak mondják, a filozófusok esszéistának, a művészek inkább gondolközőnek, a gondolkozók inkább művésznek.” (Idézi Darabos Pál: Hamvas Béla: Egy életmű fiziognomiája, III. kötet, p. 92.) Hamvas elvi, egyéniségbeli, hitvallásbeli különállása már életében, de halála után is elveti az intézményesülés lehetőségét, mert egyénisége nem sorolható iskolákhoz, áramlatokhoz, nemzedékével sem azonosítható, csupán a személyesség hitelesíti.

Igen ám, de hol rejtőzik Hamvas Béla, az ember? A válasz látszólag magától kínálkozik: nyilván naplókban, jegyzetekben, levelekben mutatkozik meg a szerző saját személye, egy beszélő vagy narrátori hang közbeiktatása nélkül. Éppen ezért meglepő, hogy a személyesség hiányzik a Naplókból. Öncenzúra vagy bizonyos szerkesztői elvek szűrték meg a hátrahagyott szövegeket? Hamvas az intimitásig személyes megnyilvánulásait csupán levelei olvasóira korlátozta volna?

Darabos Pál, mindezidáig egyedül álló, bár Kemény Katalin szerint érvényesnek nem tekinthető, Hamvas-monográfiáját három kötetben adta közre a Hankiss Ágnes vezette Hamvas Intézet. A Hamvas-összkiadás keretében megjelent Napló (válogatta és szerkesztette: Dúl Antal) azonban a Darabos által részletezett életműből mindössze a harmadik kötetben tárgyalt időszakra, a II. világháború utáni évekre terjed ki. Felmerül a kérdés: milyen személyes, eddig napvilágot nem látott szövegek előzték meg a szemelvényeket időrendi sorrendben közreadó Naplókat, amiben az 1945 előtti évek mindössze három oldalt kaptak? Hiszen a Naplókból, jelenlegi formájában, csupán Hamvas utolsó húsz évről kapunk értesülést, holott az 1897-ben született szerző 1945-ben már majdnem ötven éves és nyilvánvalóan az 1945 előtti gondolati fejlődése ugyanúgy érdekelheti a felé forduló olvasót, mint az utolsó húsz év.

Az életműkiadásban megjelent napló köteteit forgatva, már az olvasás megkezdése előtt szembe tűnik még egy furcsaság. A borítón (Naplók) megadott címmel a címoldal nem egyezik meg. Itt a Naplók és jegyzetek cím szerepel. A különbség igazán az olvasás aktusa során nyer jelentőséget, hisz az első néhány oldal kivételével, ahol Hamvas a háború borzalmairól és a Budapest ostroma idején megélt rettegésről ír, valamint a csupán elszórtan és

nagyon ritkán felmerülő személyes hang – például az életút mélypontjaira visszatekintő oldalak (I. kötet, pp. 258-260) vagy az időről időre felbukkanó, álmokat leíró részek – kivételével a Naplók nagyobb része nem is napló, hanem szórt feljegyzések gyakran stilizálatlan, töredékes, rendszert nélkülöző tömege. (Ha csak az időrendi besorolást nem tekintjük rendszernek, bár ezek a jegyzetek, ebben a formában semmiképp sem minősülnek rendezettnek.) 129

A naplót műfajilag éppen az különböztetné meg a jegyzetektől, hogy a szerző saját belső világát igyekszik megvilágítani, mintegy a saját maga számára is. Ez a mozzanat olyan szerzőknél, akik nem pusztán magán vagy családi okokból ragadnak tollat, hanem írásaik, akár csak haláluk után, nyomtatásban történő megjelenésére számíthatnak, mert az írás pillanatában már publikációs múlttal rendelkeznek, szükségyszerűen kivált egy bizonyos fajta igényességet, üzembe helyez egy szűrőt, amin keresztül belső világát a szerző átrostálja. Ezzel szemben a jegyzetek időleges feljegyzések, amelyeket a szerző csupán azért készít, hogy valamit el ne felejtessen, hogy későbbi művek megírására felkészüljön, a fejében kavargó gondolatokból valamiféle kezdetleges vázat teremtsen, de amely jegyzetpapírokat felhasználásuk után gyakran megsemmisít. Hamvas Béla, pedantériájából kifolyólag, még az ilyen jellegű feljegyzéseket is füzetekbe vagy azonos méretű és minőségű papírlapokra rögzíthette, talán ennek a ténynek és a hagyatékot gondozó Dúl Antal lelkiismeretes munkájának köszönhető, hogy a Naplók, érzésem szerint, néhol szinte vágatlanul adják közre Hamvas jegyzeteit.

Ez, a szerzőt amúgy méltán megillető tiszteletből fakadó, akkuratús szövegvédelem okozhatja talán, hogy a 'naplóbejegyzések' nemcsak fragmentáltak és többnyire személytelenek, de igen gyakran logikailag sem követhetőek. Hisz mit kezdhet még a Hamvast jól ismerő olvasó is az ilyen felsorolásokkal: „Joyce. Oroszok. Kína.” (I. kötet, p. 43), vagy: „Szocialisták. Az állam ananké. Szükség, adottság. Forma. A forma nem számolható fel. A formákat meg kell formálni.” (I., p. 143.) Hamvas katalogizált gondolatfoslányaiban gyakran nehézkes, sokszor pedig lehetetlen rendet teremteni, megtalálni az asszociációs szál mozgatórugóit. A kötetek szövegeit olvasva nyilvánvalónak tetszik, hogy Hamvas a jegyzeteket nem szánta közlésre, illetve ha módja nyílt volna rá, erősen szerkesztve, átírva, letisztázva adta volna őket közre. Ezt a megállapítást illusztrálja a következő bejegyzés: „Az emlékeket gyűjtő ember, aki így őrzi meg idejét, életét, katalogizálva, nem ér rá mással foglalkozni, mint önmagával. Gyűjtés. De inkább az értelme. Poshadt és füledt magány. Az aszkézis és önmegváltás értelmetlensége. Ezzel szemben az emberi zártságba való betörés, és ennek felbontása, és az Egyház

alapjainak (feltételének) megteremtése. Ezért a kommunizmus igazabb, mint a múlt volt” – írja 1950 nyarán (Naplók I. kötet, p. 249.). Ebben a formában, a kontextusból kiragadva, t.i. hogy a Karnevál című regény egyik karakterének megformálásához készült segédjegyzetről van szó, Hamvas min-
130 den bizonytalanságot elutasítaná vagy revideálná a fenti kijelentést.

A Naplókkal éppen az a baj, hogy bőséges jegyzetapparátus vagy egy részletes kísérőtanulmány nélkül kiszolgáltatja a szerzőt az utókor értelmezési kedvének. Ugyanakkor Hamvas életműve, az összkiadás, egyébként helyes, gyakorlata, maga az esszé mint műfaj, taszítja magától a jegyzetapparátust, a nehézkes, tanulmányokhoz illő dokumentációt, és az életműkiadás egyik fő erénye, hogy jegyzet-hiányos, azaz esszékhöz méltóan aluldokumentált. Hamvas szellemi hagyatékától már a két napló-kötetben szereplő (összesen majdnem 200) lábjegyzet is elüt, pedig ezek csak az elkerülhetetlenül szükséges, legszűkebb körre korlátozzák a hivatkozást.

Mint hogy a jegyzet vagy munkavázlat műfajával ellentétben a napló a személyesség talaján áll, feltehetjük a kérdést, hol maradnak a Naplókban a magánéleti bejegyzések? Hisz a két kötetben alig történik utalás olyan jelentős eseményekre, amelyek a szerző életét gyökeresen megváltoztatták vagy befolyásolták. A háború után, 1948 őszén Hamvast felmentették a Fővárosi Könyvtárban akkor már húsz éve végzett könyvtárosi munka alól, és 50 éves kora ellenére kényszernyugdíjazták. Ugyanebben az évben elhunyt édesapja. A Napló egyik mozzanatot sem említi. Egyetlen szó sem hangzik el a Naplókban az 1956-os forradalomról, ahogy említés nélkül marad az a tény is, hogy a forradalom leverése után Szabó Lajos, Hamvas legszűkebb baráti és alkotói köréből disszidált.

A könyvtárosi állásából történt felmentését követően szentendrei alkotói magányban aktívan eltöltött három ‘nyugdíjas’ év után, mivel az éhkoppra sem elegendő havi 228 forint nyugdíj létfenntartását még úgy sem fedezte, hogy a lakhatásért – vendégként – nem fizet, Hamvas elhatározza, hogy újra elhelyezkedik dolgozni. Életének ezután következő 13 esztendejét elszigeteltségben, az Erőműberuházó Vállalat alkalmazottjaként, raktárosi és adminisztratív minőségben, különböző vidéki építkezéseken tölti, előbb Inotán, majd Tiszapalkonyán és végül a Komárom megyei Bokodon. Mindezekről a részletekről a Napló hallgat, pedig sorsának alakulása Hamvast egyáltalán nem hagyhatta hidegen.

Hasonlóképpen homályban marad két teljes év: 1960 novembere és 1962 decembere között a Naplókban egyetlen bejegyzés sem kerül rögzítésre. Mi történt ebben a két évben?

Vagy vegyünk egy másik példát, Hamvas életének egy másik jelentős mozzanatát. 1945-ben, Budapest ostroma során óbudai lakását bombatalálat érte, könyvei, és ami a nagyobb csapás, éveken át rendezgetett jegyzetei,

előtanulmányai mind odavesztek. Miképpen jelenik meg ez a tragikus esemény a Naplókban és egy másik – közlésre szánt – írásban, az Apokalyptikus monológban?

Az ostrom napjaiban a naplóbejegyzések mindegyike egy-egy imádság. A végsőig elkeseredett, „rongyokba öltözött” ember fohá- 131
sza, aki éhségrohamai közt az éhenhalástól retteg: „Ami földi, ter-
hemre van. Végtelenül terhemre. Semmi sem kínoz jobban és nem aláz meg
jobban, mint testi szükségletem: a meleg szoba, a ruha, az étel, főként az
étel, az éhség. Nehéz rabság. A test rabjának lenni. De úgy látszik, még nincs
itt az idő, hogy ez alól felszabadulhassak. Még nem vagyok rá érett és
méltó. Talán sohasem is leszek, és nehéz halálom lesz, mert nehezen
szabadulok meg a testi szükségletektől, s így magától a testi léttől is.”
(Naplók I. kötet, p. 17.) Az őt ért veszteségen így kesereg: „Segíts
meg, édes Jézusom. Elpusztult házamat, összehordott javaimat saj-
nálom még. Szívem sír, ha arra gondolok, mi veszett el a kis Remete-
hegyi úti lakásban. De a félelem volt, ami összehordta és görcsösen
tartotta. A görcsnek fel kell oldódnia. Megengeded nekem, hogy a
Te világosságod fényében meglássam sorsom legnehezebb kérdését.
Köszönöm Neked, Uram, köszönöm.” (p. 22.) De már ezekben a na-
pokban megvonja az önmarcangoló végkövetkeztetést. Március 5-én
ezt jegyzi fel: „A tél részben visszatért. Hideg szél napok óta, ma reg-
gel hó és északnyugati szél. Jeges szobában. Istenem! Meleg kuckó!
Meleg szobában aludni! Otthon! Csend! Saját életrend! Már többször
gondoltam rá: a rajtunk (Katón és rajtam) beteljesedő apokalyptikus
ítélet egyik metafizikai oka az volt, hogy meg nem engedett módon
izoláltan éltünk a többi embertől és közösségtől, és egész életrendünk
majdnem kevélyen a többi ember tudatos negligálásán, de mindene-
setre a közösségen való túlemelkedésen nyugodott. Most számon kér-
ték tőlünk a 'magunknak' élt napokat, és bele kellett keveredni abba, ami
közösség.” (p. 20.)

Az 1947-ben befejezett Apokalyptikus monológ így összegzi a veszte-
séget: „A körülmények most önmaguktól leegyszerűsödtek. Nem kellett azo-
kat mesterségesen harmonizálni. Egyszerűek lettek, mint a szent vagy a
bolond élete, aki a koldulást választja. Minden földi javamat elvesztettem és
olyan sokat, hogy pótlására gondolni sem lehetett. Lemondtam. E sannya-
sin-exisztencia végre teljes levegőhöz juttatott.” (Silentium, pp. 102-103.)
A naplóbejegyzések és az esszé stílusa között látszólag nincs különbség.
Mégis, míg a visszatekintő, összegző esszé kifelé, egy elképzelt olvasókö-
zönség számára fogalmaz, a napló sorainak közvetlen megszólítottja az ost-
rom napjaiban Isten és minden bejegyzés – könyörgés. Ennek megfelelően
invokációval indul és Ámennel zárul. A sors kegyetlen fintora, hogy az

Apokalyptikus monológ csak posztumusz kiadásban, negyven évvel később jelent meg a Vigilia kiadónál, és hogy Hamvas 1948 után haláláig, élete utolsó húsz évében már semmit nem közölhetett nyomtatásban, pedig a kényszermunka mellett is, hajnalonta és esténként rendkívüli aktív-
132 tással dolgozott életművén.

A szentendrei, kényszernyugdíjazása utáni, önként vállalt alkotói magányhoz képest, ahol Budapestről szinte mindennapos rendszerességgel keresték fel a barátok, ismerősök, az erőműépítés helyszíneiről panaszkodó leveleket ír. 1951-ben egyik levelében például a következőket tartja fontosnak megüzenni: „lég sokat forgolódtam életemben, de még sehol sem voltam, ahol mindjárt az első napokban ne találtam volna barátot. Úgy látszik, igényeim nőttek meg, vagy ez az életrend itt tényleg olyan, amilyennek látszik, és minden emberit eltüntet. [...] Ezen kívül még szigorú inkognitóban kell élnem. Semmit abból, amit látok és gondolok, nem szabad elárulni. Elég nehéz. Mert, ami itt történik, ténylegesen apokalyptikus. Nem a sok ezer ember, a munkás-gyerekek, a leány-munkások, a zaj, a tizenkét óra munka, a rádió hangszórók reggel 7-től este 10-ig, a feliratok, a por, ezenfelül van valami félelmetes: minden esetben az alacsonyabbnak van érvénye és hatalma. Ez az, amit meg kell tanulni elviselni” – írja a levélben, majd hozzáteszi: „Különös, hogy nem szenvedek. Inkább szomorú vagyok, és tökéletesen nem tudom, ebből mi lesz, és mi lehet. Lehet, hogy ez a sok ezer ember itt mind a kárhozatba rohan ilyen nagy zajjal. Feltűnő, hogy nincs humor, ami még a legveszettebb harcéri helyzetben is megvolt. Érzik, hogy reménytelen? Nem tudom.” (Idézi Darabos Pál: Hamvas Béla: Egy életmű fiziognómiája, III. kötet, p. 103.) A tény, hogy ilyen és hasonló részletek a levelezés lapjaira szorultak, nyilván azt jelenti, hogy Hamvas a napló közegét más jellegű megnyilatkozásokra szánta. Könnyen lehet, hogy a Naplók egyáltalán nem publikus írások, hanem csupán a szerző saját maga számára fenntartott jegyzetfüzetek vázlatos és rendezetlen gondolatainak morzsálékai, és ilyen értelemben nem a nagyközönségnek szólnak. Azonban aki Hamvast szereti, általában a rajongásig szereti őt. A szerző jobb megismerésében, és csak ennyiben, segíthet a Darabos-életrajz vagy a Naplókhoz hasonló társszövegek.

Az életmű-kiadás részeként a Naplókat követően Hamvas levelezése is megjelent nyomtatásban. Ha a naplók tekintetében feltételeztük, hogy a kiadói-szerkesztői, a szerzőt megillető tisztelet szinte betűhív szöveghűséget tükröz, a levelek vonatkozásában ugyanígy feltételezhetjük a nagyvonalú válogatást, szövegszerkesztést, tömörítést, szűkítést, hiszen valósággal lehetetlennek tűnik, hogy az állandó önkifejezési kényszerben alkotó Hamvas egész élete során mindössze egy kis kötetnyi levelet írt volna. Ilyen értelemben a levelezés közreadása korai vagy elhamarkodott, de semmiképp nem 'teljes'. Gondos rendszerezéssel külön kötetbe sorolható lett volna a

hivatalos levelezés, a kiadókkal, folyóiratokkal történt egyeztetések, és a családi, baráti személyes levelezés. Esetünkben, tudniillik, ha Hamvas Bélát, az embert keressük, nyilván ez utóbbi típusú levelek segíthetnének érdemben felismerni a szerző mögött a személyt. Ám sajnálatos módon a nyilvánosságra hozott levelezés ugyanúgy keveset ad hozzá a személyiségképhez, mint a naplók. 133

Ahogy az esszé esetében a jegyzetapparátus lenne zavaró, tehát, nagyon helyesen, az életmű-kiadás a minimumra szorítja a dokumentációt, ezzel szöges ellentétben, a levelek értelmező olvasása során részletező lábjegyzetekre lett volna szükség, hogy a levelek kontextusát megértsük. A közreadott levelezés azonban teljes mértékben nélkülöz mindenféle szerkesztői kommentárt. Se bevezető, se utószó, se jegyzetek nem segítik a megértést. Pedig gyakran felmerülhetnek bennünk kérdések az olvasás során. Ki lehet Páva Erzsébet, Szabó Irma, Pál Antal vagy Molnár Antal? Milyen kapcsolat fűzte őket Hamvashoz? Miért ír Hamvas angolul, tegyük hozzá hibás és elég suta angolsággal, levelet Páva Erzsébetnek? Erről sem kapunk felvilágosítást lábjegyzet formájában.

Hamvas ironikus humora például épp egy Páva Erzsébetnek írt levélben mutatkozik meg. Itt a szerző arról panaszkodik, hogy felesége, Kemény Katalin számára ő, sajnos, nem megfelelő férj. „Neki nem ilyen férj kellett volna, mondja. De – válaszolom én – adott körülmények között nincs jobb. Mire ő belátja, sóhajt, és arra gondol, hogy ez milyen kevés.” Írja ezt Hamvas 1954-ben, vészterhes időkben, valószínűsíthetően Tiszapalkonyáról, ahol feleségétől elszakítottan élt mint raktáros, a könyvtárból történt elbocsátását követően megélhetési kényszerből vállalt kényelmetlen munkakört betöltve.

Összességében a személyiség a levelekben ugyanúgy nem fedezhető fel direkt módon, ahogy a naplókban és jegyzetekben sem. Lehetséges, hogy Hamvas Bélát, az embert nem is kell tovább keresnünk, hisz jelen van minden személyes hangvételű esszéjében, ahol a beszélő implikál egy fiktív narrátort, és az ilyen megszólalásoknál értékesebben nem is lehet megszólaltatni a szerzőt mint embert, mert ezek a megnyilvánulások őszinték, személyesek és még ha nem is pontos, hű vetületei a mindennapi életnek, de kvázi indirekt párbeszédként, amikor társalgás során egy-egy jelenetet úgy mesélünk el, hogy a párbeszédet, mintegy rögtönözzük, megjelenítjük, mert ezzel szeretnénk érzékeltetni, hogy milyen szellemben, hangulatban folyt az esemény, melyet elbeszélünk, Hamvas ugyanígy, az esszéjében megjelenített ideál-önarcképbe rejti legtapinthatóbban saját belső lelkének világát.

Az implikált, felvett elbeszélői hangra jó példák a Magyar Hüperion fiktív-irodalmi levelei. Ezek a valójában esszéisztikus írások csak a címükben utalnak levelezésre, nem konkrét címzettnek íródtak. „Életem utolsó tíz

esztendejét a tenger mellett szerettem voln eltölteni. És most itt vagyok. Fiatal koromban is így volt.” (Első levél) „Életemet most már teljesen meg tudtam nemesíteni. Szememet napkeltekor nyitom ki. A domb mögül kiemelkedő nap éppen ágyamra süt. A tornácra megyek és hallom a fácánkakasok rikoltozását a bokrok mögött, mátyásmadarak és rigók szállnak az erdő fölött. Lent a kútnál mosakszom és néhány harapás után fát vágok. A szamárt ott legel a ház mögött, meg se kötöm, úgyse megy el.” (Ötödik levél) „Semmiiben sem szenvedek hiányt. Megfőzöm a magam ételét, takarékosan bánok azzal, amire szükségem van. Elég korán megtanultam mindenféle házimunkát. A tornác előtt a lépcsőn ülök, zöldséget és krumplit hámozok. Szobámat ki tudom takarítani. Mikor fehéreneműm fogytán van, a katlant a tűzhelyre teszem, a jól beáztatott ruhát kifőzöm és kimosom. A nap rám süt, szakad rólam az izzadság. [...] Ha főzök, takarítok, mosok, félig munka, félig szertartás. [...] Szobám csinos, mint egy fiatal nőé. Nem tűröm a port, de az itt, a fák között alig is van, csak télen a fűtéstől. És a nap ragyogja be minden élettevékenységemet.” (Nyolcadik levél) Hamvas 1936-ban fogalmazza meg e sorokat, amikor se a tenger, se a megjelenített sztoikus magány, se az időskor nem játszik szerepet a mindennapjaiban.

Sokkal keserűbb az immár valóban életvégi valós körülmények között született összegzés: „Ez az élet így nem sikerült, de éppen ebben van hallatlan értéke. Vesztettem, de nem törődöm vele, így jó. Csupa romcs vagyok, csupa rom, hát vagyok. Butaság, még mindig magammal törődöm,” írja egy levélben 1967-ben, a halála előtti évben. (Levelek, p. 441.) Majd 1968-ban: „Sokszor anyám és apám esetében arra gondoltam, mi az, ami még életben tartja őket. Most tudom. Még nem telt be szenvedésük mértéke. Talán az én esetem is az.” (p. 448.) Ez utóbbi levelet már a kórház folyosóján vetette papírra, de hogy Hamvas Bélát, az embert e sorok vagy a Magyar Hüperinonban, a Babérligetkönyvben, a Patmoszban és számtalan egyéb személyes hangú esszéiben vagy épp a Karnevál karaktereinek kavalkádjában megrajzolt, felvett elbeszélői hangok vetítik-e elénk hitelesebben, erre a kérdésre az olvasó saját ízlése szerint válaszolhat. A magam töprengései során meggyőződésemmé vált, hogy az irodalmilag stilizált, közlésre szánt, tehát kidolgozott és megmunkált szövegekből sokszor mélyebben megismerhetjük Hamvas Bélát, az embert, mint a naplók, jegyzetek és a levelek direkt megnyilatkozásaiból.

Az egyént, a személyt azonban semmilyen társszöveg nem ragadja meg pontosabban, mint a Hamvas egyik esszéjéből vett önmeghatározás: „Az embernek önmagából művet kell alkotnia, hogy az örökben abban éljen. De a műnek nyitva kell állnia, hogy aki be akar lépni, befogadja. A mű lehet ház, lehet festmény, lehet ország. [...] Az ember élete túlnő önmagán, és tömény kivonatában oly szférában rakódik le, amely az élethez hasonló, mégis

más alakban és erővel az életre visszahat, és az életet a maga képére formálja. Tudjuk, hogy az életnek célja nincs; értelme van. Az értelmet pedig maga az ember helyezi el önmagában azzal, hogy milyen életet tart a maga számára méltónak.” (Patmosz II. kötet, pp. 174-175.)

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT. és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (főszerkesztő-helyettes, kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLEYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

HEGEDŰS GYÖNGYI, KAKUK TAMÁS, MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR,
SOPOTNIK ZOLTÁN, SZILÁGYI MIHÁLY

Online

FEHÉR ENIKŐ, HEROLD RENÁTA, KERTAI CSENGER, MAKÁRY SEBESTYÉN, SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BARI KÁROLY, BUJI FERENC, CSEKE ÁKOS, DUKAY BARNABÁS, GERLÓCZY GÁBOR,
KRULIK ZOLTÁN, MONOSTORI IMRE, MUZSNAY ÁKOS, TOLNAI OTTÓ, URI ASAF

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben

Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.

Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.